MEHMET GAZI CUMA

ئۈرۈمچى تارىخ ماتېرىياللىرى

7

1990 - يىل 6 - ئاي

ئۈرۈمچى تارىخ ماتېرىياللىرى (7)

مەسئۇل مۇھەررىر: تۇرسۇن ئەمەت
مۇقاۋىنى رىن مېڭفېي لايىھەلىگەن
ھۆسنىخەتنى ھوشۇر ئەلى يازغان

MEHMET GAZI CUMA

乌鲁木齐文史资料
维文第七辑
中国人民政治协商会议乌鲁木齐市委员会
文史资料委员会编
新疆交通印刷厂印刷
1990年6月

定价： 1.50 元

1990·8·3

ئۈرۈمچى تارىخ ماتېرىياللىرى

(7)

ئابدۇلجېلىل تۇران كۇتۇپخانىسى
مكتبة عبدالجليل توران
Abdulcelil Turan Kütüphanesi
www.uyghurweb.net

جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭەشى ئۈرۈمچى
شەھەرلىك كومىتېتى تارىخىي ماتېرىياللار كومىتېتى

ئۈرۈمچى تارىخ ماتېرىياللىرى

(7)

جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى ئۈرۈمچى شەھەرلىك
كومىتېتى تارىخىي ماتېرىياللار كومىتېتى تۈزگەن
ش ئۇ ئا ر قاتناش باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
1990 - يىل 6 - ئاي 1 - نەشرى

باھاسى: 1.50 يۈەن

مۇندەرىجە

يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ مىللىي سىياسىتى توغرىسىدا
بىرىلگەن دوكلات ...... ئەنۋەر ئېزىز تەرجىمىسى (1)
خوجىنىياز ھاجىمىنىڭ ھاياتىي پائالىيەت-
لىرى .... شېرىپ خۇشتار (41)
شىنجاڭ «25 - سېنتەبىر» قوزغىلىڭىدىكى بىر قان-
چە ھالقىلىق مەسىلە ...... ئابلىمىت تەرجىمىسى (98)
چەت ئەل سودا فىرمىلىرى ۋە ئۈرۈمچىدىكى «سو-
داچەمبىرىكى» ...... ئەنۋەر ئېزىز تەرجىمىسى (112)
قۇمۇل توقۇمىچىلىق فابرىكىسى ... شېرىپ خۇشتار (127)
ئۈرۈمچىدە تۇنجى قېتىم ئېچىلغان قارا
دوسكا .... باقى ئاخۇن تۇردى (136)
چېشقەدەم جامائەت ئەربابى ناسىربەگ ھەسەن
ئوغلى .... شېرىپ خۇشتار (143)

ئىنقىلابىي قۇربانلارنىڭ ئىش ئىزلىرى سەھىپىسى

قاراڭغۇ زۇلمەتنى يورۇتقان نۇرلۇق يۇل-
تۇز .... ئەنۋەر ئېزىز تەرجىمىسى (154)
ۋەتەنپەرۋەر ئىلغار ياشلارنىڭ مۇنەۋۋەر ۋە-

كملى .... ئىبادەت تۇردى تەرجىممىسى (181)
پارلاق يولدا مېڭىشقا ئىرادە باغلىدىم ....
.... گۇەن بىڭۇن تەرجىممىسى (208)
ئوت يۈرەك ياش داڭ گۇ ....
.... تۇرسۇن ئەمەت تەرجىممىسى (222)

يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ مىللىي سىياستى توغرىسىدا بېرىلگەن دوكلات

ۋاڭ شۇ چېڭ

تەھرىر ئىلاۋىسى: ۋاڭ شۇ چېڭنىڭ ئەسلى ئىسمى يۈي شۇ سۇڭ، جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ دەسلەپكى ئەزالىرىدىن بىرى، 1935 - يىلى 5 - ئايدا، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن شىنجاڭغا كېلىپ، جاھانگىرلىككە قارشى باش ئۇيۇشمىنىڭ باش كاتىپى، شىنجاڭ شۆيۈەنىنىڭ مۇدىرى، قوشۇمچە 1 - ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ مۇدىرى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن. كىتابىمىزنىڭ 3 - سانىدىكى «يولداش يۈي شۇ سۇڭنىڭ ئۇرۇمچىدىكى ئىنقىلابىي پائالىيەتلىرى» دېگەن ماقالىدا ئۇنىڭ ئىش ئىزلىرى تونۇشتۇرۇلغان.

بۇ ماقالە — يولداش يۈي شۇ سۇڭ 1937 - يىلى 4 - ئايدا ئېچىلغان «شىنجاڭ ئۆلكىلىك موڭغۇل ۋەكىللەر قۇرۇلتىيى» دا قىلغان دوكلات بولۇپ، كېيىن جاھانگىرلىككە قارشى باش ئۇيۇشما ۋە شىنجاڭ گېزىتخانىسى تەرىپىدىن ئايرىم كىتابچە قىلىپ نەشر قىلىنىپ، ئەينى ۋاقىتتا مىللىي سىياسەتنى ئۆگىنىش ۋە تەشۋىق قىلىش ماتېرىيالى قىلىنغان.

ئاپتورنىڭ ماركسىزملىق مىللەت قاراشقا ئاساسلىنىپ بايان قىلغان تۆرتلۈك نۇقتىئىنەزەرلىرى، كومپارتىيە ئەزالىرىنىڭ شېڭ شىسەيگە ياردەملىشىپ مىللىي سىياسەتنى تۈزۈپ چىقىش ۋە ئۇنى بېيىتىشتە نەزەرىيىۋى ئاساس بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ماركسىزملىق مىللەت قاراشنى تەشۋىق قىلىشتا ئۈلگىلىك تەلىم - تەربىيە ماتېرىيالى بولۇپ قالغانىدى.

بۇ ماقالە ئەينى ۋاقىتتا ئىنتايىن چوڭقۇر تەسىر پەيدا قىلغان، ئۇنىڭدىكى بەزى كۆز قاراشلار ھېلىھەم رېئال ئەھمىيەتكە ئىگە. مۇناسىۋەتلىك تارماقلارنىڭ پايدىلىنىشى ئۈچۈن كىتابىمىزدا ماقالىنىڭ تولۇق تېكستى ئېلان قىلىندى ھەمدە ئەينى ۋاقىتتىكى بىر قانچە ئەھۋاللارغا قىسقىچە ئىزاھات بېرىلدى.

پۈتۈن ئۆلكىدىكى ەوكغۇل قېرىنداشلارنىڭ مۇنەۋۋەر ۋەكىللىرى: بۈگۈن مەن سىزلەرگە يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ ① مىللىي سىياسىتى ھەققىدە دوكلات بەرمەكچىمەن. دوكلاتىمنى تۆت قىسىمغا بۆلۈپ سۆزلەيمەن: بىرىنچىسى، مىللىي مەسىلە — شىنجاڭدىكى ئەڭ ئاساسلىق مەسىلە؛ ئىككىنچىسى، شىنجاڭنىڭ ئاپرېل ئىنقىلابىدىن② ئىلگىرى ۋە كېيىنكى مىللىي مەسىلىسى؛ ئۈچىنچىسى، يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ مىللىي سىياسىتىنى ھىمايە قىلىش؛ تۆتىنچىسى، يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ مىللىي سىياسىتىنى ھەقىقىي توغرا ئىجرا قىلىش — شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئۇزۇنغىچە تىنچ ئۆتۈشىنىڭ كاپالىتى.

بىرىنچى، مىللىي مەسىلە — شىنجاڭدىكى ئەڭ ئاساسلىق مەسىلە

مىللىي مەسىلە نۆۋەتتە پۈتۈن دۇنيادىكى ھەر قايسى دۆلەتلەردىكى ئەڭ ئېغىر، ئەڭ مۇرەككەپ، ھەل قىلىش ئەڭ قىيىن بولغان مەسىلىدۇر. ھازىر دۇنيادىكى مەيلى قايسى دۆلەتنى ئېلىپ ئېيتمايلۇق بىرلا مىللەتتىن تەركىب تاپقان بىرمۇ دۆلەت يوق، بارلىقىدىلا بىر قانچە، بىر نەچچە ئون، ھەتتا 100 دىن ئارتۇق مىللەت بىر دۆلەتنى شەكىللەندۈرگەن. بىر دۆلەتتىكى مىللەتلەرنىڭ تەركىبى ئەنە شۇنداق مۇرەككەپ بولغاچقا، ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتمۇ مۇقەررەر ھالدا ئەڭ ئېغىر مەسىلە بولۇپ شەكىللەنگەن. لېكىن ھازىرقى دۇنيادا، يەنى جاھانگىر كۈچلەر ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان دۇنيادا، مەيلى قايسى دۆلەتتىكى مىللەتلەرنى ئالمايلۇق ئۇلار ئورۇن ۋە ھوقۇق مەنپەئەتتە باراۋەر ئەمەس. ئۇلار ھۆكۈمرانلىق قىلغۇچى، ئەزگۈچى مىللەت ۋە ھۆكۈمرانلىق قىلىنغۇچى، ئېزىلگۈچى مىللەت دەپ ئايرىلغان بولۇپ، ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت كۈنسايىن كەسكىنلەشمەكتە. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا جاھانگىرلىكنىڭ مۇستەملىكە سىياسىتى بارلىق كۈچى بىلەن پۈتۈن دۇنيادىكى ئارقىدا قالغان ئاجىز، كىچىك مىللەتلەرنى ئېزىش ۋە ئۇلارغا ھۇجۇم قىلىش

بولماقتا. ئاقىۋەتتە بۇ پۈتۈن دۇنيادىكى ئېزىلگۈچى مىللەتلەرنى ئويغىتىپ، پۈتۈن دۇنيادا مىللىي ئازادلىق ھەرىكەتنىڭ دولقۇنىنى شەكىللەندۈردى.

جۇڭخۇا مىنگو — دۇنيادىكى ئۇلۇغ دۆلەت. مىللەت ئىنتايىن مۇرەككەپ. لېكىن ھەممىمىز جاھانگىرلىكنىڭ، بولۇپمۇ، ياپون جاھانگىرلىكىنىڭ ئېزىشى ۋە ئېكسپلاتاتسىيىسىگە ئۇچرىماقتىمىز. مانا بۇ خىل ۋەزىيەت ئاستىدا بىز پەقەت ئىچكى جەھەتتە ھەر مىللەت قېرىنداشلار باب-باراۋەر ئورۇندا تۇرۇپ، سىرتقا قارىتا جاھانگىرلىكنىڭ تاجاۋۇزچىلىقى، ئېزىشى ۋە ئاسارىتىگە قارشى تۇرغىنىمىزدىلا ئاندىن دۆلەت مۇنقەرز بولۇپ، نەسلىمىز قۇرۇش خەۋپىدىن ساقلىنالايمىز.

شىنجاڭغا كەلسەك مىللىي مەسىلە تېخىمۇ ئېغىر. شىنجاڭ ۋەتىنىمىز جۇڭگونىڭ چەت بىر ئۆلكىسى، مىللەتلەر ئىنتايىن مۇرەككەپ. ھازىر بىزنىڭ بىلىدىغىنىمىزدىن خەنزۇ، ئۇيغۇر، موڭغۇل، خۇيزۇ، مانجۇ، قازاق، شىبە، سولون③ تاتار، ئۆزبېك، قىرغىز، تاجىك، تارانچى④، گۇيخۇا⑤ دىن ئىبارەت 14 مىللەت بار، ئەمەلىيەتتە بۇ شىنجاڭدىكى قېرىنداش مىللەتلەرنى پۈتۈنلەي ئۆز ئىچىگە ئېلىپ كېتەلمەيدۇ، مۆلچەرلىشىمچە ھازىر شىنجاڭدا ئاز دېگەندە 20—30 دىن ئارتۇق مىللەت بار. بۇ قېرىنداش مىللەتلەر تىل، ئۆرپ-ئادەت، دىنىي ئېتىقاد، ئىقتىسادىي تۇرمۇش قاتارلىق جەھەتلەردە

بىر - بىرىگە ئوخشىمايدۇ، ئۇلار شىنجاڭدا
نەچچە مىڭ يىللىق، نەچچە يۈز يىللىق تارىختا
ئىگە، شۇڭا شىنجاڭ ھەرگىزمۇ مەلۇم بىر مىللەت مۇس-
تەقىل ياشاپ كەلگەن شىنجاڭ بولماستىن، بەلكى پۈتۈن
شىنجاڭدىكى مىللەتلەر ئورتاق ياشاپ كەلگەن
شىنجاڭ. بىز شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى شىنجاڭ-
نىڭ خوجايىنى. ھەر مىللەت قېرىنداشلار ئوتتۇرىسىدىكى مۇ-
ناسىۋەت ئىناق بولمايدىكەن بىزنىڭ شىنجاڭدا بىھۇدە
ئىشلار تۇغۇلىدۇ، ئۆچمەنلىشىش، ئۆزئارا قىرغىن قى-
لىش ۋە ئۇرۇش قالايمىقانچىلىقى يۈز بېرىدۇ، جاھان-
گىرلارنىڭ تاجاۋۇزچىلىقىغا ئۇچرايمىز ۋە ھالاك بولى-
مىز. شىنجاڭنىڭ 2، 3 مىڭ يىللىق تارىخى، بولۇپمۇ
يېقىنقى ئۈچ يىلدىكى ئۇرۇش قالايمىقانچىلىق تارىخى⑥
بىزگە تارتقان ئازاب - ئوقۇبەتلىرىمىزنى ئەسلەتمەي
قالمايدۇ. بىز شۇنى ئېنىق تونۇپ يېتىشىمىز كېرەككى،
ئەگەر شىنجاڭدىكى مىللىي مەسىلە توغرا ھەل قىلىنماي-
دىكەن، ئۇنداقتا ھېچقانداق مەسىلىدىن ئېغىز ئېچىش
مۇمكىن بولمايدۇ، ھەتتا ھاياتىمىز، مال - مۈلكىمىز،
كالا - ئات، قوي قاتارلىق مال - ۋارانلىرىمىزنىڭ بىخە-
تەرلىكىمۇ كاپالەتكە ئىگە بولمايدۇ.

شۇڭا مىللىي مەسىلە- گەرچە شىنجاڭدىكى بىردىن-
بىر مەسىلە بولمىسىمۇ، لېكىن ئەڭ ئاساسلىق مەسىلە.
مىللىي مەسىلىنى توغرا ھەل قىلىش — شىنجاڭدىكى بارلىق
مەسىلىنى ھەل قىلىشنىڭ تۈگۈنى، يېڭى ھۆكۈمىتىمىز-

نىڭ بىرىنچى قاتاردىكى ۋەزىپىسى.

شۇڭا يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ ئىنتايىن توغرا مىللىي سىياسىتىنى موڭغۇل قىرىنداشلىرىمىزنىڭ تېخىمۇ ئوبدان چۈشىنىپ، ئۇنى تېخىمۇ ئىرادىچانلىق ۋە ساداقەتلىك بىلەن ئىجرا قىلىشى ئۈچۈن، مىللىي مەسىلە توغرىسىدا مەخسۇس دوكلات بېرىش بۇ قېتىملىق قۇرۇلتاينىڭ كۈن تەرتىپىگە كىرگۈزۈلدى.

ئىككىنچى، شىنجاڭنىڭ ئاپرېل ئىنقىلابىدىن ئىلگىرى ۋە كېيىنكى مىللىي مەسىلىسى

شىنجاڭدا مىللىي مەسىلىسى مۇشۇنداق مۇھىم ئىكەن، مانا شۇنداق مۇھىم بولغان مىللىي مەسىلىنى يېڭى ھۆكۈمىتىمىزنىڭ توغرا ھەل قىلغانلىقىنىڭ سەۋەبىنى چۈشىنىشىمىزگە ئاسان بولۇشى ئۈچۈن، ياخشىسى ئاپرېل ئىنقىلابىدىن ئىلگىرى ۋە كېيىنكى مىللىي مەسىلىنى ئۆز ئارا سېلىشتۇرۇپ ئۆتۈشىمىزگە توغرا كېلىدۇ.

ئاپرېل ئىنقىلابىدىن ئىلگىرى شىنجاڭدا مىللىي مەسىلە توغرا ھەل قىلىنىپ باققان ئەمەس. شۇنداق دەپ ئېيتىشقا بولىدۇكى شىنجاڭنىڭ ئاپرېل ئىنقىلابىدىن بۇرۇنقى تارىخي — ئەڭ ئېچىنىشلىق مىللىي قىرغىنچىلىق تارىخ، كىشىنىڭ ئوغىسىنى ئۆرلىتىدىغان مىللىي زۇلۇم تارىخ، مىللەتلەر بىر-بىرىگە گۇمان بىـ

لەن قارايدىغان، بىر-بىرىگە ئىشەنمەيدىغان، بىر-بىرىنىڭ پىيىنى قىرقىشقا ئۇرۇنۇپ كەلگەن تارىختۇر. يىراقتىن سۆز ئاچماي، مىنگودىن بۇيانقى ياق، جىن دەۋرىنى ئېلىپ ئېيتساقلا بۇنىڭغا ئەڭ روشەن ئەمەلىي پاكىت بولالايدۇ. ياقىزىڭشىن، جىن شۇرىنلار ئۆز دىكتاتۇرىسىنى يۈرگۈزگەندە شىنجاڭ مەسىلىسىنىڭ ئېغىرلىقىنى بىلمىگەن ئەمەس، شۇنداقلا مىللىي سىياسەت بولمىغانمۇ ئەمەس. بەلكى ئۇلارنىڭ يۈرگۈزگىنى مۇستەملىكە تۈسى ئالغان ئىنتايىن ئەكسىيەتچىل مىللىي سىياسەت بولدى.

ياڭ، جىن دىكتاتۇرلىقىنىڭ مۇستەملىكە تۈسى ئالغان مىللىي سىياسىتى دېگىنىمىز نېمە؟ ياڭ، جىنلار جۇڭگودىكى مىللەتچى، بيۇروكراتلار. ئۇلارنىڭ شىنجاڭدىكى ھۆكۈمرانلىقى گەرچە جاھانگىرلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقى، شىنجاڭغا مۇستەملىكە قاتارىدا ھۆكۈمرانلىق قىلىش دەرىجىسىگە يەتمىسىمۇ، لېكىن ئۇلار قوللانغان ھۆكۈمرانلىق ئۇسۇللىرى دەل جاھانگىرلارنىڭ ئۆز مۇستەملىكىلىرىگە ھۆكۈمرانلىق قىلىش ئۇسۇلىنىڭ ئۆزى. خۇددى لۇ، ۋېي ھاكىمىيىتىگە⑦ ئوخشاش بىر-بىرىدىن قېلىشمايدىغان ئەبلەخلەردۇر. ئۇلار شىنجاڭدا يۈرگۈزگەن مانا بۇ خىل مۇستەملىكە تۈسى ئالغان مىللىي سىياسەت — دەل يالغۇز خەنزۇلارنىلا قەدىرلەيدىغان چوڭ مىللەتچىلىك. ئۇلار باشقا مىللەتلەرنى ئىزچىل تۆۋەن كەمسىتىپ، ئالداپ، ئېزىپ، ئېكسپلاتاتسىيە ۋە قىر-

غىنى قىلىپ كەلدى. سىياسىي جەھەتتە پۈتۈنلەي تەڭسىز مۇئامىلە قىلدى. خەلققە قىلچە ئەركىنلىك بەرمىدى؛ ئىقتىسادىي جەھەتتە پۈتۈنلەي فېئوداللىق ئېكسپىلاتاتسىيە شەكلىنى قوللىنىپ ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قانتەرىنى شوردى. مۇنبەت يەرلىرىنى زورلۇق بىلەن ئىگىلەپ ئالدى. ئۇلار ئادەم قېنىنى شورىغۇچى چايانلاردۇر. مەدەنىيەت جەھەتتە ئۇلار پۈتۈنلەي ئاسسىمىلياتسىيە قىلىش سىياستىنى يۈرگۈزۈپ، باشقا مىللەتلەر مەدەنىيىتىنى يوقىتىش غەرىزىدە بولدى؛ خەلقنى نادانلىقتا تۇتۇش سىياستىنى يۈرگۈزۈپ خەلقنىڭ ئىلىمگە بولغان ئىنتىلىشىنى بوغدى؛ شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا يەنە مىللەتلەر ئوتتۇرىسىغا بۆلگۈنچىلىك سېلىپ، ھەر مىللەت قېرىنداشلار ئوتتۇرىسىدىكى چەك-چېگرىنى ئىنتايىن ئېغىر دەرىجىدە ئايرىپ، ئۆز ئارا ئىشەنمەسلىك، بىر بىرىدىن ئەنسىرەش، گۇمانلىنىش، ئۆچمەنلىشىشنى كەلتۈرۈپ چىقىرىپلا قالماستىن بەلكى خەنزۇ قېرىنداشلار ئارىسىدىمۇ شۇنىڭغا ئوخشاش كەيپىيات پەيدا قىلدى. مانا بۇ خىل مىللىي سىياسەت ئاقىۋەتتە شىنجاڭنىڭ سىياسىي جەھەتتە زۇلمەتتە قېلىش، چىرىكلىشىش، ئىقتىسادىي جەھەتتە بىر ئىزدا توختاپ قېلىش ۋە خارابلىشىش، مەدەنىيەت جەھەتتە قالاقلىق ۋە كەينىگە چېكىنىشىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. مىللىي باراۋەرسىزلىك كۈندىن-كۈنگە ئېغىرلاشتى. مىللىي ئۆچمەنلىك كۈندىن-كۈنگە كەسكىنلەشتى، ئاقىۋەتتە بۇ پۈتۈن شىنجاڭدىكى

ھەر قايسى مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى چوڭ قىرغىنچىلىققا ئايلاندى.

پەقەت شانلىق ئاپرېل ئىنقىلابىلا شىنجاڭدىكى بۇ خىل مىللىي قىرغىنچىلىق ۋە ئۆچمەنلىككە خاتىمە بېرىپ، توغرا مىللىي سىياسەتنى ئوتتۇرىغا قويدى. رېئال تۇرمۇشتا تۇنجى قېتىم جۇڭگونىڭ نەچچە مىڭ يىللىق تارىخىدا ھەل قىلىنماي كېلىۋاتقان مىللىي مەسىلىنى ھەل قىلدى. بىز شۇنداق ئېيتالايمىزكى، ھازىر دۇنيا بويىچە سوۋېت ئىتتىپاقىدىلا مىللىي مەسىلە پۈتۈنلەي توغرا ھەل قىلىنغاندىن باشقا، پەقەت شانلىق ئاپرېل ئىنقىلابىدىن كېيىنكى بىزنىڭ شىنجاڭدىلا توغرا مىللىي سىياسەت بارلىققا كەلدى. پۈتۈن دۇنيا ئىنسانىيەت تارىخى، جۇڭگو تارىخى جۈملىدىن بىزنىڭ شىنجاڭ تارىخىدىكى بۇ ئەڭ مۇرەككەپ، ئەڭ ئېغىر، ھەل قىلىش ئەڭ قىيىن بولۇپ كېلىۋاتقان مىللىي مەسىلە ئەمەلىي تۇرمۇشىمىزدا ھەل قىلىندى.

ئاپرېل ئىنقىلابىدىن بۇرۇن، بىزنىڭ شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى ئۆز ئارا ئارازلىشىپ، بىر-بىرىنى چەتكە قېقىپ، بىر-بىرىنى قىرغىن قىلىپ كەلگەندى. ھازىر بىز ھەر مىللەت قېرىنداشلار ئۆز ئارا ئىناق-ئىتتىپاق، بىر-بىرىمىزگە ياردەملىشىپ كۆپچىلىك بىرلىكتە تىنچ ھايات كەچۈرمەكتىمىز.

ئاپرېل ئىنقىلابىدىن بۇرۇن، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى ئورۇن ۋە ھوقۇق جەھەتلەردە تەڭسىز ئو-

رۇندا تۇراتتى. هازىر هەر مىللەت قېرىنداشلار پۈتۈنلەي باراۋەرلىك ئاساسىدا ئەركىن تۇرمۇش كەچۈرمەكتە.

ئاپرېل ئىنقىلابىدىن ئىلگىرى، شىنجاڭدىكى هەر مىللەت خەلقىنىڭ ئۆز مەدەنىيىتىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئىمكانىيىتى يوق ئىدى. هازىر بىز هەر مىللەتنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتى تېز تەرەققىي قىلماقتا.

ئاپرېل ئىنقىلابىدىن ئىلگىرى، شىنجاڭدىكى هەر مىللەت خەلقىنىڭ تۇرمۇشىدىن خەۋەر ئالىدىغان ئادەم يوق ئىدى. ئۇ چاغدىكى كونا هۆكۈمەت خەلقنىڭ غېمىنى يېمەيلا قالماستىن، بەلكى تۈرلۈك ئېغىر باج-سېلىقلارنى ئويلاپ چىقىرىپ ئەمگەكچى خەلقنىڭ قان-تەرىنى شورىغان ئىدى. هازىرقى يېڭى هۆكۈمىتىمىز هەممە ئىشتا خەلقنىڭ مەنپەئەتىنى ئويلايدۇ. ئېغىر باج، سېلىقلار ئەمەلدىن قالدى. خەلقنىڭ تۇرمۇشى كۈندىن-كۈنگە ياخشىلانماقتا.

دەل شۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن، بىز ياڭ زىڭشىن، جىن شۇرېننىڭ زۇلمەتلىك هۆكۈمرانلىقىغا، بولۇپمۇ ئۇلارنىڭ مۇستەملىكىگە تۇسى ئالغان مىللىي سىياسىتىگە قارشى تۇرىمىز.

دەل شۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن، بىز ئاپرېل ئىنقىلابىنىڭ مەھسۇلى بولغان يېڭى هۆكۈمەت ۋە ئۇنىڭ ئالتە بۈيۈك سىياسىتى، ئۇنىڭ بىر بۆلىكى بولغان توغرا مىللىي سىياسەتنى چىن دىلىمىزدىن هىمايە قىلىمىز.

دەل شۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن، بىز پۈتۈن شىنجاڭدىكى موڭغۇل قېرىنداشلار ئۆز مەدەنىيىتىمىزنى يۇقىرى كۆتۈرۈش، ئىقتىسادىي تۇرمۇشىمىزنى ئالدى بىلەن چارۋىچىلىق ئىقتىسادىمىزنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ۋە ياخشىلاش ئارقىلىق باشقا مىللەت قېرىنداشلار بىلەن باراۋەر ئورۇندا تۇرۇش، كۆپچىلىك سەممىي ئىتتىپاقلىشىپ ئۆزىمىزنىڭ يېڭى، تېخىمۇ ئالىي، تېخىمۇ بەختلىك، پارلاق ۋە تىنچ تۇرمۇشىمىزنى يارىتىش ئۈچۈن، ئۆز تارىخىمىزدا تۇنجى قېتىم پۈتۈن ئۆلكە بويىچە موڭغۇل ۋەكىللەر قۇرۇلتىيىنى چاقىرىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولدۇق. بۇنىڭ ھەممىسىنى ئاپرېل ئىنقىلابى بەخش ئەتتى. شۇڭلاشقا بۈگۈنكى قۇرۇلتىيىمىزدا ئاپرېل ئىنقىلابىدىكى باتۇر ئەزىمەتلەرگە، پۈتۈن ئۆلكىدىكى 14 مىللەت تۆت مىليون ئاممىنىڭ مەنپەئىتى ئۈچۈن كۈرەشكەن قەھرىمان جەڭچىلەرگە ئۆز تەشەككۈرىمىزنى بىلدۈرمەي تۇرالمايمىز. ئۇلار بىز ئۈچۈن ئۆزىنىڭ ھاياتىنى قۇربان قىلدى. ئۇلار بىزگە پارلاق ئىستىقبال ئېچىپ بەردى. ئاپرېل ئىنقىلابىنىڭ 4 يىللىقى ھارپىسىدا بىز ئۇلارغا ئەڭ ئالىي ئېھتىرام بىلدۈرمەي تۇرالمايمىزا بارلىق ۋەكىللەر ئورنىمىزدىن تۇرۇپ ھۆرمەت بىلدۈرەيلى.

ئۈچىنچى، يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ سىياسىتىنى ھىمايە قىلىش

يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ مىللىي سىياسىتى — شانلىق ئاپرېل ئىنقىلابىنىڭ ئەڭ ئۇلۇغ غەلىبىلىرىنىڭ بىرى.

مەشھۇر «12 - ئاپرېل» ئىنقىلابىنىڭ خىتابنامىسىدە ھەمـ
مە مىللەت بىردەك باراۋەر بولۇش شوئـارى ئالدى
بىلەن ئوتتۇرىغا قويۇلدى. بۇ شوئار ئاپرېل ئىنقىلابىدا
ئىنتايىن ئۇلۇغ رول ئوينىدى، ئۇنىڭ ئەھمىيىتى ئىنـ
تايىن زور. يىغىنىمىزنىڭ 2 - كۈنى ئۇلۇغ داھىمىز شىڭ
دۇبەن⑧ «8 ماددىلىق خىتابنامە»⑨ دە مىللىي باراۋەر-
لىك سىياسىتىنىڭ قىممىتىنى ئىنتايىن توغرا تەرىپلەپ
ئۆتتى. يېڭى ھۆكۈمەت مىللىي سىياسەتكە ئەنە شۇنداق
كۆڭۈل بۆلمەكتە، يېڭى ھۆكۈمىتىمىز ئالتە بۈيۈك سىيا-
سەتنىڭ پۈتكۈل نەزەرىيە سىستېمىسى ئىچىدىكى ئەڭ
ئاساسىي سىياسەتنى رېئال تۇرمۇشىمىزغا ئايلاندۇردى.
يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ مىللىي سىياسىتىنى ئاساسىي
مەزمۇن جەھەتتىن تۆۋەندىكى بەش نۇقتىغا يىغىنچاقـ
لاپ چۈشەندۈرۈشكە بولىدۇ.

1. ھەممە مىللەت بىردەك باراۋەر بولۇش پرىنسىـ
پى. بۇ پرىنسىپ — يېڭى ھۆكۈمەت مىللىي سىياسىتىنىڭ
ئاساسىي يادروسى. ھۆكۈمەتنىڭ مىللىي سىياسىتى ئۈسـ
تىدە توختالغىنىمىزدا ئۇنى مىللىي باراۋەرلىك سىياسىـ
تى يەنى ھەممە مىللەت بىردەك باراۋەر بولۇش سىيا-
سىتى دەپ ئاتايمىز. بۇ ھەرگىز تاسادىپىي ئەمەس.
ئۇنداقتا ھەممە مىللەت بىردەك باراۋەر بولۇش دېگەن
نېمە؟ بۇ دېگەنلىك بىرىنچىدىن، شىنجاڭدىكى بارلىق
مىللەتلەر بىردەك باراۋەر. ھۆكۈمرانلىق قىلغۇچى مىلـ
لەت بولمايدۇ. ھۆكۈمرانلىق قىلىنغۇچى مىللەتمۇ بولـ

مايدۇ، ئىككىنچىدىن، ئاپرېل ئىنقىلابىدىن بۇرۇن ھۆكۈمـ
رانلىق ئورنىدا تۇرغان مىللەتنىڭ، مەسىلەن، خەنزۇ
مىللىتىنىڭ ئالاھىدە ئىمتىيازلىرى پۈتۈنلەي ئەمەلدىن
قالدۇرۇلىدۇ؛ شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا بۇندىن كېيىن
ھەر قانداق بىر مىللەتنىڭ باشقا ھەر قانداق بىر مىلـ
لەت ئۈستىدىن ھۆكۈمرانلىق قىلىشى ۋە ئېزىشىگە يـول
قويۇلمايدۇ، ھەر مىللەت قېرىنداشلارغا ئوخشاش مۇئاـ
مىلە قىلىنىدۇ؛ ئۈچىنچىدىـن، سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە
مەدەنىيەت جەھەتتە ھـەممە مىللـەت بىردەك تـەرەققىي
قىلىش شارائىتى ۋە ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولىدۇ. چۈنكى
پەقەت شۇنداق بولغاندىلا ئاندىن مىللىي بـاراۋەرلىك
پرىنسىپىنى ئەمەلگە ئاشۇرغىلى بـولىدۇ؛ تـۆتىنچىدىـن،
يېڭى ھۆكۈمەت، نۆۋەتتە بەزى مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيەت
ۋە ئىقتىسادىي جەھەتتە ئارقىدا قېلىش سەۋەبى ھەرگىز
جاھانگىرلار ۋە فاشىزمچىلارنىڭ ئۈچىغا چىققان بىمەنە
ئىرقچىلىق نـەزەرىيىسىدە ئېيتىلغىنىدەك بولماستىن، بەلـ
كى تارىختىن داۋاملىشىپ كېلىۋاتـقـان مىللىي زۇلـۇم
كەلتۈرۈپ چىقارغان دەپ قارايدۇ. شۇڭلاشقا ئىلغار بولـ
غانلىكى مىللەت چوقۇم مىللىي بـاراۋەرلىك پرىنسىپىدا
چىڭ تۇرۇپ، مەدەنىيەت ۋە ئىقتىسادتا قالاق ھـالەتتە
تۇرۇۋاتقان مىللەتلەرگە قېرىنداشلارچە ياردەم قىلىشى،
ئۇلارنى بىر قەدەر ئىلغار مىللەتلەر سەۋىيىسىگە يېتىش
ۋە داۋاملىق تەرەققىي قىلىشقا قاراپ يېتەكلىشى لازىم.
شۇنداق قىلغاندا، پەقەت مۇشۇنداق قىلغاندىلا ئـاندىن

ھەممە مىللەت بىردەك باراۋەر بولدى دېيىشكە بولىدۇ.
يېڭى ھۆكۈمىتىمىز مىللىي سىياسەتنى دەل مۇشۇنداق ئىجرا قىلىۋاتىدۇ. كۆپچىلىككە مەلۇمكى ياڭ، جىنلارنىڭ مۇستەبىت ھۆكۈمرانلىقى دەۋرىدە سىياسىي جەھەتتە ھۆكۈمرانلىق قىلغۇچىلارنىڭ ھەممىسى خەنزۇلار ئىدى، باشقا مىللەت كىشىلىرىدىن بەزى ۋاقىتلاردا ئەمەل تۇتقانلار بولغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار ناھايىتى ئاز سانىنى تەشكىل قىلاتتى. ھازىرچۇ؟ يۇقىرىدا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئەزاسى، نازىر، مۇئاۋىن نازىرلار، مەمۇرىي مەھكىمىلەرنىڭ باشلىقى، مۇئاۋىن باشلىقلىرى، ھاكىم، مۇئاۋىن ھاكىم، بۆلۈم باشلىقى ۋە مۇئاۋىن بۆلۈم باشلىقلىرى، ئىدارە باشلىقى ۋە مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقلىرىدىن تارتىپ تاكى ھەر قايسى ئورگان خادىملىرىغىچە ھەممە مىللەت كىشىلىرىدىن تەركىب تاپتى. شۇڭلاشقا ھەر قايسى مىللەتلەر سىياسىي جەھەتتە باراۋەر مۇئامىلىگە ئېرىشتى دەپ ئېيتالايمىز. بىراق بۇ يەردە ئىزاھلاپ ئۆتۈشىمىزگە تېگىشلىك بىر مەسىلە شۇكى، ھازىر ھۆكۈمىتىمىز ئادەم ئىشلەتكەندە بىر تەرەپتىن ئەلۋەتتە مىللىي باراۋەرلىك سىياسىتىگە ئاساسەن، مىللىي تەركىبكە ئالاھىدە دىققەت قىلىشى، بىراق شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئادەمنىڭ قابىلىيىتىگىمۇ ئەھمىيەت بېرىشى لازىم. چۈنكى ھۆكۈمەت ۋەزىپىسىنىڭ چوڭ - كىچىكلىكى بولغىنىدەك ئادەمنىڭ ئىقتىدارىمۇ يۇقىرى - تۆۋەن بولىدۇ. ئىقتىدار-

لىق كىشىلەر يۇقىرىراق، مۇھىمراق ۋەزىپىلەرگە تەيىن-
لىنىدۇ؛ قابىلىيىتى ئاجىزراقلار كىچىكرەك، ئانچە مۇ-
ھىم بولمىغان ۋەزىپىلەرگە تەيىنلىنىدۇ. شۇڭا قابىلىيى-
تىگە قاراپ ئىشلەتكەندىلا ھەركىمنىڭ قابىلىيىتىنى جا-
رى قىلدۇرغىلى، قابىلىيىتىگە قاراپ ۋەزىپىگە تەيىنلە-
گىلى بولىدۇ. ئۇنداق بولمىغاندا ئىش بۇزۇلىدۇ. ئۇنىڭ
ئۇستىگە ھۆكۈمىتىمىز تەشكىللىك، قانۇندا بەلگىلەنگەن
شتاتقا ئىگە. يۇقىرى رەھبەرلىك ئورگانىنىڭ رەھبىرىي
خادىملىرىنىڭ بەلگىلىك سان چەكلىمىسى بار. شىنجاڭ-
دىكى 14 مىللەتتىن 14 دۇبەن، 14 رەئىس ۋە 14
مۇئاۋىن رەئىس قويۇش ئەسلا مۇمكىن ئەمەس، بۇ چۇ-
شىنىشلىك قائىدە دەلىل بولالايدۇ. بۇنداق قىلمىغاندا
تامامەن خاتا بولۇپلا قالماستىن بەلكى شىنجاڭدىكى
ھەر مىللەت قېرىنداشلارنىڭ ئىتتىپاقلىقى بۇزغۇنچى-
لىق قىلغانلىق بولىدۇ. چۈنكى جاھانگىرلار ۋە ئۇلارنىڭ
گۇماشتىلىرى مۇشۇنداق سۇيىقەستلەرنى ئىشقا سېلىپ
شىنجاڭنىڭ تىنچلىقى ۋە بىرلىكىنى بۇزۇش غەرىزىدە
بولماقتا. شۇڭلاشقا ھازىر ھۆكۈمەتنىڭ ئادەم ئىشلىتىش
فاكجىنى: بىر تەرەپتىن قابىلىيىتىگە قاراش، يەنە بىر
تەرەپتىن مىللىي تەركىبىگە دىققەت قىلىشتۇر. مىللىي
كادىرلارنى يېتىشتۈرۈپ، ئۇلارنى تەربىيىلەپ،
ئۇلارغا ياردەم بېرىپ، ھەر مىللەت قېرىنداشلارنى ھو-
قۇقتىن باراۋەر بەھرىمان بولۇش پىرىنسىپى ئاستىدا
سىياسىي تۇرمۇشقا ئورتاق قاتنىشىش ئىمكانىيىتىگە ئى-

ـگە قىلىش لازىم. بۇ، بىز يۇقىرىدا بايان قىلىپ ئۆتـ-
كەن مىللىي باراۋەرلىك پرىنسىپىغا تامامەن ئـۇيـغۇن.

شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، يېڭى ھۆكۈمىتىمىز ئۆ-
زىنىڭ مىللىي باراۋەرلىك سىياسىتىنى ئەمەلگە ئـاشۇ-
رۇش ئۈچۈن، ئۆلكە بويىچە ئىككى قېتىم ھـەر مىللـەت
خەلق ۋەكىللىرى قـۇرۇلتىيى (1934 - يىلى 4 - ئـايدا
چاقىرىلغان تۇنجى قېتىملىق ۋە 1936 - يىلى 4 - ئاي-
دا چاقىرىلغان 2 - قېتىملىق ئـۆلـكىلىك ھـەر مىللەت
خەلق ۋەكىللىرى قۇرۇلتىيى) نـى چـاقىرىپ جـايـلاردا
خەلق ئۇيۇشمىلىرىنى⑩ قۇردى، ھازىر ئۆلكە مەركىزىدە
بۇ تەشكىلاتنىڭ باش ئۇيۇشمىسى بـولـۇشتىن تـاشقىرى
يەتتە ۋىلايەتتە شۆبە ئۇيۇشما، 38 ناھىيىدە تارماق ئۇ-
يۇشمىسى بار. يەنە ئىككى ناھىيىدە تارماق ئۇيۇشما قۇ-
رۇشنىڭ تەييارلىق خىزمەتلىرى ئىشلىنىۋاتىدۇ. بۇ تەش-
كىلات ئەزالىرىنىڭ تەركىبى جەھەتتە شىنجاڭدىكى ھـە-
لۇم بىر مىللەت ئادەم سانىنىڭ ئاز - كۆپلۈكى ئۆلچەم
قىلىنماي بەلكى مىللەت بىرلىك قىلىندى. بۇنداق قىلى-
غاندا شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى تەڭ ھـوقـۇقتـا
بۇ ئاممىۋى تەشكىلاتقا قاتنىشىپ، ھەر مىللەت خـەلقى-
نىڭ مەنپەئىتىگە ۋەكىللىك قىلالايدۇ. بۇ تەشكىلات پۈ-
تۈن شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇش،
ھۆكۈمەتنىڭ مىللىي باراۋەرلىك سىياسىتىنى ئىجرا قى-
لىش جەھەتتە ئىنتايىن مۇھىم رولغا ئىگە.

2. ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىقتىسادىي تۇرمۇشىنى يۇكسەلدۇرۇش ۋە ياخشىلاش. يېڭى ھۆكۈمەت ئۆزىنىڭ مىللىي باراۋەرلىك سىياسىتىنى تولۇق ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن، ئەلۋەتتە ئەڭ زور كۈچ سەرپ قىلىپ ھەر مىللەت خەلقىنىڭ بولۇپمۇ ئارقىدا قالغان قېرىنداش مىللەتلەرنىڭ ئىقتىسادىي تۇرمۇشىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشى ۋە ياخشىلىشى لازىم. چۈنكى ئىقتىسادىي تۇرمۇش — خەلقنىڭ پۈتكۈل تۇرمۇشىنىڭ ماددىي ئاساسى. ئەگەر ئارقىدا قالغان مىللەتلەرنىڭ ئىقتىسادىي ئورنىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش ۋە ياخشىلاشقا ئېتىبار بېرىلمەيدىكەن مىللىي باراۋەرلىك پرىنسىپىنى ھەقىقىي تۈردە تولۇق ئەمەلگە ئاشۇرۇش مۇمكىن ئەمەس. ئۇنداق مىللىي سىياسەت ساختا بولۇپ مەسىلىنى ھەقىقىي ھەل قىلالمايدۇ. شۇڭا يېڭى ھۆكۈمەت ئۆزىنىڭ مىللىي سىياسىتىنى يولغا قويۇشتا ئالدى بىلەن مۇستەملىكە تۈس ئالغان ئېكسپلاتاتسىيە شەكلىنى يوقىتىشى، مىللەتلەرنىڭ ئىقتىسادىي تۇرمۇشىغا پۈتلىكاشاڭ بولغانلىكى توسالغۇلارنى سۈپۈرۈپ تاشلاپ، ھەر مىللەت خەلقىنى باراۋەر تەرەققىي قىلىش پۇرسىتى ۋە ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىشى لازىم. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئەڭ قالاق ھالەتتە تۇرۇۋاتقان مىللەتلەرنىڭ ئىقتىسادىي تۇرمۇشىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا ئالاھىدە ياردەم بېرىشى لازىم. يېڭى ھۆكۈمەت بۇ جەھەتتىكى خىزمەتلەردە ئالدى بىلەن شىنجاڭدىكى بىر قەدەر ئار-

قىدا قالغان قېرىنداش مىللەتلەرنىڭ چارۋىچىلىق
ئىشلىرىنى ياخشىلاش ۋە گۈللەندۈرۈشكە ئالاھىدە ياردەم
بېرىشى، ئۇلارغا قارىتىلغان چارۋىچىلىق بېجىنى ئىسلاھ
قىلىشى، تۈرلۈك تەدبىرلەرنى قوللىنىپ ئۇلارنىڭ ها-
زىرقى نامرات، كۆچمەن چارۋىچىلىق ئىقتىسادىنى بىر
قەدەر يۇقىرى يېزا ئىگىلىك ئىقتىسادىغا كۆتۈرۈشى،
ئۇلارنىڭ يەر مەسىلىسىنى ھەل قىلىشىغا ياردەملىشىپ،
خاتىرجەم ياشاش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىشى، شۇنىڭ
بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇلارنىڭ چارۋىچىلىق ئىشلىرىنى
يەنىمۇ راۋاجلاندۇرۇشى لازىم. بىر ئېغىز سۆز بىلەن
ئېيتقاندا، ئۆزلۈكسىز تەرەققىي قىلىمىز، تۇرمۇشىمىزنى
ئۆزلۈكسىز ياخشىلايمىز، يېڭى شىنجاڭنى قۇرۇشتىن ئى-
بارەت شەرەپلىك ئۇلۇغۋار ئىشقا ئورتاق قاتنىشىمىز
دېيدىكەنمىز — ھازىر بىر قەدەر قالاق ھالەتتە تۇرۇ-
ۋاتقان قېرىنداش مىللەتلەرنىڭ ئىقتىسادىي تۇرمۇشىنى
باشقا قېرىنداش مىللەتلەرنىڭ ئىقتىسادىي تۇرمۇشى
بىلەن ئوخشاش سەۋىيىگە يەتكۈزۈشىمىز كېرەك. ئۇلۇغ
داھىمىز شىڭدۇبەن ئۆتكەن يىل چاقىرىلغان شىنجاڭ
ئۆلكىلىك قازاق، قىرغىز ۋەكىللەر قۇرۇلتىيىدا بۇ سىيا-
سەتنىڭ روھىنى پۈتۈنلەي توغرا شەرھلىدى. نۆۋەتتە
ھەر قايسى ۋىلايەت، ناھىيىلەردە قازاق، قىرغىز ۋەكىل-
لەر قۇرۇلتىيىنىڭ قارارلىرى بىرمۇ بىر ئىجرا قىلىن-
ماقتا. بۇ قېتىملىق ئۆلكىلىك موڭغۇل ۋەكىللەر قۇرۇل-
تىيىنىڭ بىر مەركىزىي ۋەزىپىسى — بۇ سىياسەتنى ئىجرا

قىلىپ، موڭغۇل قېرىنداشلىرىمىزغا ياردەملىشىپ سىلەر-
نىڭ چارۋىچىلىق ئىشلىرىڭلارنى تەرەققىي قىلدۇرۇش،
ئىقتىسادىي تۇرمۇشىڭلارنى تەرەققىي قىلدۇرۇپ يەنىمۇ
ئالىي باسقۇچقا يەتكۈزۈش، تۇرمۇشىڭلارنى تېخىمۇ
خاتىرجەم قىلىش، ئىقتىسادىڭلارنى تېخىمۇ گۈللەندۈرۈش-
تىن ئىبارەت. بۇ قېتىمقى قۇرۇلتايدا ئۇلۇغ باشچىمىز،
يۈي تىڭجاڭنىڭ ⑪ دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلىرى
توغرىسىدىكى دوكلاتى، خۇتىڭجاڭنىڭ ⑫ مالىيە دوكلاتى،
شۇنىڭدەك لاھىيە كومىتېتى تۈزگەن ئۈچ يىللىق پىلان ⑬
لايىھىسىگە قارىتا يولىيورۇق بەردى. بۇلارنىڭ ھەممىسى
پۈتۈن مىللىي سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۈرۈشنى مەقسەت
قىلىدۇ.

3. مىللەتلەرنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتىنى راۋاج-
لاندۇرۇش. بىز دۇنيادىكى ھەر قانداق بىر مىللەتنىڭ
ئۆزىنىڭ تارىخىي، ئۆزىنىڭ ئۆرپ - ئادىتى، ئۆزىنىڭ
تىل ۋە يېزىقىنىڭ بارلىقىغا ئىشىنىمىز. بىر ئېغىز سۆز
بىلەن ئېيتقاندا ھەممە مىللەتنىڭ ئۆز مەدەنىيىتى بو-
لىدۇ. ئۇلارنىڭ مەدەنىيىتىدە ئىلغارلىق ۋە قالاقلىقتىن
ئىبارەت پەرق مەۋجۇت ئەلۋەتتە. لېكىن بۇ خىل پەرق
ئەزەلدىنلا بار بولماستىن، ئۇنى ئۇزۇن يىللىق تارىخىي
تەرەققىيات جەريانىدىكى تۈرلۈك ئىقتىسادىي ۋە سىيا-
سىي شارائىتلار تەدرىجىي شەكىللەندۈرگەن. ھەر مىل-
لەتنىڭ مەدەنىيىتى شۇ مىللەت تارىخىدا بەلگىلىك
قىممەتكە ئىگە. ئۇنى ئادەم كۈچىگە تايىنىپ يوقىتى-

ۋېتىش، ئاسسىمىلياتسىيە قىلىۋېتىش مۇمكىن ئەمەس، مۇمكىن بولمايلا قالماستىن مۇنداق قىلىنسا ئەكسىچە مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئازارلىق تېخىمۇ ئۇلغىيىدۇ، مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئىشەنمەسلىك ۋە گۇمان تېخىمۇ چوڭقۇرلىشىدۇ، ھەتتا ئۆچمەنلىك ۋە قىرغىنچىلىقنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. ئۆتمۈشتىكى تارىخىي ساۋاقلار بىزگە مۇشۇنداق چۈشەندۈرگەن. شۇڭا يېڭى ھۆكۈمىتىمىز ھەر مىللەتنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتىنى راۋاجلاندۇرۇشتىن ئىبارەت مىللىي سىياسەتكە پۈتۈنلەي ئۇيغۇن كېلىدىغان شوئارنى ئوتتۇرىغا قويدى.

مىللەتلەرنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتىنى راۋاجلاندۇرۇش دېگەن نېمە؟ بۇ دېگەنلىك بىرىنچىدىن، ھەر مىللەت قېرىنداشلار ئۆزىنىڭ تىل - يېزىقىنى قوللىنىپ گېزىت - ژۇرنال نەشر قىلىشى، مەكتەپ ئېچىشى، پەرزەنتلىرىنى تەربىيىلەپ ئۆز مەدەنىيىتىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشكە پۈتۈنلەي مۇمكىن؛ ئىككىنچىدىن، ھەر مىللەت قېرىنداشلارنىڭ ئۆزىنىڭ مىللىي ئۆرپ - ئادىتى ۋە دىنىي ئېتىقادىغا ئەمەل قىلىشىغا پۈتۈنلەي مۇمكىن، باشقا مىللەتلەرنىڭ زورلۇق - زومبۇلۇق قىلىپ، ئادەم كۈچىگە تايىنىپ ئاسسىمىلياتسىيە قىلىش سىياسىتىنىڭ دەخلىسىگە ئۇچرىمايدۇ؛ ئۈچىنچىدىن، مىللەتنى شەكىل، ئالتە بۈيۈك سىياسەتنى مەزمۇن قىلغان مىللىي مەدەنىيەتنى تەرەققىي قىلدۇرۇشى كېرەك، دېگەنلىك. بۇ — ھەر مىللەتنىڭ ئۆز تىل - يېزىقىنى قوللىنىپ گېزىت - ژۇرنال

نەشىر قىلىشى، مەكتەپ ئېچىش، پەرزەنتلىرىنى تەربىيە-
لەشكە بولىدۇ. لېكىن مەزمۇن جەھەتتە چوقۇم ھۆكۈ-
مەتنىڭ ئالتە بۈيۈك سىياسىتىنى ئاساس قىلىشى،
ھېچبولمىغاندا ئالتە بۈيۈك سىياسەتكە خىلاپ كەلمەس-
لىكى لازىم دېگەنلىكتۇر. چۈنكى، پەقەت مۇشۇنداق
بولغاندىلا مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى تىنچ - ئىتتىپاقلىقنى
مۇستەھكەملىگىلى، مىللەتلەرنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتىنى
تېز راۋاجلاندۇرغىلى بولىدۇ. ئۇلۇغ يولباشچىمىز شىڭ
دۇبەن ئۆز ئەسەر، نۇتۇقلىرىدا ۋە بۇ قېتىمقى قۇرۇل-
تايدا سۆزلىگەن سۆزىدە، ھەر مىللەتنىڭ ئۆز مەدەنىيە-
تىنى يۈكسەلدۈرۈش ھەققىدە بەرگەن يوليورۇقلىرىنىڭ
ھەممىسىدە بىزنىڭ بۇ سىياسەتنى ئىجرا قىلىشىمىزنى
تەلەپ قىلىپ كەلدى.

يېڭى ھۆكۈمىتىمىز بۇ مىللىي سىياسەتنى يولغا
قويغاندىن بۇيانقى قىسقىغىنە ئۈچ يىلدا ھەر قايسى مىل-
لەتلەرنىڭ ھەدەنىيىتى ھەققەتەنمۇ ئۈچقاندەك راۋاج
تاپتى. مائارىپ نازارىتىنىڭ مىنگونىڭ 25 - يىلىدىكى
ستاتىستىكىسىغا قارىغاندا ھازىر ئۆلكە بويىچە مەكتەپلەر
ياك، جىمى دەۋردىكىدىن 24 ھەسسىدىن كۆپرەك، ئوقۇ-
غۇچىلار 75 ھەسسىدىن كۆپرەك ئاشقان. بۇ نەقەدەر تېز
تەرەققىيات - ھە! بۇ قېتىمقى قۇرۇلتايدا بىز مائارىپ
نازارىتىنىڭ نازىرى جاڭ ⑭ نىڭ ئۆلكىمىزنىڭ مائا-
رىپ ئەھۋالى توغرىسىدىكى دوكلاتىنى ئاڭلاپ، يېڭى
ھۆكۈمەت قوللانغان مائارىپ فاڭجېنىنىڭ پۈتۈنلەي توغرا

ئەكەنلىكىنى، شۇڭلاشقا شىنجاڭدىكى ھەر مىللەتنىڭ مەدە-
نىيەت تارىخىدا مىسلى كۆرۈلمىگەن ئۇلۇغ مۇۋاپپەقىيەت-
لەر قولغا كېلىپ، بۇندىن كېيىنكى تەرەققىياتقا چەك-
سىز پارلاق ئىستىقبال ئېچىلغانلىقىنى بىلدۈق.

بۇ تەرەققىيات — ھەر مىللەت مەدەنىيىتىنى ئىل-
گىرى سۈرۈش ئۇيۇشمىلىرىنىڭ يېقىنقى ستاتىستىكىسىغا
ئاساسلانغاندا يېڭى ھۆكۈمىتىمىز مىللىي سىياسىتىنىڭ
مەدەنىيەت سېپىدىكى غەلىبىسىنىڭ تېخىمۇ روشەن ئىسپاتى.

ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى 1936 - يىلى 1736 باشلان-
غۇچ مەكتەپ ئاچقان، 124 مىڭ 174 ئوقۇغۇچى ئوقۇ-
غان؛ ئوتتۇرا دەرىجىلىك مەكتەپتىن ئۈچنى
ئاچقان، 440 ئوقۇغۇچى ئوقىغان؛ ئون پېداگوگىكا
سىنىپىنى ئاچقان، 535 ئوقۇغۇچى ئوقۇش پۈتتۈرگەن؛
ئاممىۋى مەكتەپتىن 115 نى تەسىس قىلغان، 4760 ئوقۇ-
غۇچى ئوقۇغان. دېمەك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى جەمئىي 1980
مەكتەپ ئاچقان، 129 مىڭ 469 نەپەر ئوقۇغۇچى
ئوقىغان.

قازاق - قىرغىز ئۇيۇشمىسى 207 مەكتەپ تەسىس
قىلغان، جەمئىي 10 مىڭ 194 ئوقۇغۇچى ئوقۇغان.

خۇيزۇ ئۇيۇشمىسى 37 مەكتەپ تەسىس قىلغان،
تەخمىنەن 2700 دىن كۆپرەك ئوقۇغۇچى ئوقۇغان.
ئۆلكە مەركىزىدە ئاممىۋى مەكتەپتىن سەككىزى بار،
280 ئوقۇغۇچى ئوقۇۋاتىدۇ، 200 ئوقۇغۇچى سىرتتا
ئوقۇۋاتىدۇ.

موڭغۇل ئۇيۇشمىسى تەسىس قىلىغان ۋە ھۆكۈمەت تەسىس قىلىغان موڭغۇل ـ قازاق باشلانغۇچ مەكتەپتىن ئۆلكە مەركىزىدىكى موڭغۇل، قازاق مەكتىپىدىن باشقا، باشقا جايلاردا 11 ى بار، ھازىر ئۆلكە بويىچە ھەر دەرىجىلىك مەكتەپلەردە 1229 نەپەر موڭغۇل ياش ئوقۇۋاتىدۇ.

ھۆكۈمىتىمىز ئوتتۇرىغا قويغان مىللەتلەرنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش شوئارىنى ئىجرا قىلىشتا ھەر مىللەت ئۇيۇشمىلىرىنىڭ ئىنتايىن زور رول ئوينىغانلىقى بىزگە ئايان. ھازىر ئۆلكىمىزنىڭ ھەر قايسى ۋىلايەت، ناھىيىلىرىنىڭ ھەممىسىدە دېگۈدەك ھەر قايسى مىللەتنىڭ مەدەنىيەتنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۇيۇشمىلىرى تەشكىلىي بارلىققا كەلدى. ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنى ئېلىپ ئېيتساق باش ئۇيۇشمىدىن تاشقىرى، سەككىز ۋىلايەتلىك شۆبە ئۇيۇشما، 41 ناھىيىلىك شۆبە ئۇيۇشما، 23 يېزا ـ كەنت تارماق ئۇيۇشما بار. قازاق ـ قىرغىز ئۇيۇشمىسى باش ئۇيۇشمىسىدىن باشقا، بەش ۋىلايەتلىك شۆبە ئۇيۇشما، سەككىز ناھىيىلىك شۆبە ئۇيۇشما بار. خۇيزۇ ئۇيۇشمىسى باش ئۇيۇشمىدىن باشقا، ئۈچ ۋىلايەتلىك شۆبە ئۇيۇشما، 14 ناھىيىلىك شۆبە ئۇيۇشما بار. بىزنىڭ موڭغۇل ئۇيۇشمىسىدىن باش ئۇيۇشمىسىدىن باشقا، ھازىر ئۈچ ناھىيىلىك شۆبە ئۇيۇشما بار. بۇندىن باشقا، ئىلى ۋىلايىتىدە تاتار، رۇس ئۇيۇشمىلىرى بار. يېقىندا يەنە ئۆلكە مەركىزىدە خەنزۇ

ئۇيۇشمىسىمۇ قۇرۇلدى.

بۇنىڭدىن تاشقىرى، يېڭى ھۆكۈمىتىمىز يېقىنقى بىر نەچچە يىلدىن بۇيان ھەر مىللەت ياشلىرىدىن 339 نى ئىناق دوستىمىز سوۋېت ئىتتىپاقىغا ھەر خىل پەن-تېخنىكا بىلىملىرىنى ئۆگىنىشكە ئەۋەتتى. ئۇلار قايتىپ كەلگەندىن كېيىن يېڭى شىنجاڭنى قۇرىدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە خەنزۇ ئوقۇغۇچىلاردىن تاشقىرى، ھەر مىللەت ياشلىرىدىن 253 ى بار، بىزنىڭ موڭغول ياشلىرىدىنمۇ 23 ى بار.

بۇ نەتىجىلەرنىڭ ھەممىسى يېڭى ھۆكۈمىتىمىزنىڭ مىللىي سىياسىتىنىڭ غەلىبىسى، ئالدى بىلەن ھەر مىللەتنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتىنى راۋاجلاندۇرۇش شوئارىنىڭ غەلىبىسى.

4 . دىنىي ئېتىقاد ئەركىنلىكىگە كاپالەتلىك قىلىش. بۇ شوئارمۇ يېڭى ھۆكۈمىتىمىز مىللىي سىياسىتىنىڭ مۇھىم مەزمۇنلىرىدىن بىرى. يېڭى ھۆكۈمەت نېمە ئۈچۈن بۇ شوئارنى ئوتتۇرىغا قويدى؟ بىرىنچىدىن، ھۆكۈمىتىمىز دىنىنىڭ — شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقىنىڭ نەچچە مىڭ يىلدىن بۇيانقى بىرخىل ئېتىقادى، بىرخىل ئاڭ، بىر خىل مەدەنىيەت ئىكەنلىكىنى بىلىدۇ. يېڭى ھۆكۈمەت ھەرمىللەت خەلقىنىڭ ھۆكۈمىتى بولغاچقا، ھەر قايسى مىللەتلەر ئېتىقاد قىلىدىغان دىنغا ئېتىبار بېرىشى تۇرغان گەپ؛ ئىككىنچىدىن، ھازىرقى جا-

هانگىرلىك دۇنياسىدا، مەلۇم بىر دىن باشقا دىنلارنى چەتكە قاقىدىغان ياكى خەلقنىڭ دىنغا ئېتىقاد قىلىش ئەركىنلىكىنى چەكلەيدىغان فاشىست دۆلەتلەردىن باشقا، دېموكراتىك جۇمھۇرىيەت تۈزۈمىدىكى بارلىق دۆلەتلەر قانۇنىنىڭ ھەممىسىدە دېگۈدەك دىنىي ئېتىقاد ئەركىنلىكى پرىنسىپى بەلگىلەنگەن. يېڭى ھۆكۈمەت دېموكراتىيە تۈزۈمىدىكى ھاكىمىيەت ئىكەن، دىنىي ئېتىقاد ئەركىنلىكى شوئارىنى ئوتتۇرىغا قويۇشى، بۇرژۇئازىيە دېموكراتىك تۈزۈمگە پۈتۈنلەي ئۇيغۇن كېلىپلا قالماستىن، بەلكي ئەينى ۋاقىتتا ئەكسىلئىنقىلابچىلارنىڭ «يېڭى ھۆكۈمەت دىنغا قارشى تۇرىدۇ.» دېگەن تۆھمەتلىك پىتنى - پاساتلىرىنى ئېچىپ تاشلىدى؛ ئۈچىنچىدىن، شىنجاڭدىكى مىللەتلەر مۇرەككەپ، مىللەتلەرنىڭ ئېتىقاد قىلىدىغان دىنىمۇ ئوخشىمايدۇ، ئەگەر دىنىي ئېتىقاد ئەركىنلىكى شوئارىنى ئوتتۇرىغا قويمىغاندا تارىختىكى دىنىي ئۆچمەنلىك، قىرغىنچىلىق پاجىئەسى شىنجاڭدا قايتا يۈز بېرىش خەۋپى مەۋجۇت. مۇنداقچە قىلىپ ئېيتقاندا، دىنىي ئېتىقاد ئەركىنلىكىگە كاپالەتلىك قىلىش شوئارىنىڭ ئەھمىيىتى: — بىرىنچىدىن، ھەر مىللەت خەلقى ئۆز قەۋمىنىڭ دىنىغا ئېتىقاد قىلىشتا باشقىلارنىڭ سىياسىي چەكلىمىسى ۋە توسقۇنلۇقلىرىغا ئۇچرىمايدۇ؛ ئىككىنچىدىن، ھەر مىللەت خەلقى دىنىي ئېتىقادىنىڭ ئوخشىماسلىقى تۈپەيلىدىن بىر - بى-

رىگە تۆھمەت چاپلىشىپ ئۆچمەنلەشمەيدۇ، ئۇچىنچىدىن، ھەر مىللەت قېرىنداشلار ئۆز مىللىتىنىڭ دىنىي ئە-قىدىسىنى جارى قىلدۇرۇپ ۋە گۈللەندۇرۇپ يېڭى ھۆكۈمەتنى ھىمايە قىلىدۇ، يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ ئالتە بۇ-يۇك سىياسىتىنى ئىجرا قىلىدۇ. مۇشۇنداق بولغاندىلا ئاندىن ھەرمىللەتنىڭ دىنىنى گۈللەندۇرگىلى، شىن-جاڭدىكى مىللەتلەرنىڭ ئۆزئاقىچە تىنىچ ۋە ئىتتىپاق ئۆتۈشىگە كاپالەتلىك قىلغىلى بولىدۇ.

5 . ۋاڭ - گۇك، بېيلى، بېيزى، گىگەن، ئۆ-لىما، لاما، ئاقساقال قاتارلىقلارنىڭ ھوقۇقى ۋە ئورنىغا كاپالەتلىك قىلىش. بۇ شوئارمۇ يېڭى ھۆ-كۈمىتىمىزنىڭ مىللىي سىياسىتىدىكى مۇھىم مەزمۇن-لارنىڭ بىرى. ھۆكۈمىتىمىز - خەلقنىڭ ھۆكۈمىتى، پۈتۈن شىنجاڭدىكى 14 مىللەت، 4 مىليون خەلق ئاممىسىنىڭ مەنپەئىتىنى كۆزلەيدۇ. نىمە ئۈچۈن بۇ شو-ئار ئالاھىدە ئوتتۇرىغا قويۇلدى؟ ھۆكۈمەتنىڭ بۇ شو-ئارنى ئوتتۇرىغا قويۇشىنىڭ ئاساسىي ئەھمىيىتى تۆ-ۋەندىكى ئۈچ نۇقتىدىن ئىبارەت: بىرىنچىدىن، جاھان-گىرلىك ۋە جاھانگىرلىكنىڭ غالچىلىرىنىڭ «يېڭى ھۆكۈمەت ھەر مىللەتنىڭ ۋاڭ - گۇك، بېيلى، بېيزى، گىگەن، ئۆلىما، لاما، ئاقساقاللىرىنىڭ ھو-قۇق - مەنپەئىتى ۋە ئورنىنى ئەمەلدىن قالدۇرىدۇ.» دېگەنگە ئوخشاش پىتنە - پاسات، سۇيقەستلىرىنى ئېچىپ تاشلاپ، ئۇلارنى، جاھانگىرلىك ۋە جاھانگىر-

لىكىنىڭ غالچىلىرىنىڭ ئارىغا بۆلگۈنچىلىك سېلىشى
ۋە سۈيقەستلىك ھىيلە - مىكىرلەرنى ئىشلىتىشى ئار-
قىلىق ئالدام خالتىسىغا چۈشۈرۈشتىن ساقلاپ، ھەر-
مىللەت، ھەر ساھە ئوتتۇرسىدىكى ئىتتىپاقلىقنى مۇس-
تەھكەملەش؛ ئىككىنچىدىن، ھەر مىللەتنىڭ ۋاڭ - گۇڭ،
بېيلى، بېيزى، باشلامچى، تۆرە، گېگەن، ئۆلىما،
لاما، ئاقساقال قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى ھەر مىللەت
ئارىسىدا يۇقىرى ئىززەت - ئابرويغا ئىگە، خەلق
ئەڭ ئېتىقاد قىلىدىغان رەھبەرلەردۇر. ھۆكۈمەتنىڭ
بۇ شۇئارنى ئالاھىدە ئوتتۇرىغا قويۇشى — ئۇلارغا
ئەھمىيەت بېرىش، ئۇلارنىڭ مەسئۇلىيىتىنى يەنىمۇ
ئېغىرلىتىش، بۇ ئارقىلىق ئۇلارنى ئۆز خەلقىغە ھۆ-
كۈمەتنىڭ ئالتە بۈيۈك سىياسىتىنى تەشۋىق قىلىدىغان،
ئۆز ھۆكۈمىتىنى ھىمايە قىلىدىغان، ھۆكۈمەتنىڭ ئالتە
بۈيۈك سىياسىتىنى ئىجرا قىلىدىغان قىلىش ئۈچۈندۇر؛
ئۈچىنچىدىن، شىنجاڭ — ۋەتىنىمىز جۇڭگونىڭ بىر
ئۆلكىسى. جاھانگىرلىك ئالدى بىلەن ياپون جا-
ھانگىرلىكى — بىز 14 مىللەت، 4 مىليون قېرىنداش
بىلەن پۈتۈن مەملىكەتتىكى 400 مىليون قېرىنداش-
نىڭ ئورتاق دۈشمىنى. بىراق، بۇ ئورتاق دۈشمەننى
يوقىتىش بىرلا مىللەت، بىرلا ساھەنىڭ قولىدىن
كەلمەيدۇ. بەلكى ھەر مىللەت، ھەر ساھە ئىتتىپاق-
لاشقان بىرلىكسەپ تۈزگەندىلا يوقىتىش مۇمكىن.
ھۆكۈمەتنىڭ بۇ شۇئارنى ئالاھىدە ئوتتۇرىغا قويۇشى

ھەر مىللەتنىڭ باشلامچى، يېتەكچىلىرىنى جاھانگىر-لىككە قارشى تۇرۇشتىن ئىبارەت شەرەپلىك، مۇقەد-دەس ئازادلىق كۈرىشىگە قاتنىشىشقا چاقىرىش-تىن ئىبارەت.

شۇڭا، ئۆتكەن يىلى چاقىرىلغان شىنجاڭ ئۆلكىلىك قازاق، قىرغىز ۋەكىللەر قۇرۇلتىيىنىڭ قارار لايىھىسىدە مۇنداق دەپ ئىنتايىن توغرا ئېيتىلغان: «يېڭى ھۆكۈ-مەتنى چىن كۆڭلىدىن ھىمايە قىلغان، يېڭى ھۆكۈمەت-نىڭ ئالتە بۈيۈك سىياسىتىنى ساداقەتلىك بىلەن ئىجرا قىلغان، يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ ئالتە بۈيۈك سىياسىتىگە ھېس-داشلىق قىلغان، ھېچ بولمىغاندا يېڭى ھۆكۈمەت ۋە ئۇنىڭ سىياسىتىگە قارشى چىقمىغان، جاھانگىرلارغا قول چوماق بولۇپ شىنجاڭنىڭ تىنچلىقىغا بۇزغۇنچى-لىق سالمىغانلىكى ۋاڭ - گۇڭ، گىگەن، ئاخۇن، لاما، ئاقساقاللارنىڭ ھوقۇق مەنپەئەتى ۋە ئورنىغا ھۆكۈمەت بىر-دەك كاپالەتلىك قىلىدۇ».

بىراق، سۆز بۇ يەرگە كەلگەندە شۇنىمۇ ئالاھىدە كۆرسىتىپ ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇكى: ھۆكۈمەت يۇقى-رىقى سەۋەب ۋە شەرتلەرگە ئاساسەن، ۋاڭ - گۇڭ، بېي-لى، بېي زى، بەگ، تۆرە، گىگەن، ئاخۇن، لاما، ئاق-ساقاللارنىڭ ھوقۇق مەنپەئەتى ۋە ئورنىنى ساقلاپ قېلىش شوئارىنى ئوتتۇرىغا قويغان ئىكەن، ھەر مىللەت-نىڭ كاتتىباش ۋە رەھبەرلىرى، بۈگۈنكى كۈندە بولۇپ-مۇ بىز پۈتۈن ئۆلكىدىكى مۇئەللىملارنىڭ يولباشچى،

ئاقساقاللىرى ھۆكۈمەتنىڭ بۇ ئەجرى ۋە ئېتىبار بېرىد-
شىنى چۈشىنىشىمىز، ئۆز مىللەت خەلقىمىز ئىچىدە ھۆكۈ-
مەتنىڭ خەلقچىل سىياسىتىنى تەشۋىق قىلىشىمىز، بولۇپمۇ
ئالدى بىلەن سىلەر ئۆزۈڭلەر ھۆكۈمەتنىڭ خەلقچىل
سىياسىتىنى ئىجرا قىلىشىڭلار لازىم. ھۆكۈمەت بەلگىلىگەن
چارۋىچىلىق بېجىنىڭ سىرتىدا ئۆز قېرىنداشلىرىڭلارغا
ھەددىدىن ئارتۇق سېلىق سالماسلىقىڭلار، ئۇلارنىڭ
زىممىسىگە ئارتۇقچە يۈك يۈكلىمەسلىكىڭلار لازىم. بۇ-
نىڭ ئۆزىمۇ ھەر مىللەت يولباشچى، يېتەكچىلىرىنىڭ
ھۆكۈمەتنىڭ سىياسىتىنى چۈشەنگەنلىكى ۋە ئىجرا قىل-
غانلىقىنىڭ ئەڭ ياخشى ئىپادىسى.

يېڭى ھۆكۈمىتىمىزنىڭ مىللىي سىياسىتىنىڭ ئاسا-
سىي مەزمۇنى مۇشۇنداق ئىكەن بىزنىڭچە بۇ مىللىي
سىياسەت تامامەن توغرا، شىنجاڭنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالى
ۋە ئېھتىياجىغا پۈتۈنلەي ئۇيغۇن كېلىدۇ، ھەر مىللەت
خەلقىنىڭ مەنپەئىتىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ، شۇڭا ئۇلار
تەرىپىدىن ھىمايە قىلىنىدۇ.

يېڭى ھۆكۈمىتىمىزنىڭ بۇ مىللىي سىياسىتى—ئۇ-
لۇغ داھىيمىز شىڭ دۇبەن ئوتتۇرىغا قويغان جاھانگىرلىك-
كە قارشى تۇرۇش، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بو-
لۇش، ھەممە مىللەت ھوقۇقتا باراۋەر بولۇش، پاك
بولۇش، تىنچلىقنى ساقلاش، شىنجاڭنى ئىسلاھ قىلىش-
تىن ئىبارەت ئالتە بۈيۈك سىياسەتنىڭ پۈتكۈل نەزەرىيە
سىستېمىسى ئىچىدىكى بىر - بىرىدىن ئايرىۋەتكىلى بول-

مايدىغان مۇستەقىل بىر سىياسەتتۇر. بۇ مىللىي سىياسەت ۋە ئالتە بۈيۈك سىياسەت پۈتۈن شىنجاڭدىكى 14 مىللەت، 4 مىليون خەلقنىڭ قەلبىنى يورۇتۇپ، يېڭى شىنجاڭ قۇرۇش، جۇڭگونى ئازاد قىلىش، جاھان-گىرلىكنى يوقىتىشتىكى ئۇلۇغ توغ ۋە قۇدرەتلىك قو-رالغا ئايلاندى.

ئۈچىنچى، يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ مىللىي سىياسىتىنى ھەقىقىي توغرا ئىجرا قىلىش — شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئۆزئارا ئىناق ئۆتۈشىنىڭ كاپالىتى

يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ ئالتە بۈيۈك سىياسىتى ۋە ئۇ-نىڭ بىر بۆلىكى بولغان مىللىي سىياسەت مۇتلەق توغ-را. ئۇ، پۈتۈنلەي شىنجاڭنىڭ ھازىرقى ئەمەلىيىتى، جۇڭگونىڭ ئورنى ۋە خەلقئارا ۋەزىيەتكە ئاساسەن بار-لىققا كەلگەن. شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت، ھەر ساھە كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ ئېھتىياجىغا تامامەن ئۇيغۇن كېلىدۇ. شىنجاڭدىكى 14 مىللەت 4 مىليون خەلقنىڭ ھەنپە ئىتىگە پۈتۈنلەي ۋەكىللىك قىلىدۇ. بىراق، توغرا سىياسەت بولۇپ ھەقىقىي توغرا ئىجرا قىلىنمىسا بۇ سىياسەت يەنىلا ئاق قەغەزدىكى قارا خەتتىن ئىبارەت قۇرۇق خىتابنامىلا بولۇپ قالىدۇ - دە، ھېچقانداق ئەھە-مىيىتى بولمايدۇ. بەزىدە ئاممىنى قايمۇقتۇرالىغان، ئاممىدىن پايدىلىنالىغان ھالەتتىمۇ ئاخىرقى ھېسابتا

ئاما ئەمەلىيەت جەريانىدا ئۇنى ئىنىق توئۇپ يېتەل-
دۇ، ئىشەنچىسىنى يوقىتىدۇ ھەمدە ئۇنى چۆرۈپ تاش-
لايدۇ. شۇڭا، توغرا ۋە ياخشى سىياسەتنىڭ قىممىتى
ھۆكۈمەت تەرەپكە نىسبەتەن ئىپتىقاندا ئەمەلگە ئاشۇ-
رۇشتا؛ تۆۋەن دەرىجىلىك ئورگان ۋە خەلق ئاممىسى
تەرەپكە نىسبەتەن ئىپتىقاندا قىممىتى ئىجرا قىلىشتا.
يىغىپ ئېيتقاندا ھەر قانداق سىياسەتنىڭ ياخشى ۋە
توغرىلىقى پەقەت ئەمەلىيەت جەريانىدىلا ئىسپاتلىنىدۇ.
ھازىر ھۆكۈمىتىمىزنىڭ مۇشۇنداق توغرا سىياسىتى بول-
غان ئىكەن ھەمدە ھەر دەرىجىلىك ئورگانلارنىڭ مۇشۇ
بويىچە ئىجرا قىلىشى ھەققىدە قايتا ـ قايتا يوليورۇق
بېرىلگەن ئىكەن، ئەمدىكى مەسىلە ـــ بىز ھەم سىلەر-
نىڭ بۇ توغرا سىياسەتنى بىرلىكتە ھەقىقىي ئىجرا قى-
لىشىمىزدا، بىردەك ھەرىكەتكە كېلىپ كەڭ خەلق ئام-
مىسىغا تەشۋىق قىلىشىمىز ۋە چۈشەندۈرۈشىمىزدە بولۇپ
قالدى. بولۇپمۇ ھەر مىللەتنىڭ ئىلغار كىشىلىرى ھەر
مىللەت، ھەر ساھە ئاممىسىغا ھەقىقىي رەھبەرلىك
قىلىپ يېڭى ھۆكۈمەتنى بىردەك ھىمايە قىلىشى
ۋە ئۇنىڭ سىياسىتىنى ئىجرا قىلىشى لازىم.
شۇنى قايتا تەكىتلەيمەنكى: توغرا سىياسەتنى چوقۇم
سادىقەتلىك بىلەن ئىجرا قىلىش كېرەك.

ئۇندىن باشقا، يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ مىللىي سىيا-
سىتىنى سادىقلىق بىلەن ئىجرا قىلىش بىلەن بىر ۋا-
قىتتا، ھۆكۈمەتنىڭ مىللىي سىياسىتىنى بۇزمىلايدىغان

بارلىق ناتوغرا ئىدىيە، سۆز ـ ھەرىكەتلەرنى رەھىمسىز-
لىك بىلەن پاش قىلىش لازىم. بىرىنچىدىن، چوڭ مىل-
لەتچىلىككە چوقۇم قارشى تۇرۇشىمىز كېرەك. چۈنكى
چوڭ مىللەتچىلىك ـ ھۆكۈمران مىللەت ئۆزىنى ھەددى-
دىن زىيادە ئۈستۈن چاغلاپ باشقا بارلىق مىللەتلەرنى
كەمسىتىدىغان ۋە ئۇلارغا ئۆچمەنلىك بىلەن قارايدىغان
چېكىدىن ئاشقان مىللەتچىلىكتۇر. بولۇپمۇ ھازىر بۇ
خىل مىللەتچىلىكنى جاھانگىرلار، فاشىستلار تەلۋىلەرچە
كۆككە كۆتەرمەكتە. بۇ يېڭى ھۆكۈمىتىمىزنىڭ مىللىي
سىياسىتىگە، ئالدى بىلەن ھەممە مىللەت بىردەك بارا-
ۋەر بولۇش پرىنسىپىغا مۇتلەق توغرا كەلمەيدۇ ـ ئەلۋەت-
تە، ئىككىنچىدىن، يەرلىك مىللەتچىلىككە چوقۇم قارشى
تۇرۇشىمىز لازىم. چۈنكى يەرلىك مىللەتچىلىك ـ ئۆت-
مۈشتە ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىنغان بىر مىللەت مەلۇم بىر
زېمىننى ھامان ئۆزىنىڭ خۇسۇسىي مۈلكى دەپ ھېساب-
لاپ باشقا بارلىق مىللەتلەرگە ئۆچمەنلىك بىلەن قا-
رايدىغان ۋە ئۇلارنى چەتكە قاقىدىغان بىر خىل تار مىل-
لەتچىلىكتۇر. بۇ خىل مىللەتچىلىك جاھانگىرلارنىڭ قولىدى
كى ئويۇنچۇق. بۇھەم يېڭى ھۆكۈمىتىمىزنىڭ مىللىي سىياسى-
تىگە مۇتلەق توغرا كەلمەيدۇ ـ ئەلۋەتتە، ئۈچىنچىدىن، بار-
لىق يۇرتۋازلىق ياكى رايونۋازلىق قاراشلىرىغا قەتئىي قارشى
تۇرۇشىمىز لازىم. چۈنكى بۇ خىل قاراش ئارقىدا قالغان مىللەت-
لەر ئىچىدىكى ئەڭ قالاق بىر خىل قاراشتۇر. ئەگەر
بىر مىللەت كىشىلىرى ئىچىدە بۇ خىل قاراش بۇزۇپ

تاشلانمىسا، يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ مىللىي سىياسەتـىـدىـن قانداقمۇ سۆز ئاچقىلى بـولسۇن، شىنجاڭدىكى 14 مىللەتنىڭ سەممىي ئىتتىپاقلىقىدىن قانداقمۇ سۆز ئاچقىلى بولسۇن، پۈتۈن جۇڭگودىكى 400 مىليون قېرىنداش بىلەن جاھانگىرلىككە قارشى بىرلىكسەپتە تۇرۇپ، جاھانگىرلىككە، ئىنسانىيەت قېلىپىدىن چىققان ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش، دۆلەت زېمىنىمىزنىڭ پۈتۈنلىكى ۋە شىنجاڭدىكى ھـەر مىللەت خەلقىنىڭ تىنچ تۇرمۇشىغا كاپالەتلىك قىلىشتىن قانداقمۇ سۆز ئاچقىلى بولسۇن؟ شۇڭا بۇ خىل كۆز قـاراشمۇ ئـوخشاشلا يېڭى ھۆكۈمىتىمىزنىڭ مىللىي سىياسىتىگە مۇناسىپ كـەلمەيدۇ. بىزگە مـەلـۇم، بىز خـەنزۇ قېرىنداشلاردىكى يۇرتۋازلىق قارشى ۋە ئۇيغۇر قېرىنداشلاردىكى رايونۋازلىق قارشى ئەزەلدىن ناھايىتى ئېغىر؛ شۇنىڭ بىلەن بىرگە بىز موڭغۇل قېرىنداشلار ئىچىدىكى قەبىلە ئايرىمىچىلىقمۇ ئىنتايىن ئېغىر. بىزنىڭ قارشىمىزچە بۇ خـىـل كۆز قارشىنى بۇزۇپ تاشلىماي بـولمايدۇ. جـۇڭـگـودا قەدىمكىلەرنىڭ مۇنداق بىر سۆزى بار: «ئەلگە قوشۇلساڭ ئەر بولارسەن، ئەلدىن ئايرىلساڭ يەر بولارسەن»، دېمەك بىز شىنجاڭدىكى 14 مىللەت — بىر ئائىلىدىكى جـانجىگـەر 14 قېرىنداش. شـۇنداق تـۇرۇقلۇق يـەنە نېمە دەپ بىر مىللەت ئىچىدىكى قېرىنداشلار قـانداقمۇ يۇرت، مەھەللە ۋە قەبىلىۋازلىق قىلىپ، ئۆز ئارا بۆلۈنۈپ، جاھانگىرلارنىڭ سەنئىتىگە ئۇسۇل ئوينايمىز؟ شۇڭا

بىز: بۇخىل چوڭ مىللەتچىلىك، يەرلىك مىللەتچىلىك، يۇرتۋازلىق، مەھەللىۋازلىق كۆز قاراشلىرى شۇنىڭدەك مەلۇم بىر قەبىلە باشقا بىر قەبىلە بىلەن مەڭگۈ ئىت-تىپاق ئۆتمەسلىكتەك ئاداۋەتلەرگە قارشى تۇرۇش — يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ مىللىي سىياسىتىنى ئىجرا قىلىشنىڭ ئالدىنقى شەرتى ۋە باشلىنىشى دەيمىز.

ئاندىن قالسا، يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ مىللىي سىياسى-تىنى سادىقلىق بىلەن ئىجرا قىلىش بىلەن بىر ۋاقىت-تا، جاھانگىرلارنىڭ دۇنيادىكى بارلىق ئاچىز ۋە ئۇش-شاق مىللەتلەرگە قاراتقان سۇيىقەستلىك ھىيلە ـ مىكىر-لىرىنى چوقۇم تارمار قىلىش كېرەك. جاھانگىرلىك — پۈتۈن دۇنيادىكى بارلىق ئاجىز، ئۇششاق مىللەتلەرنىڭ ئورتاق دۈشمىنى. ئۇلار بىز ئاجىز، ئۇششاق مىللەتلەر-نى ئەسلى نەسلىدىن پەس مىللەت، قارا خەلق، شۇڭا ئۆزلىرىدەك ئېسىل مىللەت، ئاقسۆڭەكلەرنىڭ ھۆكۈم-رانلىق قىلىشى، ئېزىشى، تاجاۋۇز قىلىپ قىرىشىغا ئۇچرىشى لازىم دەپ قارايدۇ. جاھانگىرلارنىڭ ئاجىز، ئۇششاق مىللەتلەرگە تاجاۋۇز قىلىشتا ئادەتلەنگەن ئۇ-سۇللىرى — مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى ھېسسىياتقا بۆل-گۈنچىلىك سېلىش، قۇتراتقۇلۇق قىلىپ مىللەتلەر ئار-سىدا ئۆچمەنلىك پەيدا قىلىش، پىتنە ـ ئىغۋا تارقىتىپ جېدەل تېرىش ئارقىلىق توپىلاڭدىن توغاچ ئوغرىلاپ، دۈشمىنى ئارقىلىق دۈشمىنىنى تىزگىنلەش، ياغلىما سۆز قىلىش، ساختىپەزلىك قىلىپ باشقىلارنى ئاخماق قىلىش،

سوٚيقەست ئىشلىتىپ باشقىلارنىڭ ئىشلىرىغا ئارىلىشىۋېلىش،
ھەتتا ئاشكارا ئىشغال قىلىشتىن ئىبارەت. جاھانگىرلار،
بولۇپمۇ ياپون جاھانگىرلىكىنىڭ بىزنىڭ شىنجاڭغا نىس-
بەتەن بۇ خىل تاجاۋۇزچىلىق ئۇسۇللىرىنى تەڭلا ئىشقا
سالغانلىقى بىزگە مەلۇم. ھەر مىللەت قېرىنداشلار ئى-
چىدە ئۇلارنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشۈپ، كۆپچىلىكنى
ئاز بولمىغان زىيانلارغا ئۇچراتقانلارمۇ بولدى. ب-ۇلار-
نىڭ ھەممىسىنى كۆپچىلىك ئۆز بېشىمىزدىن ئۆتكۈزگەن،
تېتىپ كىرگەن. ھازىر، جاھانگىرلارنىڭ مۇنداق سوٚيقەست-
لىرىنىڭ ھەممىسى بىرمۇ-بىر ئېچىپ تاشلانغان، بىر-
مۇ بىر يوقىتىلغان بولسىمۇ بىراق جاھانگىرلار ۋە
ئۇلارنىڭ قولچوماقلىرى شىنجاڭغا تاجاۋۇز قىلىش ۋە
شىنجاڭنىڭ تىنچلىقىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىش سوٚيقەست-
لىك غەرىزىدىن يالتىيىپ قالغىنى يوق. يالتايمىدىلا
ئەمەس بەلكى بەزى جايلاردا بىزنىڭ ئۇلۇغ غەلبىمىز-
گە ئەگىشىپ ئۇلارنىڭ قارا نىيىتى تېخىمۇ جىددىيلەش-
دۇ، تېخىمۇ غالجىرلىشىدۇ. بىز پۈتۈن شىنجاڭدىكى ھەر
بىرمىللەت خەلقى يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ ئەتراپىغا تېخىمۇ زىچ
ئۇيۇشۇپ، يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ ئالتە بۈيۈك سىياسىتى،
بولۇپمۇ مىللىي سىياسىتىنى تىرىشچانلىق، سادىقلىق
بىلەن ئىجرا قىلسىلا، بىز 14 مىللەت، 4 مىليون قې-
رىنداش جاھانگىرلىككە قارشى پولات ئىستىھكامغا ئوخ-
شاش مۇستەھكەم بىرلىكسەپ تۈزۈپ، مىللەتلەر ئوتتۇ-
رىسىدىكى تىنچلىقنى يەنىمۇ مۇستەھكەملەپ، تېخىمۇ

تىرىشچانلىق بىلەن يېڭى شىنجاڭ قۇرۇدىغانلا بولساق، جاھانگىرلارنىڭ شىنجاڭغا قاراتقان بارلىق سۇيىقەستلىك ھىيلە ـ مىكىرلىرىنى بىتچىت قىلالايمىز؛ شۇنداق قىلغاندىلا يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ ئالتە بۈيۈك سىياسىتى، مىللىي سىياسىتى تېخىمۇ ئۇلۇغ، يېڭى غەلىبىلەرگە ئېرىشكۈسى.

ئاخىرىدا، ئۆلكىلىك موڭغۇل ۋەكىللەر قۇرۇلتىيىمىز پۈتۈن شىنجاڭدىكى موڭغۇل قېرىنداشلارغا ۋەكالەتەن، پۈتۈن شىنجاڭدىكى بارلىق موڭغۇل قېرىنداشلارنى، ياپون جاھانگىرلىكىنىڭ بىز موڭغۇل قېرىنداشلارغا قاراتقان شەرمەندىلەرچە ئالدامچىلىقى ۋە ئاخماق قىلىشىنى رەھىمسىزلىك بىلەن قەتئىي ئېچىپ تاشلاشقا چاقىرىدۇ. ياپون جاھانگىرلىكى كۆتۈرۈپ چىققان قانداقتۇ مانجۇ ـ موڭغۇل ئىمپىرىيىسى ۋە بۈيۈك موڭغۇل ئىمپىرىيىسى دېگەنلەرنىڭ ھەممىسى ياپون جاھانگىرلىكىنىڭ بىز موڭغۇل قېرىنداشلارغا تاجاۋۇز قىلىشتىكى بىر خىل سۇيىقەستلىك ھىيلە ـ مىكىردىن ئىبارەت خالاس. ئۇلار دەسلەپىدە تۈرلۈك ياغلىما سۆزلەر بىلەن بىزنى ئالدىدى ۋە ئەخمەق قىلدى. غالچىلارنى سېتىۋېلىپ قوشۇنىمىزغا بۇزغۇنچىلىق قىلدى. ئارقىدىنلا ئايروپىلان، توپ ـ زەمبىرەك، زەھەرلىك گازلار بىلەن قېرىنداشلىرىمىزنى قىردى. ياپون جاھانگىرلىكى مۇشۇ ئۇسۇل بىلەن شەرقىي شىمالدىكى تۆت ئۆلكىمىزنى ئىشغال قىلىۋالغان، ھازىر يەنە شۇ خىلدىكى سۇيىقەستلەرنى ئىشلىتىپ سۈيۈەندىكى قېرىنداشلىرىمىزنى قىر-

غمن قىلماقىتا. بىزگە مەلۇم، ياپون جاھانگىرلىكى ئاپرېل ئىنقىلابى مەزگىلىدە ئەنە شۇ خىلدىكى سۈيقەستـ لىكلەرنى ئىشلىتىپ، ئېغىۋالارنى ئويدۇروپ چىقىپ، ئاز ساندىكى غالچىلارنى سېتىۋېلىپ قانداقتۇ «شەرقىي تۈر- كىستان جۇمھۇرىيىتى ⑮»، «بۈيۈك ئىسلام دۆلىتى» نى تەشكىل قىلىپ، شىنجاڭنىڭ تىنچلىقىغا بۇزغۇنچىلىق قى- لىشقا ئۇرۇنغانىدى. ياپون جاھانگىرلىكى ھازىر يەنە سۈيىۈەندەبىر موڭغۇللار ئىچىدىن چىققان رەزىللىكتە ئۇچىغا چىققان دې ۋاڭ ۋە بىر خەنزۇلار ئىچىدىن چىققان رەزىل- لىكتە ئۇچىغا چىققان لى شۇشىن ئېقىمىدىكىلەرنى سېتە- ۋېلىپ مانجۇ دۆلىتىگە ئوخشىغان قانداقتۇ «موڭغۇل دۆلتى» تەشكىللەپ، بىز موڭغۇل ۋە خەنزۇ قېرىنداشلارنى قۇل قىلىپ قان - تەردىمىزنى شوراش قەستىدە بولۇۋاتى- دۇ. بۈگۈن بىز پۈتۈن شىنجاڭ، پۈتۈن جۇڭگو ۋە پۈ- تۈن دۇنياغا شۇنى جاكالايمىزكى: بىز موڭغۇللار ئۇلۇغ جۇڭخۇا مىنگو خەلقى، شىنجاڭدىكى 14 قېرىنداش مىل- لەتنىڭ بىرى. بارلىقىمىز دۇنيادىكى ئېزىلگۈچى مىللەت- لەرمىز، بىزنى ئېزىۋاتقان، بىزگە تاجاۋۇز قىلىۋاتقان جاھانگىرلار بىزنىڭ ئەڭ ئاساسلىق ئورتاق دۈشمىنىمىز. يەقەن كۆپچىلىك بىر نىيەتتە يېڭى ھۆكۈمىتىمىز ئەترا- پىغا زىچ ئۇيۇشۇپ، يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ مىللىي سىياسىتى ۋە ئالتە بۈيۈك سىياسەتنى قەتئىي سادىقلىق بىلەن ئىجرا قىلىپ، ياپون جاھانگىرلىكىنىڭ تۈرلۈك سۈيقەستلىك ھىيلە - مىكىرلىرىنى قىلچە رەھىم قىلماستىن ئېچىپ

تاشلىغىنىمىزدىلا ئاندىن ئۇلارنىڭ تۆمۈر تاپىنى ئاستى-
دىن ئازادلىققا چىقالايمىز. ئاندىن بىز ئېزىلگۈچى مىل-
لەتلەرنىڭ مۇستەقىللىقى، ئەركىنلىكى، باراۋەرلىكىنى
قولغا كەلتۈرەلەيمىز.

بۇ قېتىمقى ئۆلكىلىك موڭغۇل ۋەكىللەر قۇرۇلتىيىغا
قاتناشقانلارنىڭ ھەممىسى — بىز موڭغۇل قېرىنداشلار ئىچى-
دىكى ئەڭ تەرەققىيپەرۋەر، ھۆكۈمەتنىڭ سىياسىتىنى ئەڭ
چۈشۈنىدىغان، ھۆكۈمەتنى چىن دىلىدىن ھىمايە قىلىدى-
غان رەھبەرلەر. ئىشىنىمىزكى: سىلەر، ھۆكۈمەت سىلەر-
گە يۈكلىگەن ۋەزىپىنى چوقۇم ئۈستىڭلەرگە ئالالايسىلەر،
پۈتۈن شىنجاڭدىكى موڭغۇل قېرىنداشلارغا رەھبەرلىك
قىلىپ، بۇ قېتىمقى قۇرۇلتاينىڭ بارلىق قارار لايىھىسى-
نى ھەقىقىي سادىقلىق بىلەن ئورۇنلىيالايسىلەر. ھۆكۈ-
مىتىمىز چاقىرغان بۇ قېتىملىق ئۆلكىلىك موڭغۇل ۋەكىل-
لەر قۇرۇلتىيىنىڭ ئاساسىي ئەھمىيىتى: بىرىنچىدىن،
موڭغۇل قېرىنداشلارنى ھۆكۈمەتنىڭ سىياسىتىنى يەنىمۇ
چوڭقۇر چۈشىنىپ، جاھانگىرلار ۋە ئۇلارنىڭ غالچىلىرىنىڭ
پىتنە - پاساتلىرىغا ئىشەنمەي يېڭى ھۆكۈمەتنى تېخىمۇ
قىزغىن ھىمايە قىلىش، ھۆكۈمەتنىڭ ئالتە بۈيۈك سىيا-
سىتىنى تېخىمۇ تىرىشچانلىق بىلەن ئىجرا قىلىش، شىن-
جاڭدىكى ھەر قايسى قېرىنداش مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى
تىنچلىقنى يەنىمۇ مۇستەھكەملەش ئىمكانىيىتىگە ئىگە
قىلىش؛ ئىككىنچىدىن، موڭغۇل قېرىنداشلارنىڭ ئىقتىسادىي
تۇرمۇشىنى گۈللەندۈرۈش ۋە ياخشىلاش، ئۆز ئەركىڭلەر،

ئارزۇيۇڭلار ئاساسىدا قالاق چارۋىچىلىق ئىقتىسادىڭلارنى تېخىمۇ يۇقىرى دېھقانچىلىق ئىقتىسادىي تۇرمۇشى باسقۇچىغا كۆتۈرۈش، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا چارۋىچىلىق ئىشلىرىڭلارنى يەنىمۇ تەرەققىي قىلدۇرۇشىڭلارغا ياردەم بېرىش؛ ئۈچىنچىدىن، مەدەنىيەت سەۋىيەڭلەرنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ باشقا مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيەت سەۋىيىسى بىلەن باراۋەر تۇرىدىغان دەرىجىگە يەتكۈزۈش، مەدەنىيىتىڭلەرنى باشقا ھەر مىللەت قېرىنداشلارنىڭكىگە ئوخشاش يېڭى شىنجاڭ قۇرۇشتىن ئىبارەت شەرەپلىك ئىش ئۈچۈن ئورتاق تىرىشچانلىق كۆرسىتىدىغان سەۋىيىگە يەتكۈزۈش ئۈچۈندۇر.

(شۇئار قىسقارتىۋېتىلدى)

ئىزاھات:

① يېڭى ھۆكۈمەت — ئەينى ۋاقىتتا جۇڭگو كومپارتىيىسى بىلەن ياپونغا قارشى مىللىي بىرلىكسەپ ئورناتقان شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىنى كۆرسىتىدۇ.

② ئاپرېل ئىنقىلابى — 1933-يىلى شىنجاڭدا يۈز بەرگەن «12-ئاپرېل» سىياسىي ئۆزگىرىشىنى كۆرسىتىدۇ.

③ سولون — شىنجاڭدىكى داغۇر مىللىتى.

④ تارانچى — ئەسلى غۇلجا ۋىلايىتىدىكى ئۇيغۇر دېھقانلار بولۇپ، ئەينى ۋاقىتتا ئايرىم مىللەت دەپ قارالغاچقا شىنجاڭدا 14 مىللەت بار دېيىلەتتى. ئازادلىقتىن كېيىن ئۇيغۇر مىللىتىگە قوشۇۋېتىلدى.

⑤ گۇيخۇا — شىنجاڭدىكى رۇس مىللىتى.

⑥ يېقىنقى ئۈچ يىلدىكى ئۇرۇش قالايمىقانچىلىقى — ماجۇڭيىڭ ۋە ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى سەردار ماخۇشەن بىلەن شېڭ شىسەي ئوتتۇرىسىدىكى شىنجاڭنىڭ ھاكىمىيەت ھوقۇقىنى تالىشىش ئۇرۇشى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

⑦ لۇ (魯) ۋېي (卫) ھاكىمىيىتى — چۇنچيۇ دەۋرىدىكى لۇ دۆلىتى بىلەن ۋېي دۆلىتى ئەسلىدە سېچۇ (ھازىرقى خېنەن ئۆلكىسىنىڭ

لەيكاۋ دامىيىسى) ئىتتىپاقىغا قاتناشقان ئىتتىپاقداش دۆلەتلەر بولۇپ، ئىتتىپاقداشلىق ئەھدىنامىسىدە: ئىتتىپاقداش دۆلەتلەر ئۆزئارا تاجاۋۇز قىلماسلىق، سىرتقى دۈشمەنگە ئورتاق قارشى تۇرۇش دەپ بەلگىلەنگەن بولسىمۇ، لېكىن لۇ، ۋېي ئىككى دۆلەت ئۆزئارا ئىتتىپاقلاشماي، يۈت تېپىشكەچكە ئاخىرى كۈچى ئاجىزلىشىپ، لۇ دۆلىتى، چۇ (楚) دۆلىتى تەرىپىدىن، ۋېي دۆلىتى چىن (秦) دۆلىتى تەرىپىدىن يىمىرىلىدۇ.

⑧ ئۇلۇغ داھى دۇبەن — ئەينى ۋاقىتتىكى چېگرا مۇداپىئە دۇبەنى شېڭ شىسەينى دېمەكچى.

⑨ سەككىز ماددىلىق خىتابنامە — شىنجاڭ يەرلىك دائىرىلىرى 1934 - يىلى 4 - ئايدا چاقىرغان تۇنجى قېتىملىق ئۆلكىلىك قۇرۇلتايدا ئوتتۇرىغا قويغان سەككىز ماددىلىق سىياسىي ئىشلارنى يولغا قويۇش قائىدىسى بولۇپ، بۇ مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىكىنى يولغا قويۇش، دىنىي ئېتىقاد ئەركىنلىكىگە كاپالەتلىك قىلىش، ئىقتىساد، مەدەنىيەتنى تەرەققىي قىلدۇرۇش قاتارلىق سەككىز مەزمۇننى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

⑩ خەلق ئۇيۇشمىسى — «شىنجاڭ خەلقىنىڭ جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسى» نىڭ ئاساسى.

⑪ يۈي تىڭجاڭ — ئەينى ۋاقىتتىكى قۇرۇلۇش نازارىتىنىڭ نازىرى يۈي ۋىنبىن، گۇيجۇ، ئەسلى ئىسمى يۈ دۇس، 1937 - يىلى شېڭ شىسەي تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ تۈرمىدە ئۆلتۈرۈلگەن.

⑫ خۇ تىڭجاڭ — ئەينى ۋاقىتتىكى مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى خۇ شۇكاڭ، 1937 - يىلى شېڭ شىسەي تەرىپىدىن تۇتقۇن قىلىنىپ، تۈرمىدە ئۆلتۈرۈلگەن.

⑬ ئۈچ يىللىق پىلان — 1937 - يىلدىن 1939 - يىلغىچە بولغان شىنجاڭنىڭ 1 - قېتىملىق ئۈچ يىللىق قۇرۇلۇش پىلانى.

⑭ جاڭ تىڭجاڭ — ئەينى ۋاقىتتىكى مائارىپ نازىرى جاڭ شىن، 1937 - يىلى شېڭ شىسەي تەرىپىدىن تۇتقۇن قىلىنىپ تۈرمىدە ئۆلتۈرۈلگەن.

⑮ شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى — ئەنگلىيە جاھانگىرلىكىنىڭ پىلانلىشىدا، سابىت داموللام قاتارلىق بىر ئوچۇم مىللىي بۆلگۈنچى ئۇنسۇرلار 1933 - يىلى 12 - نويابىر قەشقەردە قۇرغان قورچاق ھاكىمىيەت. ئاممىۋى ئاساسى بولمىغانلىقتىن 1934 - يىلى 3 - ئايدا پارچىلانغان.

خوجىنىياز ھاجىمنىڭ ھاياتىي پائالىيەتلىرى

شېرىپ خۇشتار

خوجىنىياز ھاجىمنىڭ ھاياتى ۋە ئۇ باشچىلىق قىلغان قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنى بايان قىلىش ئۈچۈن، ئالدى بىلەن گەپنى قۇمۇل ۋاڭىدىن باشلىغان ياخشى.

1

شاھ مەخسۇت ۋاڭ

مەنچىڭ خاندانلىقىنىڭ شىنجاڭ بويسۇنغىسىدىكى تايانچىسى ۋە باش ۋەكىلى بولغان شاھ مەخسۇت ۋاڭ 1928 - يىلغىچە قۇمۇل خەلقىغە 53 يىل ھۆكۈمرانلىق قىلدى...

شاھ مەخسۇت ۋاڭلىقىنىڭ ئاخىرقى يىللىرى ھۆكۈمرانلىقى تازىمۇ قەبىھلەشكەن، ھۆكۈمرانلىق قىلىش دائىرىسى كېڭىيىپ شەرقتە شىڭشىڭشياغىچە، غەربتە يەتتە قۇدۇققىچە، شىمالدا ئارا تۈرۈككىچە يەتكەن بولۇپ، شۇ دائىرىدىكى يەر، سۇ، چارۋا - مال، يايلاق، ئورمان ۋە كانلار ۋاڭ ئوردىسىنىڭ مۈلكى ھېسابلىناتتى.

شاھ مەخسۇت ۋاڭ بۇ يەرلەرنى 17 دورغىلىق، بەش قازىلىقتىن ئىبارەت 22 رايونغا بۆلۈپ ئىدارە قىلغانىدى. ئۇنىڭ قول ئاستىدا سەككىز چارۋىچىلىق رايونى، 14 دېھقانچىلىق رايونى بولۇپ، شۇ دەۋردە ئەشۇ جايلاردىكى 6485 ئائىلە، 33 مىڭ 725 نوپۇس شاھ مەخسۇت ۋاڭنىڭ باشقۇرۇشىدا ئىدى.

شاھ مەخسۇت ۋاڭ ئىگىلىۋالغان يەر 35 مىڭ 400 مو بولۇپ، شۇ دائىرىدىكى ئۆستەڭ، بولاق ۋە غارمۇ شاھ مەخسۇتنىڭ شەخسىي مۈلكى ھېسابلىناتتى. يەنە ئۇنىڭ 700 مو يەرنى ئىگىلىگەن 160 بېغى، 18 جايدا نەچچە يۈز تاش تۈگمەن، 200 قوتاندا 150 مىڭ تۇياق قوي، 5500 ئات، 7200 كالا، 8000 تۆگىسى بولۇپ، بۇنىڭدىن تاشقىرى ئۇنىڭ سودا بىلەن شۇغۇللىنىدىغان سەرمايىسى 6 مىليون 5 يۈز مىڭ سەر كۈمۈشكە يېتەتتى (ئۇنىڭ خەزىنىسىگە توپلىغان ئالتۇن، كۈمۈشلىرى ناھايىتى كۆپ بولۇپ، ئېنىق سان قالدۇرۇلمىغان).

شاھ مەخسۇت ۋاڭ ئىلكىگە ئېلىۋالغان تارانچى كۆمۈر كېنىدىن (ۋاڭ ئائىلە نەسەپنامىسىدىكى بەزى ماتېرىياللارغا قارىغاندا) ھەر يىلى 67 مىڭ سەر كۈمۈش كىرىم قىلىنغان.

شاھ مەخسۇت ۋاڭنىڭ 800 ئېغىز ئۆيلۈك ئوردىسى بولۇپ، بۇنىڭ كۆپ قىسمىدا ۋاڭنىڭ ئائىلە تاۋا-

بىناتلىرى ئولتۇراقلاشقان، ئاز بىر قىسمىنى ھۆكۈمەت ئىشلىرىغا ئىشلەتكەن.

شاھ مەخسۇت ۋاڭنىڭ تەگرى تېغىنىڭ شىمالىي ۋە جەنۇبىدىكى 23 ئورۇندا دېھقانچىلىق مەيدانى بار بولۇپ، ھەر بىر دېھقانچىلىق مەيدانىغا بىردىن دېھقان بېشى قويۇلۇپ، شۇ يەردىكى دېھقانچىلىق ئىشلىرىنى باشقۇرغان. بۇ خىل باشقۇرۇشتا، دېھقانچىلىق مەزگىلىدە دېھقانلار نۆۋەت بىلەن ۋاڭنىڭ يېرىگە ھەقسىز ئىشلەيدۇ، ۋاڭنىڭ دېھقانچىلىقى تامامەن تۈگىگەندىن كېيىن ئۆز يېرىگە ئىشلەيدۇ. نەتىجىدە دېھقانلارنىڭ تېرىم ئىشلىرى مەزگىلىدىن كېيىن قېلىپ ياخشى ھوسۇل ئالالمىغانلىقتىن، كۆن ئېلىشىنىڭ تەسىرىدىن خانىۋەيران بولىدۇ. شاھ مەخسۇت ۋاڭنىڭ چارۋىلىرى «تۆمۈر چارۋا» غا ئايلاندۇرۇلغان بولۇپ (ۋاڭنىڭ چارۋىسى ئۆلمەيدۇ، يوقالمايدۇ. ئۆلسە، يوقالسا باققۇچى تۆلەيدۇ)، ئۇنىڭ چارۋىسىنى باققانلارنىڭ ھەممىسى ۋاڭنىڭ قۇلىغا ئايلانغان. قۇللۇق ئەۋلادتىن-ئەۋلادقا داۋاملاشقان، قۇللارنىڭ بالىلىرى 18 ياشقا توشۇپ ۋاڭ ئوردىسىغا تىزىملىتىلغاندىن باشلاپ، ئۇنىڭغا باقىدىغان «تۆمۈر چارۋا» بېرىلەتتى.

خوجىنىياز ھاجىم مانا شۇ ۋاڭنىڭ «تۆمۈر چارۋا» سىنى باقىدىغان ئۈچ ئەۋلاد قۇل ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن.

2

قۇمۇل خەلقى ئۈستىدىكى قوش زۇلۇم

1878 - يىلى، چىڭ سۇلالىسى ياقۇپ بەگنى مەغلۇپ قىلىپ، 1884 - يىلى شىنجاڭنى ئۆلكە قىلىپ بېكىتتى. ليۇجىنتاڭ شىنجاڭنىڭ ھەربىي ۋە مەمۇرىي ۋالىيلىقىغا تەيىنلەنگەندىن كېيىن، ئىلگىركى بەگلىك تۈزۈمى بىكار قىلىنىپ، ئومۇمىيۈزلۈك ھاكىمىيەت تۈزۈمى يۈرگۈزۈلدى. لېكىن قۇمۇلدا «بىۋاسىتە قاراشلىق نازارەت»، بارىكۆلدە «شەھەرلىك غەربىي نازارەت» تەسىس قىلىنىپ، قۇمۇل ۋاڭىنىڭ ھوقۇقى داۋاملىق ساقلاپ قېلىندى. شۇنىڭ بىلەن قومۇل خەلقى ئۈستىدە ئىككى ھاكىمىيەت ھۆكۈمرانلىق قىلىدىغان غەيرىي سىياسىي تۈزۈم بارلىققا كەلدى. دەسلەپتە «بىۋاسىتە قاراشلىق نازارەت» بىلەن شەھەرلىك غەربىي نازارەتنىڭ باشقۇرۇشى بىلەن شاھ مەخسۇت ۋاڭىنىڭ باشقۇرۇش دائىرىسى ئايرىلغان بولۇپ، بۇلار ئۆز دائىرىسى ئىچىدىلا ھوقۇق يۈرگۈزەتتى. ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن قۇمۇل نازارىتىنىڭ ھوقۇق يۈرگۈزۈش دائىرىسى زورايدى. چەك - چېگرىلىرى بۇزۇلدى. زورلۇق - زومبۇلىقى كۈچەيدى. ھەر ئىككى تەرەپ قولى يەتكەن يەرگىچە ھۆكۈمرانلىق قىلىدىغان بولدى. شۇنىڭ بىلەن خەلق ئۈستىدىكى زۇلۇم قوشلاندى.

يەنى، ۋاڭ زۇلۇمى ئۈستىگە مەنچىڭ ھۆكۈمىتى زۇلـمى قوشۇلدى. دېمەك قۇمۇل خەلقى باشقا جايلارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا بىر ھەسسە ئارتۇق زۇلۇم ئاستىدا قالدى. بۇ ئىككى غەيرىي - رەسمىي ھۆكۈمرانلىق ئۆز يېنىنى تولدۇ- رۇش ئۈچۈن خەلقتىن يىغىۋالغان ئالتۇن - كـۈمـۈشلەرنى ھېسابلىمىغاندا، يەنى ھەر قايسى باج، سېلىق، ئـالۋاڭ ياساقتىن تاشقىرى، چىڭ خاندانلىقىغا قىلىدىغان سوۋغا- سالام، خۇشامەت پۇللىرىمۇ خەلقتىن يـغىۋېلىناتتى.

مەسىلەن، شاھ مەخسۇت ۋاڭ ئون يىلدا بىر قېتىم نۇرغۇن ئالتۇن - كۈمۈش، سـوۋغا - سـالام بـىلەن چـىڭ خاندانلىقى ئالدىغا ئۆزى سالامغا بارسا، ھەر ئۈچ يىل- دا بىر قېتىم 40 هارۋىغا ئالتۇن - كـۈمۈش ۋە ئـېسىل بۇيۇملارنى بېسىپ چىڭ خاندانلىقىغا سـوۋغا قـىلاتتى. بۇنىڭدىن باشقا ھۆكۈمەت مـەمۇرلىرى خـەلقتىن يـىغىپ ئالغانلىرىنى يەپ-ئىچىپ، ئەيشى - ئىشرەتكە ئىشلىتىپ، ئۆزىنى بېيىتقاندىن تاشقىرى، ئۆلكە ئەمرىگە ھەق تاپ- شۇراتتى، سوۋغا قىلاتتى. بۇلارنىڭ ھەممىسى خـەلـقتىن يىغىپ ئېلىناتتى (بىز قۇمۇل خەلقى ئۈستىدىكى زۇلۇم، ئالۋاڭ ياساقلار ئۈستىدە تەپسىلىي توختالمايمىز). زۇلۇم ھەددىدىن ئاشقانلىقى ئۈچۈن، خەلق بۇنىڭغا چىداپ تۇ- رالماي، زۇلۇمغا قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈردى.

1907 - يىلى «تورپاقلار قوزغىلىڭى»، 1912 - يىلى تۆمۈر خەلپە باشچىلىقىدىكى دېھقانلار قوزغىلىڭى پارتلى- دى. تـۆمۈر خەلپە قوزغىلىڭى بېسىقتۇرۇلـۇپ، 18 يـىل-

دىن كېيىن ئالدىنقى ئىككى قوزغىلاڭنىڭ ئاكتىپ قاتناشقۇچىسى خوجىنىياز ھاجىم باشچىلىقىدىكى قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭى پارتلىدى. خوجىنىياز ھاجىم ئۈچىنچى قېتىملىق خەلق قوزغىلىڭىنىڭ مۇنەۋۋەر رەھبىرىدۇر.

3

شاھ مەخسۇت ۋە موڭغۇل قوللار

1890 - يىلى، شاھ مەخسۇت ۋاڭ زۇلمىغا چىدىمىغان قۇمۇلدىكى 200 دىن ئارتۇق موڭغۇل قۇل شاھمەخسۇتقا قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈردى. ئۇلار ئوقيا، سالغۇ، تاش، ئارقان، كالتەك - چوماق، ... قاتارلىقلار بىلەن شاھ مەخسۇتقا قاقشاتقۇچ زەربە بەردى. لېكىن شاھ مەخسۇت ئەۋەتكەن چېرىكلەر قوزغىلاڭچىلار ئىستىھكامىغا بۆسۈپ كىرىپ، قوزغىلاڭچىلارنى باستۇردى. شۇ چاغدا غەربىي تاغدا ۋاڭنىڭ قويىنى باقىدىغان موڭغۇل قۇللار تاشقى موڭغۇلىيىگە، شەرقىي تاغدىكىلىرى گەنسۇ ئۆلكىسىگە قېچىپ كەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن شاھ مەخسۇت ۋاڭ شەرقىي ۋە غەربىي تاغدا تۇرۇشلۇق موڭغۇل قۇللاردىن ئېردەن لاما بىلەن كۆك لامانى زىندانغا تاشلىدى. قوزغىلاڭچى قۇللارغا ھېسداشلىق قىلغان كۆپلىگەن ئۇيغۇر، قازاق دېھقان، چارۋىچىلارنى تۇتۇپ كېلىپ، بەزىلىرىنى جادۇدا تۇغراپ

ئۆلتۈردى، بەزىلىرىنى زىندانغا سالدى. كۆپلىگەن كىشىلەرنى ئۆزىگە قۇل قىلىۋالدى. ئەنە شۇ چاغدا قۇمۇلنىڭ تاراتۇ تېغىدا دېھقانچىلىق قىلىدىغان كۆپلىگەن ئۇيغۇرلار ۋاڭغا قۇل بولۇپ قالدى. خوجىنىياز ھاجىمنىڭ ئۇچىنچى بوۋىسى تاراتۇ تېغىدا دېھقانچىلىق قىلىدىغان بەھرەم ئىمىننىياز بىلەن قىزىل پوتاسىيىتلار ۋاڭنىڭ قويىنى باقىدىغان، ئايقىز مۇھەممەتنىياز يىلقىسىنى باقىدىغان قۇلى بولۇپ قالىدۇ. خوجىنىياز ھاجىمنىڭ قۇل ئائىلىسىدە دۇنياغا كېلىشىدىكى سەۋەب مۇشۇلاردۇر.

4

خوجىنىياز ھاجىمنىڭ بالىلىق دەۋرى

خوجىنىياز ھاجىم ئۇچ ئەۋلاد قۇللۇقتا ئۆتكەن قۇل دورغىسى ئىمىننىياز ئائىلىسىدە 1889 - يىلى دۇنياغا كەلگەن. ئۇ ئائىلە تەربىيىسىنى ئالغاندىن كېيىن دادىسى ئىمىننىياز دورغا خوجىنىيازنى قۇللاردىن يىراق تۇتۇش ئۇچۈن، قۇمۇلغا ئەۋەتىپ، قۇمۇل شەھىرىدىكى خانلىق مەدرىسىگە ئوقۇشقا بېرىدۇ (خوجىنىياز بۇ مەدرىستە شاھ مەخسۇتنىڭ نەۋرىسى بېشىر شاھزادە بىلەن بىرگە ئوقۇيدۇ). خوجىنىياز كىچىكىدىن كەم سۆز، تېز ئاچچىقى كېلىدىغان، زېرەك، ئۇچرىغان ھادىسە، ۋەقە-

لەرنى تېز تەھلىل قىلىپ ئۆلگەرەلەيدىغان، ئۆتكۈر، قاۋۇل ھەم يۈرەكلىك بولۇپ يېتىلىدۇ. ئۇ، مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چاغلىرىدا ئۇستازىدىن كۆپ سوئال سورايتتى.

ۋاقىلىق بەلگىلىمىدە، قۇللار بالىلىرىنى 18 ياشقا كىرگەندە ۋاقىتلىق تىزىمغا ئالدۇرۇشى كېرەك. شۇنىڭدىن كېيىن تىزىمغا ئېلىنغان قۇلغا بېقىش ئۈچۈن چارۋا، تېرىش ئۈچۈن يەر بېرىلەتتى. ئىمىننىياز دورغا ئوغلىنىڭ قۇللار تىزىملىكىگە كىرىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ ئۇنى 17 يېشىدىلا ساۋۇرئاخۇن دېگەن قۇلنىڭ قىزىغا ئۆيلەپ، ئۆيىنى ئايرىپ قويىدۇ. 1907 - يىلى 1 - ئايدا ئىمىننىيازئاخۇن ئائىلىسىگە شىڭشىڭشيادىكى ھۆكۈمەت چېرىكلىرىگە ئوتۇن، سامان ئاپىرىش ئالۋاڭى كېلىدۇ. ئىمىننىيازئاخۇن بۇ ئالۋاڭغا ئوغلى خوجىنىيازنى ئەۋەتىدۇ...

خوجىنىيازلار سەيسىنى تۈگىتىپ قايتىشىدا يولدا جۇدۇن بولۇپ قالىدۇ. سەيسىچىلەر يولدىن ئېزىپ قېلىپ، نۇرغۇن ئادەم ۋە ئات، ئېشەكلەر ئۆلۈپ كېتىدۇ. بۇ ئالۋاڭغا مەسئۇل بولغان ئوردا بېگى ئىسھاق بىلەن خوجىنىياز قاتارلىق ئۈچ كىشى ھايات قالىدۇ. بۇلار ئاچچىقسۇ دېگەن يەردىكى چازىغا كەلگەندە، گەنسۇ تەرەپتىن ھارۋىدا كېلىۋاتقان ھارۋىكەش بىلەن 20 نەپەر چېرىكنىڭ توڭلاپ ئۆلگەنلىكىنى كۆرىدۇ. بۇ چازىدا تۇرغان چېرىك ئەمەلدارلار بۇ ئۆلۈكلەرنى كۆر-

سىتتىپ: «يۇقىرىدىن ئۇقتۇرۇش كەلدى. بۇلارنىڭ يېـ
نىدا ئىككى جىلىق ئەپيۇن، 50 سەر تەڭگە بار ئىكەن،
لېكىن بىز ئۇلارنىڭ يېنىنى تەكشۇرسەك يوق تۇرىدۇ.
بۇنى سىلەر ئوغرىلاپ كېتىپسىلەر»، — دەپ خوجىنىياز
باشلىق ئۈچ كىشىنى تەكشۇرىدۇ. نەتىجىدە خوجىنىياز-
نىڭ يېنىدىن دادىسى يول خىراجىتى ئۈچۈن بەرگەن
بىر سەر تەڭگە پۇل چىقىدۇ. چېرىكلەر بۇنى كۆرۈپ،
باشقىلارنى قويۇۋېتىپ، خوجىنىيازنى تۇتۇپ قېلىپ،
قالغان پۇللارنى تاپشۇرۇشقا قىستايدۇ ھەم بىر ئاي
ئېغىر ئەمگەككە سالىدۇ. بىر كۈنى قۇمۇل تەرەپتىن
كېلىپ بۇ چازىغا چۈشكەن ھارۋىكەشلەر قۇمۇلدا «تورـ
پاقلار قوزغىلىڭى» بولغانلىقىنى، بۇ قوزغىلاڭنىڭ كۈنـ
دىن - كۈنگە كۈچىيىپ، شەھەرگە ھۇجۇم قىلىش ئالدىـ
دا تۇرغانلىقىنى ئېيتىشىدۇ.

خوجىنىياز بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن شۇ
كېچىسى ھارۋىكەشلەرنىڭ بىر ئېتىنى ئېلىپ تاغ ئىچى—
ئوغرى يولى بىلەن قېچىپ ئۆز يۇرتىغا بارماي، قوراي
يېزىسىغا كېلىدۇ.

5

خوجىنىياز ھاجىم تورپاقلار قوزغىلىڭىدا

خوجىنىياز قوراي يېزىسىغا بارغاندا، قورايدىكى
300 دىن ئارتۇق كىشى توپلىشىپ قۇمۇل شەھىرىگە—

ۋاڭ ئۇردىسىغا ھۇجۇم قىلىشقا تەييارلىنىۋاتقانىدى. خوجىنىياز ھاجى بۇ قوزغىلاڭغا ئىشتىراك قىلىدۇ. خوجىنىيازنىڭ ياش، قابىلىيەتلىك، ئەقىل - پاراسەتلىك ۋە تارتقان ئازاب - ئوقۇبەتلىرى، جۇملىدىن قوزغىلاڭ قىلىش ئىرادىسىنىڭ مۇستەھكەملىكىنى كۆرگەن قوزغىلاڭچىلار خوجىنىيازنى قوشۇنغا ئالىدۇ، ئۇنىڭغا ھۆرمەت قىلىدۇ، ئۇنى قوزغىلاڭنىڭ مۇھىم ئادەملىرى قاتارىغا قويىدۇ.

قوزغىلاڭچىلار ۋاڭ ئۇردىسىنىڭ ئىشىكىنى تاش - كېسەك بىلەن تاقايدۇ. بىراق كۈتۈلمىگەندە ئۇلار ئوردىدا ئەسكەرلىرىنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچراپ مەغلۇپ بولىدۇ. قوزغىلاڭ باستۇرۇلىدۇ. خوجىنىياز تاراتۇغا كېتىدۇ. شاھ مەخسۇت ۋاڭ قوزغىلاڭچىلار ئەھۋالىنى تەكشۈرگەندىن كېيىن، خوجىنىيازنىڭ بۇ قوزغىلاڭنىڭ مۇھىم ئادىمى ئىكەنلىكىنى بىلىپ، ئۇنى ئىزلەيدۇ. خوجىنىيازنى تۇتالماي ئامالسىز قالغان ۋاڭ ئۇنىڭ دادىسى ئىمىنىيازنى دورغىنى زىندانغا تاشلايدۇ. خوجىنىيازنى تۇتۇش توغرىسىدا مۇنداق ئېلان چىقىرىدۇ:

«خوجىنىياز شارلا تېغى — تاراتو تېغىدىن ئىمىنىياز قۇلنىڭ ئوغلى. ئۇ شىكىشىكىشىيا يولى ئاچچىقسۇ چازىسىدىن ھۆكۈمەتنىڭ 50 سەر تەڭگە، ئىككى جىلىك ئەپيۇن، بىر ئات ۋە جۇۋا... قاتارلىق نەرسىلىرىنى ئوغرىلاپ، قورايدىن چىققان تورپاقلار قوزغىلىڭىغا قاتناشقان. ئۇ پاكار بوي، يۇمىلاق يۈز، دۈگىلەك كۆز،

قارا قاش ئادەم، ئۇنى كۆردۇم دېگۈچىلەرگە ئۈچ يامبۇ ياكى ئۈچ ئات، تۇتۇپ بەرگەن كىشىگە 12 يامبۇ ياكى 12 ئات ئىنئام بېرىلىدۇ...». ئېلان چىقىرىلغاندىن كېيىن خوجىنىيازنى ئىزدىگۈچىلەر كۆپىيىشكە باشلايدۇ. خوجىنىياز ئانىسىنىڭ ياردىمى بىلەن يوشۇرۇن هالدا تۇرپانغا بېرىپ، ئىسهاق دېگەن نام بىلەن ئاستانە مەدرىسىدە بىر يىل مەخسۇت مۇهىتى، مەهمۇت مۇهىتلار بىلەن بىللە ئوقۇيدۇ.

شاھ مەخسۇت ۋاڭنىڭ خوجىنىيازنى تۇتۇش ھەرىكىتى تۇرپانغىمۇ يېتىپ كېلىدۇ. بۇ يەردىمۇ ئۇنىڭغا ئاراملىق بولمايدۇ. ئاخىرى ئانىسى ئۇنى ھەجگە بارىدىغانلارغا قوشۇپ، ھەرەمگە يولغا سالىدۇ.

ئۇ ھەج قىلىپ بولۇپ، قايتىپ كېلىشكە پۇلى بولمىغاچقا، شۇ جايدىكى بىر باينىڭ خورمىزارلىقىدا ئۈچ يىل ئىشلەپ، يول خىراجىتى ھازىرلاپ ئاندىن ۋەتەنگە قايتىدۇ. 1912 - يىلى يىل بېشىدا ئۆز يۇرتىغا قايتىپ كېلىدۇ.

6

خوجىنىياز ھاجىم تۆمۈر خەلپە قوزغىلىڭىدا

1912 - يىلى، ئۆلكە ئەمىرى يەن داخۇا ئۆلكە مەركىزىگە قاراپ كېلىۋاتقان ئىلى خەلق قوشۇنىنى توسۇش ئۈچۈن قۇمۇل ۋاڭىغا 500 ئەسكەر ئەۋەتىش

توغرىسىدا بۇيرۇق بېرىدۇ. قۇمۇل ۋاڭى شاھ مەخسۇت ئۆزى ئۈچۈن خەتەرلىك دەپ ھېسابلىغان ئادەملەرنى ئەسكەرلىككە ئالىدۇ ۋە ئۈرۈمچىگە يولغا سالىدۇ. بۇ ئەسكەرلەر ئىچىدە تۆمۈر خەلپىمۇ بولۇپ، ئۇ يولدا ئەسكەرلەرگە باشچىلىق قىلىپ، قوزغىلاڭ كۆتۈرىدۇ. ئۇ قوشۇننى باشلاپ كېلىپ، قورال ئۈچۈن قۇمۇل ۋاڭى شاھ مەخسۇتقا ئارىتىدۇ. ئازاب چەككەن قۇمۇل خەلقى بۇ قوزغىلاڭغا ئاكتىپ قاتنىشىدۇ. بۇ ۋاقىت خوجىنىياز ھاجىنىڭ يۇرتىغا قايتىپ كەلگەن ۋاقتى بولۇپ، خوجىنىياز ھاجى بۇ قوزغىلاڭغا پىدائىي بولىدۇ ھەم بىر قانچە قېتىملىق جەڭدە جاسارەت بىلەن ئۇرۇش قىلىپ، كۆزگە كۆرۈنىدۇ - دە، تۆمۈر خەلپە قوشۇنىدىكى باتۇرلار سېپىگە قوشۇلىدۇ. خوجىنىياز ھاجى بىر تەرەپتىن ئۇرۇشقا قاتناشسا، يەنە بىر تەرەپتىن تۆمۈر خەلپىگە مۇھىم مەسلىھەتلەرنى بېرىدۇ. شۇنداق قىلىپ، ئۇ تۆمۈر خەلپىگە مەسلىھەتچى بولىدۇ. تۆمۈر خەلپە قوزغىلىڭى «سۈلھ» بىلەن «تىنچىتىلغاندا» خوجىنىياز ھاجى ئۆز يۇرتىغا قايتىپ، مىللىتى ئۈچۈنى دۈشمەنگە قارىتىدۇ. 1913 - يىلى 9 - ئاينىڭ 6 - كۈنى تۆمۈر خەلپە ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن، قۇمۇل ۋاڭى تۆمۈر خەلپىنىڭ قالدۇق قىسىملىرىنى يوقىتىشقا قوشۇن ئەۋەتىدۇ.

خوجىنىياز ھاجى تاغدىكى قوشۇنلارغا يېتەكچىلىك قىلىپ، بىر مەزگىل ئۇرۇشنى داۋاملاشتۇرىدۇ. قورال -

ياراقنىڭ ناچار بولۇشى، سان جەھەتتىن ئاز بولۇشتەك سەۋەبلەر تۈپەيلى، خوجىنىياز ھاجى قوشۇنلارنى تارقىتىۋېتىپ ئۆزدلا يەككە قالدۇ.

شاھ مەخسۇت ۋاڭ بارلىق چارە - تەدبىرلەرنى ئىشقا سېلىپ، خوجىنىياز ھاجىنى تۇتۇشقا كىرىشىدۇ.

7

سەرگەردانلىقتا ئۆتكەن 15 يىل

1913 - يىل 9 - ئاينىڭ 6 - كۈنى تۆمۈر خەلپە ئۆلتۈرۈلدى. بۇنىڭدىن خۇشاللىقى ئىچ - ئىچىگە سىغماي قالغان شاھ مەخسۇت ۋاڭ قالمىش قوزغىلاڭچىلارنى بېسىقتۇرۇش ئۈچۈن، 12 تاغ، بەش شەھەرگە لەشكەر چىقىرىپ، تىنتىمش ئېلىپ بېرىپ قوزغىلاڭ ئىشتىراكچىلىرىنى بېسىقتۇرۇشقا كىرىشتى. پۈتۈن قۇمۇل زېمىنىدا خوجىنىياز ھاجىنىڭ دەسسەشكە ئايىغى ئەمەس، بەلكى تىنىقى چىققۇدەكمۇ بوشلۇق قالمىدى...

خوجىنىياز ھاجىم بارىكۆل ئارقىلىق ئالتايغا بېرىپ، تاشقى موڭغۇلىيىگە بېرىشنى پىلانلىدى - دە، بارىكۆلگە بېرىش بىلەنلا ئىسمىنى يەنە ئىسھاق دەپ ئاتاپ، ئالتاي چىگىلدە ئاكام بار، شۇنى ئىزلەيمەن، دەپ يۈردى.

خوجىنىياز ھاجىم ئالتايغا قاراپ يولغا چىققانىدىن كېيىن يولدا قامزا دېگەن بىر قازاق يىگىتنى

بىلەن ئۇچرىشىپ، ئۇنىڭغا ھەمراھ بولدى (قامزا ئەسلىدە بارىكۆل، ئالتاي ئارىلىقىدا ئوغرىلىق، بۇلاڭچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغان داڭدار ئوغرى ئىكەن). يول ئۈستىدىكى بىر قونالغۇدا، قامزا خوجىنىياز ھاجىم ئۇخلاپ قالغان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ئۇنىڭ ياخشى ئېتىنى ئوغرىلاپ، ئۆزىنىڭ توكۇر بايتىلىنى تاشلاپ كېتىدۇ. خوجىنىياز ھاجىم ئامالسىز قېلىپ ئالىپ دېگەن ئۇكۇردەينىڭ ئاۋۇلىدا بىر يىل قوي باقىدۇ. ياڭزىڭشىن بىلەن شاھ مەخسۇت ۋاڭ ئۆز كېلىشىمى بويىچە، خوجىنىياز ھاجىنى تۇتۇش قارارىنى ئۆزگەرتمەيدۇ. ھەممە يەرگە تەڭ ئېلان تارقىتىدۇ. تاغلىقلار ئالىپ ئۇكۇردەينىڭ مالچىسى ئىسھاقتىنمۇ گۇمانلىنىدۇ، ھەتتا تۆت قازاق يىگىتى ھاجىمنى تۇتقىلى كېلىدۇ. خوجىنىياز ھاجىم بۇلارنىڭ ھەرىكىتىنى سېزىپ قېلىپ ئالىپ ئۇكۇردەينىڭ بىر ئېتىنى مىنىپ، ئۇ جايدىن كېتىپ قالىدۇ. بەختىگە قارشى ئات ئۆلۈپ پىيادە قالىدۇ. ئۇ بىر قانچە كۈن جاپالىق يول يۈرۈپ چۆچەككە كېلىدۇ.

خوجىنىياز ھاجىم چۆچەكتە بولغان مەزگىلدە ئىسمىنى قامزا، دەپ ئاتايدۇ. چۈنكى بۇ چاغدا خوجىنىياز ھاجىم كىيىم - كېچەك، گەپ - سۆز جەھەتتىن قازاقلىشىپ بولغانىدى. شۇ كۈنلەردە خوجىنىياز ھاجىم مامۇتباي دېگەن ئۇيغۇر چارۋىچىنىڭ ماللىرىنى باقىدۇ. مامۇتباي ئۆزىگە سادىق بۇ مالاي «قامزا» غا ئىشەنچ

باغلايدۇ - دە، قويلارنى بورىتالانىڭ قىزىل يۇلتۇز دېگەن يېرىگە ئاپىرىپ بېقىشنى تاپىلايدۇ. خوجىنىياز ھاجىم بورىتالاغا بارغاندىن كېيىن بىر تەرەپتىن مامۇتباي قويلارنى قوغداش ئۈچۈن بەرگەن قورال بىلەن ئوۋچىلىق قىلىدۇ. شۇ باھانە بىلەن قارىغا ئېتىشنى مەشق قىلىدۇ. خوجىنىياز ھاجىم ئۆزى ئوۋلىغان ئۈچ دانە بورقاق (بۆكەن) مۈگگۈزىنى مامۇتبايغا بېرىدۇ. مامۇتباي بۇنىڭدىن بەكمۇ رازى بولىدۇ ۋە خوجىنىياز ھاجىم (قامىزا) نى يېتەرلىك ئوق - دورا بىلەن تەمىنلەپ تۇرىدۇ. خوجىنىياز ھاجىمنىڭ مالچىلىق كۆزلىمى ئوۋچىلىق قىلىش ۋە قارىغا ئېتىش بىلەن ئۆتىدۇ.

شاھ مەخسۇت ۋاڭ ئۆز شايىكلىرىنى خوجىنىياز ھاجىنى تۇتۇش ئۈچۈن تەرەپ - تەرەپكە يولغا سالغانىدى. ئۇلار خوجىنىياز ھاجىمنىڭ چۆچەكتە ئىكەنلىكىنى بىلىپ ۋاڭغا مەلۇم قىلىدۇ. شاھ مەخسۇت ۋاڭ توخسۇنلۇق نىياز شەنزۇ (شەنزۇ — يېرىم ھاكىم) نى خوجىنىياز ھاجىنى تۇتۇپ كېلىشكە ئەۋەتىدۇ.

خوجىنىياز ھاجىم بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن ۋەتەندىن چىقىپ كېتىشكە مەجبۇر بولىدۇ - دە، چېگىرىدىن ئۆتۈپ سوۋېت ئىتتىپاقىغا بارىدۇ.

خوجىنىياز ھاجىم سوۋېت ئىتتىپاقىدا

خوجىنىياز ھاجىم چېگرىدىن ئۆتۈپ سوۋېت ئىت-
تىپاقىنىڭ ئۇيغۇر رايونى — يەركەنتكە باردۇ ۋە ئۇي-
غۇرلار ئولتۇراقلاشقان بىر قىشلاقتا ئورۇنلىشىدۇ. ئۇ-
زۇن ئۆتمەي شۇ جايدىكى ئۇيغۇر، قازاق قېرىنداشلار
بىلەن چىقىشىپ كېتىدۇ. ئۇنىڭ دوست - بۇرادەرلىرى
بارغانسېرى كۆپىيىشكە باشلايدۇ. خوجىنىياز ھاجىم
چېگرىدىن ئۆتۈش ئالدىدا، بورىتالادىن ئوۋلىغان بىر
قانچە بۇكەن مۈڭگۈزىنى ماموتبايغا بېرىشكە ئۈلگۈرەل-
مەي ئېلىۋالغانىدى. خوجىنىياز ھاجى بۇ مۈڭگۈزلەر-
نى يەركەنت بازىرىدا غۇلجىلىق ۋەلىباي دېگەن ئا-
تاقلىق كىشىگە ساتىدۇ. ۋەلىباي مۇشۇ مۇناسىۋەت بى-
لەن خوجىنىياز ھاجى بىلەن تونۇشىدۇ ھەم ئۇنىڭ دا-
ۋاملىق ئوۋچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ تۇرۇشىغا ئات،
تايغان، ياخشى قورال ۋە ئوق - دورا بېرىدۇ.

خوجىنىياز ھاجىنىڭ شارائىتى ياخشى-
لىنىدۇ. ئۇ ئوۋچىلىق ئىشى بىلەن سوۋېت
ئىتتىپاقىنىڭ بىر قانچە چوڭ - كىچىك شە-
ھەرلىرىنى ئايلىنىپ چىقىدۇ. كۆپلىگەن
كىشىلەر بىلەن سوھبەتتە بولىدۇ. يېڭىلىقلارنى
قوبۇل قىلىدۇ، ئاڭ سەۋىيىسى ئۆسىدۇ. جەمئىيەت ۋە

هاياتنى چۇشۇنمدۇ. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ سىياسىي، ئىجتىمائىي ۋەزىيىتى بىلەن شىنجاڭنىڭ سىياسىي، ئىجتىمائىي ۋەزىيىتىنى سېلىشتۇردۇ. سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ئىلغار ئىپتىكى قورال - ياراقلارنى كۆرۈپ، 1907 - يىلىدىكى «تورپاقلار قوزغىلىڭى» ۋە 1912 - يىلدىكى «تۆمۈر خەلپە قوزغىلىڭى» دا ئىشلەتكەن قارا مىلتىق ۋە 9، 10، 11، 12 ئاتار مىلتىقلارنى ئەسكە ئېلىپ، «ھەتتىڭەي، ئەگەر شۇ ۋاقىتلاردا مۇشۇنداق قورال‌لار قولىمىزدا بولغان بولسا، تەقدىرىمىز ئاللىقاچان ھەل بولۇپ، زۇلۇمغا زاۋال ئاتا قىلغان بولۇركەنمىز، ... ھېلىمۇ خۇدا نۇسرەت ئاتا قىلسا، خەلقىم بىلەن بىرلىكتە ھەقسەتكە يېتەرمەي ...»، — دەيدۇ.

1917 - يىلى روسىيە ئۆكتەبىر ئىنقىلابىي پارتلاپ غەلىبىگە ئېرىشتى. ئۆكتەبىر ئىنقىلابىي غەلىبىسى پۈتۈن دۇنيادىكى ئېزىلگۈچى خەلق ۋە مىللەتلەرنى ئويغاتقىنىدەك، ئۆمۈر بويى ئىنقىلاب ئارزۇسىدا چەت جايلاردا خارى- زارلىقتا تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتقان خوجىنىياز ھاجىنىمۇ ئويغاتتى. ئۇنىڭ قەلبى ئۈمىد - ئارزۇلار بىلەن ياشاردى. ئۇ سوۋېت ئىتتىپاقىدا پرولېتارىيات تۇتقان قورالنى، ئۇلارنىڭ پېشانىسىدە يالتىراپ تۇرغان بەش يۇلتۇزنى كۆرگەندە ھەۋەس بىلەن قاراپ قالدى. ئۇنىڭ كۆڭلىدە يانغان ئىنقىلاب ئوتى ئۇنى قورال‌لار بىلەن تونۇشۇش، ئۇقتىلىق ھەربىي تەلىم - تەربىيە ئې-

لىشقا ئۇنددى. ئۇزاق ئۆتمەي ئۇنىڭ بۇ ئارزۇسى ئەمەلگە ئاشتى.

ئۆكتەبىر ئىنقىلابى غەلىبىسىدىن كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتى پۈتۈن سوۋېت گىراژدانلىرىغا ھەربىي تەلىم-تەربىيە ئېلىپ بېرىش لازىملىقى ھەققىدە مۇراجەتنامە ئېلان قىلدى. بۇ چاغدا خوجىنىياز ھاجى ئۆز خوجايىنى ۋەلىبايغا مۇراجەت قىلىپ، ھەربىي تەلىم-تەربىيە ئالىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ۋەلىباي ھەممەت بىلدۈرۈپ، خوجىنىياز ھاجىمنى ئۆز ئوغلى نامىدا تىزىمغا ئالدۇرۇپ، ئۇنىڭ ھەربىي تەلىم-تەربىيە ئېلىشىغا پۇرسەت يارىتىپ بەردى. خوجىنىياز ھاجىم ھەربىي تەلىم-تەربىيە جەريانىدا ئۇرۇش قانۇنىيەتلىرى نەزەرىيىسىنى ئوبدان ئۆگەندى. بارلىق ئېغىر-يېنىك قوراللار، ھەر خىل چوڭ-كىچىك تىپتىكى توپ-زەمبىرەكلەر ۋە پارتلاتقۇچ دورىلار بىلەن تونۇشتى. ھەتتا ئاددىي زىبنتقا قەدەر ئۇ ئۆزىنىڭ كونا مەرگەنلىكى بىلەن قارىغا ئېتىش ماھىرى بولۇپ قالدى. تەلىم-تەربىيىنى ئالىي نەتىجە بىلەن ئاياغلاشتۇردى.

خوجىنىياز ھاجىم ھەربىي تەلىم-تەربىيە ئالغاندىن كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ بىر قانچە شەھەرلىرىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدى. كونا ساۋاقدىشى مەخسۇت مۇھىتىنىڭ ۋاستىسى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئۇيغۇرلار ئىچىدە ئەڭ دەسلەپ قۇرۇلغان «كالتە چاپانلار تەشكىلاتى»، «مەدەنىيەتپەرۋەرلەر تەش-

كىلاتى» ۋە «ئۇيغۇرلار ئىتتىپاقى» نىڭ ئاساسلىق رەھبەرلىرى ھەمدە 3 - ئىنتېرناتسىئونالنىڭ ئۇيغۇر ۋەكىلى ئابدۇللا روزىباقىيوۋ قاتارلىقلار بىلەن كۆرۈشتى ۋە سۆھبەتتە بولدى. بولۇپمۇ شىنجاڭلىق سودىگەرلەر كۆپرەك بولغان شەمەي، زەيسەن، توقماق، قاراقول ... قاتارلىق جايلارغا بېرىپ، شىنجاڭلىق سودىگەرلەر بىلەن ئۇچرىشىپ، ئۇلار بىلەن تونۇشتى. كونا ساۋاقداشى مەخسۇت مۇھىتى ۋە مەھمۇت مۇھىتلار بىلەن شىنجاڭ ۋەزىيىتى ھەققىدە مۇزاكىرە ئېلىپ بېرىپ، شىنجاڭدا سوۋېت ئۆكتەبىر ئىنقىلابىنىڭ تەجرىبە - ساۋاقلىرى بويىچە ئىنقىلاب ئېلىپ بېرىش قارارىغا كېلىشتى. لېكىن شارائىت ئۇلارنىڭ ھەرىكەت قىلىشىغا يار بەرمەيتتى. خوجىنىياز ھاجى 1923 - يىلىغىچە سوۋېت ئىتتىپاقىدا بولۇپ، بۇ مەزگىلدە ئۆتكۈر سىياسىي پىكىرلىك، يۈكسەك ھەربىي ماھارەتكە ئىگە، ئەقىل - پاراسەتلىك بىر كىشى بولۇپ يېتىلدى.

1923 - يىلى سوۋېت ئىتتىپاقى ئىچكى ئۇرۇش ئېلىپ بارغاندىن كېيىن شىنجاڭلىق سودىگەرلەر ۋەتەنگە قايتىشقا باشلىدى. بۇ چاغدا خوجىنىياز ھاجىمۇ ۋەلىباي بىلەن ئىلىغا كەلدى. ئىلىدا تۇرغان مەزگىلدە ۋەلىباينىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن ھۈسەن باي ھاجىم، ياقۇپ باي ۋە ھەكىم بەگ خوجىلار بىلەن ئۇچراشتى.

9

خوجىنىياز ھاجىم ئۈرۈمچىدە

خوجىنىياز ھاجىم سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ۋەتەنگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن بىر مەزگىل ئىلىدا تۇردى. كېيىن ئۈرۈمچىگە قايتىپ كېلىپ، ئۈرۈمچىدە تۇردى. ئۈرۈمچىدە تۇرغان مەزگىلدە تەشكىللىك ۋە پىلانلىق ھالدا تەشكىللەش خىزمىتى بىلەن شۇغۇللاندى. شىنجاڭ-نىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى يۇرت كاتتىلىرى، ئىلغار پىكىرلىك كىشىلەر بىلەن مۇناسىۋەت باغلىدى. ئۇلارنىڭ ئىنقىلاب قىلىش ئېڭىنىڭ ئۆسۈشىگە ياردەم بەردى، خوجىنىياز ھاجىم خەلقنى ئويغىتىش ئىشلىرىدا سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئېلىپ بېرىلغان ئۆكتەبىر سوتسىيا-لىستىك ئىنقىلابىنى ھېكايە قىلىپ سۆزلەپ بەردى (پېشقەدەم كىشىلەرنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، كىشىلەر سوۋېت ئىتتىپاقىدا بولغان ئۆزگىرىشلەرنى پەقەت خوجى-نىياز ھاجىمنىڭ ئاغزىدىن ئاڭلىغانلىقىنى، بۇرۇن بۇن-داق سۆزلەرنىڭ ئۈرۈمچىدە يوقلۇقىنى ئېيتقان). ئۇ ئۈرۈمچىدە تۇرۇپ قۇمۇل، تۇرپان، توقسۇن، ئالتاي، ھەتتا خوتەنگىچە بولغان ئارىلىقتىكى سىياسىي ۋەزىيەت-نى كۆزىتىدۇ، جايلارنىڭ ئەھۋالىنى ئىگىلەيدۇ.

1927 - يىلىنىڭ ئاخىرلىرىدا مەخسۇت مۇھىتى ۋە مەھمۇت مۇھىتىلار بىلەن توختام تۈزۈپ، خوجىنىياز هاجىم قۇمۇلدىن، مەخسۇت مۇھىتىلار تۇرپاندىن قوزغىلاڭ كۆتۈرۈش قارارىغا كېلىدۇ.

1927 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا خوجىنىياز هاجىم دادىسىنىڭ ۋاپات بولغان خەۋىرىنى ئاڭلاپ، قۇمۇلغا بارىدۇ ھەم ھۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ قۇمۇلنىڭ ئىجتىمائىي ئەھۋالىنى كۆزىتىدۇ.

1928 - يىل 5 - ئاينىڭ 16 - كۈنى، شاھ مەخسۇت ۋاڭ ئۆلۈپ ئورنىغا ئوغلى نەزەر ۋاڭ بولىدۇ. 1928 - يىل 7 - ئاينىڭ 7 - كۈنى، ياڭ زىڭشىن فەن ياۋنەن تەرىپىدىن ئېتىپ ئۆلتۈرۈلىدۇ. پۇرسەتنى غەنىمەت بىلگەن جىن شۇرېن فەن ياۋنەننى ئېتىپ ئۆلتۈرۈپ ھاكىمىيەتنى تارتىۋالىدۇ.

(قىسقىغىنە ۋاقىت ئىچىدە بولۇۋاتقان بۇ ئۆزگىرىشلەر قوزغىلاڭ ھازىرلىقىنىڭ جىددىي ئېلىپ بېرىلىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

جىن شۇرېن ھاكىمىيەت بېشىغا چىقىش بىلەنلا «جۇمھۇرىيەت تۈزۈمىدە ۋاڭلىق ئەمەلدىن قالدۇرۇلغان، بۇنىڭدىن كېيىن ۋاڭلىق دېگەن نەرسە مەۋجۇت ئەمەس.» دەيدۇ. ئۆزىگە نۇرغۇن سوۋغا - سالاملارنى ئېلىپ كەلگەن نەزەر ۋاڭنى ئۇرۇمچىدە ئېپقېلىپ، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئەزاسى قىلىپ بەلگىلەيدۇ.

شىنجاڭدا ئومۇمیۈزلۈك ھاكىملىق تۈزۈم ئورنىتىلدۇ. قۇمۇل ئۈچ ناھىيىگە بۆلۈپ ئىدارە قىلىنىدۇ. مۇشۇ ۋاقىتتىن كېيىن مەخسۇت مۇھىتى ۋە تاھىر بەگلەر (1929 - يىلى) سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئىلغار ئىنقىلاب تەجرىبىسى ۋە ئىلىم-پەن، مەدەنىيەت - مائارىپ تەجرىبىسىنى ئۆگىنىش ئۈچۈن، سودىگەرچىلىك باھانىسى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىغا چىقىپ، موسكۋا قاتارلىق جايلاردا بولىدۇ. ھەر ساھەلەردىن ئۆگىنىش ئېلىپ باردۇ.

× × ×

«بۆرىدىن قۇتۇلۇپ، يولۋاسقا تۇتۇلدۇم»—دېگەندەك، قۇمۇل ۋاڭىنىڭ زۇلمىدىن قۇتۇلدۇق، — دەپ ئويلىغان خەلق ھېلىگەر جاللات — جىن شۇرېن ۋە ئۇنىڭ چېرىك ئەمەلدارلىرىنىڭ دەھشەتلىك زۇلمى ئاستىدا قالىدۇ.

جىن شۇرېن ۋە ئۇنىڭ قول - چوماقلىرى ئاسانلا قولغا كېلىپ قالغان بۇ «تاجۇ - تەخت» نىڭ ئۇزۇن دەۋر سۈرەلمەيدىغانلىقىنى ياخشى بىلەتتى. شۇڭا ئۇلار بۇ «ئامەت» تىن پايدىلىنىش ئۈچۈن ئالمان - تالمان بۇيرۇق چۈشۈرۈپ، ئالۋاڭ - ياساقلارنى كۆپەيتتى. خىيانەتچىلىك، پارىخورلۇق بىلەن شۇغۇللىنىپ، خەلقنى ئازابلاش بەدىلىگە ئۆز چۆنتەكلىرىنى تولدۇرۇشتى. خەلق بۇنىڭدىن قاتتىق نارازى بولدى. شۇ ۋاقىتتا ئايرىم كىشىلەر ئىچىدە: «چىچەنگە ئۇنىماي، باچەنگە ئۇنىدۇق-

مۇ؟»، «بۇ قانداق يېڭى ھۆكۈمەت بولسۇن؟ بۇنداق ھۆكۈمەتتىن ۋاڭ ياخشى ئىكەنغۇ» دېگەن پاراڭلارمۇ بولدى. خەلقنىڭ بۇ ئىنكاسى بەزىلەر دېگەندەك ھەرگىز قۇمۇل خەلقىنىڭ ۋاڭلىق تۈزۈمىنى قايتا تىكلەشنى تەلەپ قىلمىشى بولماستىن، ئەكسىچە جىن شۇرېن ھاكىمىيىتى ئۈستىدىن قىلىنغان شىكايەت ئىدى.

(بۇ ۋاقىتتا پۈرسەتتىن پايدىلانغان) يولۋاس خەلقنىڭ بۇ خىل پىكرىنىڭ ھىمايىچىسى بولۇۋالدۇ ـ دە، نەزەرۋاڭ قۇمۇلدا بولمىغانلىقى ئۈچۈن، بېشىر شاھزادىنى (ئەينى ۋاقىتتا ئوردا ھەربىي ئىشلار نازارەتچىسى ئىدى) ۋاڭ قىلىپ تىكلەپ، ئۆزى ئوردا بېگى بولۇۋالدۇ. قۇمۇل جىن شۇرېن ھۆكۈمرانلىقىدىن ئايرىلدۇ. جىن شۇرېن نەزەرنى ئۇلارغا نەسىھەتكە ئەۋەتىدۇ. لېكىن بېشىر ۋە يولۋاسلار نەزەرنىڭ گېپىگە قۇلاق سالمايدۇ. نەزەر ئۇزۇن ئۆتمەي ئۆلىدۇ.

بېشىر شاھزادە ۋاڭ بولغاندىن كېيىن، ئوردا قائىدىسى بويىچە تاغلىق پالۋانلارغا مىلتىق تارقىتىپ، بىر تال مىلتىق ئۈچۈن ئىككى داندىن بۇغا مۈڭگۈزى تاپشۇرۇش ئالۋىنى قويىدى. بۇ قېتىم تاراتۇ تېغىغا قويۇلغان ئالۋانغا خوجىنىياز ھاجىمۇ قاتناشتى. خوجىنىياز ھاجىم ۋاڭ بەرگەن ئىككى دانە مىلتىققا مەقسەتلىك ھالدا ئالتە دانە بۇغا مۈڭگۈزى تاپشۇردى. بۇنى كۆرگەن بېشىر ۋاڭ ھەيران بولۇپ ئەھۋالنى سورىغاندا، مال تاپشۇرغانلار: «تاراتۇ تېغىدىن بىر مەرگەن چىقتى،

ئاتقان ئوقى زايا كەتمەيدۇ، ئۇچار قۇشلارمۇ قېچمپ قۇتۇلالمايدۇ»، — دەپ تەرىپلەيدۇ. ۋاڭ ئۇ كىشىنىڭ ئىسمىنى سورىغاندا، بىز ئۇنى «پالۋان دەپلا ئاتايمىز، ئاڭلىساق، ئۆزلىرى بىلەن مەدرىستە بىللە ئوقۇغان كىشى ئىكەن» — دەيدۇ.

بېشىر ۋاڭ سۈرۈشتۈرۈپ، بۇ كىشىنىڭ خوجىنىياز ھاجىم ئىكەنلىكىنى بىلىدۇ ۋە ئۇنى ئوردىغا تەكلىپ قىلىدۇ.

10

خوجىنىياز ھاجىم ۋاڭ ئوردىسىدا

بېشىر ۋاڭ خوجىنىياز ھاجىم بىلەن بولغان ساۋاقداشلىق ۋە دوستلۇق يۈزىسىدىن، بولۇپمۇ خوجىنىياز ھاجىمنىڭ قابىل مەرگەنلىكىگە خۇشتار بولۇپ، ئۇنى ئوردىغا تەكلىپ قىلىدۇ. بېشىر ۋاڭنىڭ خوجىنىياز ھاجىمنى ئوردىغا تەكلىپ قىلىشتىكى مەقسىتى ئۇنىڭ تالانتىدىن پايدىلىنىش ئىدى. خوجىنىياز ھاجىم ئوردا بەگلىرىدىن يۈسۈپبەگ چىقىپ ئۇچىنچى قېتىم تەكلىپ قىلغاندا ئاندىن ئوردىغا كېلىدۇ. بېشىر ۋاڭ ھاجىمنى ناھايىتى بەك ھۆرمەت قىلىدۇ.

بېشىر ۋاڭ ھاجىمنىڭ مەرگەنلىكىنى كۆرۈش ئۈچۈن ئوۋغا چىقىدۇ. ۋاڭ ئۇچرىغان جانلىقلارغا نىشانسىز ئوق

ئاتىدۇ. ئوقىنىڭ بىرەرسىمۇ تەگمەيدۇ. خوجىنىياز ھاجىم ئارقىدا تۇرۇپ، ئۇچۇرغان جانلىقلارنى يىقىتىدۇ ۋە: «ۋاڭ ئالىيلىرى، ئۆزلىرى ئاتقان ئوق دەل تەگدى»، — دەيدۇ. ۋاڭ بۇنىڭدىن بەكمۇ خۇشال بولىدۇ. بارا-بارا ۋاڭنىڭ ھاجىمغا بولغان ئىشەنچىسى كۈچىيىشكە باشلايدۇ. جۈملىدىن خوجىنىياز ھاجىم ئۈستىدىن تولاراق شىكايەت قىلىدىغان ھەسەتخور ئوردا بېگى يولۋاسنى ئوردا بەگلىكىدىن قالدۇرۇپ، بازار بېگى قىلىپ قويىدۇ. خوجىنىياز ھاجىمنى ئوردا بېگى ھەم ئوردا پالۋانلىرىنى تەربىيىلىگۈچى قىلىپ تەيىنلەيدۇ. خوجىنىياز ھاجىم ئوردا بېگى بولغان مەزگىللەردە راھەت-پاراغەت، ئەمەل-مەنسەپكە بېرىلمەي، ئىستىبدات ھاكىمىيەتكە ھەم ۋاڭغا قارشى ئىسيان كۆتۈرۈش ئارزۇسىدا بولىدۇ. ئوردا ئىچى ۋە سىرتىدىكى مۇناسىۋەتلىك كىشىلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى قويۇقلاشتۇرىدۇ. مەخسۇت مۇھىتى ۋە مەھمۇت مۇھىتىلار ھەم توخسۇنلۇق توختى لۈيجاڭ (توختى ئېلى)، كۇچالىق تۆمۈر ئېلى (تۆمۈر سىجاڭ)، ھادى ئەلەم قاتارلىقلار ھەم ھەر قايسى جايلاردىكى يۇرت كاتتىلىرى بىلەن مۇناسىۋەتتە بولۇپ، قوزغىلاڭ ھازىرلىقىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ.

دېمەك، شىمالدا ئالتايدىن، جەنۇبتا خوتەنگىچە بولغان ئارىلىقتا ھەرىكەت ئېلىپ بارىدۇ.

1929 - يىلى جىن شۇرېن ھۆكۈمىتى بېشىر ۋاڭغا قايتا - قايتا ئادەم ئەۋەتىپ، ئۆلكىگە بويسۇنۇشنى

تەلەپ قىلىدۇ. بىشىر ۋاڭ ۋاڭلىقنى ساقلاپ قېلىش ئۈمىدىدە، قومۇلغا قاراشلىق 12 تاغ ۋە بەش شەھەر- دىن ① مەرگەن تاللاپ ھەربىي مەشىق ئېلىپ بېرىش ئۈ- چۈن خوجىنىياز ھاجىمنى بۇ ئىشقا مەسئۇل قىلىدۇ. خوجىنىياز ھاجىم بۇ پۇرسەتنى غەنىمەت بىلىپ 12 تاغ ۋە بەش شەھەردىكى كىشىلەر بىلەن مۇناسىۋەتنى كۈچەيتىدۇ. دېمەك، خوجىنىياز ھاجىم 1929 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىن 1931 - يىلىنىڭ بېشىغىچە بولغان بىر يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت ئىچىدە ئوردا ئىچى ۋە سىرتىدا ناھايىتى كۆپ قوزغىلاڭ ھىمداشچىلىرىنى قولغا كەل- تۈرىدۇ.

× ×

جىن شۇرىن ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن يالاڭ زىڭشىن دەۋرىدە قومۇلدا خىزمەت قىلغان ھەربىي ۋە مەمۇرىي ئەمەلدارلارنىڭ ھەممىسىنى ئالماشتۇرىدۇ. ئۆزىنىڭ ئۇرۇق - تۇغقانلىرى ۋە يېقىنلىرىنى باج كە- رىمى ئەڭ كۆپ بولغان ئورۇنلارغا ئورۇنلاشتۇرۇپ، ھەر قايسى ئىقتىسادىي ئورۇنلارنى قامال قىلىدۇ. جىن شۇ- رىننىڭ بۇنداق قىلىشتىكى مەقسىتى ئاسان قولغا كەل- گەن بۇ ھاكىمىيەتنى پايدىلىنىپ ئۆزىنى بېيىتىش ئىدى.

① بەش شەھەر — سومقاغا، توغۇچى، لاپچۇق، ئاستانە، قارادۆۋە.

1931 - يىلى جىن شۇرېن ئۆزىنىڭ يېقىن تۇغقىنى جاڭ گۇخۇانى ئارا تۈرۈك ناھىيىسىنىڭ سىۋىل دىگەن يېرىدىكى چازىغا باج ئەمەلدارى قىلىپ ئەۋەتىدۇ. بۇ شىنجاڭ بىلەن تاشقى مۇڭغۇلىيە چېگرىسىدىكى مۇھىم جاي بولۇپ، باج كىرىمى ئەڭ ئۈستۈن ئىدى. جاڭ گۇخۇا بۇ جايغا كېلىپ خىزمەت ئىشلىگەندىن كېيىن، بىر ئۇيغۇر قىزىغا ئۆيلىنىمەن دەپ تۇرۇۋالىدۇ ۋە قىزنىڭ ئاتىسىغا ئادەم قويۇشتىن سىرت، قۇراللىق بېسىم ئىشلىتىدۇ. زۇلۇم دەستىدىن جېنىدىن جاق تويغان خەلق قاتتىق غەزەپكە كېلىدۇ. خەلق قانچە ئېغىر بېسىقلىق قىلسا، جاڭ گۇخۇا شۇنچە ھەددىدىن ئاشىدۇ. ئۆزىنىڭ پاك قان ۋە نەسلىنى بۇلغاشقا يول قويمايدىغان ئۇيغۇر خەلقى جاڭ گۇخۇاغا قارشى قوزغىلىدۇ.

خەلق بۇ قوزغىلاڭغا خوجىنىياز ھاجىمنى يېتەكچى دەپ تونۇيدۇ (بۇ يەردە باشقا يۇرت كاتتىلىرى ئۈستىدە توختالمايمىز). خوجىنىياز ھاجىمنىڭ بۇ قوزغىلاڭغا قاتنىشىشىنى ۋە رەھبەرلىك قىلىشىنى تەلەپ قىلىدۇ. بۇ تەكلىپ خوجىنىياز ھاجىم ئۈچۈن ئوڭۇشلۇق شارائىت يارىتىپ بېرىدۇ، نەتىجىدە قوزغىلاڭ جاڭ گۇخۇا ئۈستىدىن باشلىنىدۇ.

«توي» كۈندىكى غەلىبە

1931 - يىلى 2 - ئاينىڭ 18 - كۈنى، ئابدۇنىياز مىراپ، سالىغ دورغا، خوجىنىياز هاجىم ... قاتارلىق يۈزت كاتتىلىرى ئاچقان قوزغىلاڭ كۆتۈرۈش پىلان يەغىنى غەلىبىلىك ئاياغلىشىدۇ.

1931 - يىلى 2 - ئاينىڭ 20 - كۈنى، داقا - دۇمباق، ناغرا - سۇنايلار بىلەن باشلانغان «توي» مۇراسىمى هەممە كىشىنىڭ دىققىتىنى جەلپ قىلىدۇ. جاڭ گۇخۇا «قىزنى بىر دىمىز» دېگەن ۋەدە بويىچە 33 نەپەر قوراللىق ئەسكەر بىلەن توي مەيدانىغا يېتىپ كېلىدۇ ...

كەچقۇرۇن جاڭ گۇخۇا قىز هۇجرىسىغا باشلىنىدۇ. جاڭ گۇخۇا هۇجرىغا كىرىش بىلەنلا قىزچە ياسانغان يىگىت (ئىمىن ئىسمايىل) نىڭ ئۇستىگە ئۆزىنى ئاتىدۇ. ئىمىن جاڭ گۇخۇانى قۇچاقلاپ ئالغان پېتى جايىدىلا ئۇجۇقتۇرىدۇ. بۇ چاغدا توي مەيدانىدا تەييار تۇرغان يىگىتلەر جاڭ گوخۇانىڭ 33 نەپەر ئەسكىرىنى بېسىقتۇرىدۇ. قورالغا ئىگە بولغان يىگىتلەر دەرهال جاڭ گۇخۇا تۇرۇشلۇق قورغانغا قاراپ ئاتلىنىدۇ. قورغان ئەمەلدارى ئابدۇنىيازنىڭ ياردىمى ئارقىسىدا، قورغاندىكى 100 دىن ئارتۇق چېرىك يوقىتىلىدۇ.

ئوگۇشلۇق ئېلىپ بېرىلغان «تويى» دېگەن بۇ غەلىبە قوزغىلاڭچىلارنىڭ تەشكىللىنىشىگە تۈرتكە بولدى.

يۇرت كاتتىلىرىدىن سالىغ دورغا، ئابدۇنىياز مىراپ، باقى نىياز دورغا، خوجىنىياز ھاجىم، قاسىم پالۋان، يەھيا ئىمام، ئىبراھىم قۇرمىاللار يېتەكچىلىكىدە قوزغىلاڭچى قوشۇن تەشكىللىنىدۇ، بۇ قوشۇنغا 12 تاغ، بەش شەھەردىكى نۇرغۇن كىشىلەر قاتنىشىدۇ. خوجىنىياز ھاجىم بۇ قوشۇننىڭ ھەربىي قوماندانى بولىدۇ.

جىن شۇرېن ھۆكۈمىتى بۇ ئىشتىن ئىنتايىن ئالاقزادە بولۇپ، ياڭ زېڭشىن تۈمۈر خەلپىگە ئىشلەتكەن كونا ھىيلىنى ئىشقا سېلىپ، سۈلھىگە ئادەم ئەۋەتىدۇ. سۆھبەتتە خوجىنىياز ھاجىم: «قۇمۇلنىڭ ئاماننىقى قۇمۇل خەلقىغە تاپشۇرۇلۇشى لازىم ...» دېگەن پىكىردە چىڭ تۇرىدۇ. جىن شۇرېن ۋەكىللىرى بۇنىڭغا قوشۇلمايدۇ. نەتىجىدە، كېلىشىم ئورنىغا ئۇرۇش بولىدۇ.

12

دەسلەپكى بىرقانچە قېتىملىق ئۇرۇشلار

1931 - يىلى 2 - ئاينىڭ 20 - كۈنى، «تويى» مۇراسىمى باھانىسى بىلەن باشلانغان قوزغىلاڭ جىن شۇرېن ھۆكۈمىتىنى ئالاقزادە قىلىۋەتتى. جىن شۇرېن قۇمۇلدا تۇرۇشلۇق ھەربىي قوماندانى (قۇمۇل سىجاڭى)

ليۇشىزىڭغا بۇيرۇق چۈشۈرۈپ، قوزغىلاڭنى باستۇرماقچى بولدى. ليۇشىزىڭ يولۋاس باشچىلىقىدا قوشۇن ئەۋەتتى. يولۋاس باشچىلىق قىلغان قوشۇندىكى ئەسكەرنىڭ كۆپ قىسمى ئۇرۇشتا ئۆلۈپ، بىر نەچچىسىلا ساق كېلەلىدى. تۆۋەندىكى قوشاقتىن ئۇرۇش ئەھۋالىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ:

سايلار ئارا چېرىك چىقتى،
ئەلىمىنى دىڭگايىتىپ.
چەنلەپ ئاتتۇق، دۈشمەن قاچتى،
مۈرىسىنى قىڭغايىتىپ.

چىقىپ كەلگەن چېرىكلەر،
ئارىلاپ ئاتتى تاڭ - تاڭنى.
تاغچىلار ياماي ئىكەن.
تارتىۋالدى جۇن چاڭنى.

بىر قانچە قېتىم چىقىرىلغان ئەسكەرلەر قوزغىلاڭچىلار تەرىپىدىن زەربە يېدى.

يولۋاس باشلاپ چىققان قىسىم زىيانغا ئۇچرىغاندىن كېيىن، ليۇشىزىڭ باتاليون كوماندىرى جىڭ ئەن بىلەن بىر باتاليون ئەسكەر ئېلىپ كوشوتى داۋىنىغا چىقىدۇ. يەر شارائىتى بىلەن پىششىق تونۇش، ئۇرۇش تاكتىكىسىغا ئۇستا

خوجنىياز ھاجىم ئۈچ ناھىيىنىڭ يولىنى كونترول قىلىدىغان بۇ ستراتېگىيىلىك جاينىڭ ئەھمىيىتى ئەھۋالىغا ماسلىشىپ جەڭ قىلىدۇ. جەڭ ئەن باشچىلىقىدىكى بۇ بىر باتالىيون دۈشمەن ئەسكىرى خوجىنىياز ھاجىم قوشۇنلىرى تەرىپىدىن تەل - تۆكۈس يوقىتىلىدۇ. بۇ ئۇرۇشنىڭ قىسقىچە ئەھۋالىنى مۇنۇ قوشاقتىن ئاڭلايلى:

خويمۇ ئوبدان جەڭ بولدى،
كوشوتى دېگەن جايدا.
جەڭ ئەن باشلىق چېرىكلەر،
تامام ئۆلدى شۇ جەڭدە.

بىر قانچە قېتىملىق ئۇرۇشلار غەلىبىلىك ئېلىپ بېرىلىپ، دۈشمەن قىسىملىرى مەغلۇپ بولىدۇ. پۇرسەتتىن پايدىلانغان يولۋاس دەرھال قوزغىلاڭچىلار قوشۇنىغا بېرىپ قوشۇلۇۋالىدى. مۇشۇ كۈنلەردە گەنسۇ، چىڭخەي ئەترابلىرىدا خەلقنى بۇلاپ - تالاپ، مابۇفاڭدىن قېچىپ يۈرگەن ماجۇڭيىڭ 200 دەك ئاتلىق ئەسكىرى بىلەن قۇمۇلغا چىقىدۇ. خوجىنىياز ھاجىم باشچىلىق قىلغان قوزغىلاڭچى قوشۇن قۇمۇل شەھىرىنى قورشاپ ھۇجۇم قىلىۋاتقاندا، ماجۇڭيىڭ قوزغىلاڭچىلارغا قوشۇلۇپ جەڭ قىلىدۇ. ئۇرۇشتىن كېيىن ماجۇڭيىڭ خەلق تەرىپىدىن قارشى ئېلىنىدۇ.

قوزغىلاڭچىلار «يېڭى شەھەر» ۋە «كونا شەھەر» دىن ئىبارەت بۇ ئىككى شەھەرنى ئۇزۇن مۇددەت مۇھاسىرە قىلىپ ئالالمايدۇ. ماجۇڭيىڭ گەپ ـ سۆزسىزلا قوشۇنلىرىنى بارىكۆلگە يۆتكەپ كېتىدۇ. كېيىن جىن‌شۇرېن ئەۋەتكەن لۈيجاڭ دۇجىڭگو باشچىلىقىدىكى ئەسكەرلەر بىلەن لاۋدۇڭ دېگەن جاينىڭ چىڭلۇچەن دېگەن يېرىدە سوقۇشۇپ، دۇلۈيجاڭ قىسىملىرىنى مەغلۇپ قىلىدۇ. بۇ ئۇرۇشتىن كېيىن تۆۋەندىكى قوشاقلار توقۇلىدۇ:

لاۋدۇڭدىكى سوقۇشتا،
يىيۇەنچەنگە ئات سالدۇق.
دۇلۈيجاڭنىڭ چېرىكىنى،
چىڭلۇچەندە قاق سالدۇق.

خوجىنىياز ھاجى باش بولۇپ،
بىزنى جەڭگە باشلىدى.
دۇلۈيجاڭنىڭ چېرىكى،
قوراللىرىنى تاشلىدى.

دۇلۈيجاڭ قوشۇنىنىڭ يوقىتىلغانلىقىنى ۋە قۇمۇلنىڭ مۇھاسىرىدە قالغانلىقىنى ئاڭلىغان جىن‌شۇرېن شېڭ زىخۇي (شېڭشىسەي) نىڭ قوماندانلىقىدا بىرلەي ئاتلىق (موڭغۇل، شىبە، رۇس) ئەسكەرلىرىنى قۇمۇلغا ئەۋەتىدۇ. خوجىنىياز ھاجى لاۋدۇڭدا

شىڭشىسەي قوشۇنى بىلەن ئۇرۇشىدۇ. خوجىنىياز ھاجى قىسىملىرى 1 - سەپتە، ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى 2 - سەپتە ئىدى. ئۈچ كۈنلۈك ئۇرۇشتىن كېيىن، شىڭشىسەي قورشاپ ھۇجۇم قىلىدۇ ... ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىنى باشلاپ گەنسۇغا چېكىنىدۇ. خوجىنىياز ھاجىم ئۆز قىسىملىرىنى تاراتۇغا ئېلىپ كېتىدۇ.

ماجۇڭيىڭ گەنسۇغا چېكىنىش ۋاقتىدا قۇمۇل خەلقىنى ئېغىر ھالدا بۇلاڭ - تالاڭ قىلىدۇ، قۇمۇل ۋاڭ ئوردىسىغا ئوت قويۇپ بېرىدۇ.

دەل مۇشۇ پەيتتە، شىڭشىسەي خوجىنىياز ھاجىنى سۆلھ سۆھبىتىگە تەكلىپ قىلىدۇ. خوجىنىياز ھاجىم سۆھبەتكە كېلىدۇ. لېكىن تۆت كۈنلۈك سۆھبەتتە خوجىنىياز ھاجىمنى ئۆز مەقسىتىگە بويسۇندۇرالمىغان ياۋۇز شىڭشىسەي رەزىل ۋاستە قوللىنىپ ئۇنى تۇتۇپ قالىدۇ. خوجىنىياز ھاجىم دەرھال ئەقلىنى ئىشقا سېلىپ شىڭشىسەي ۋە ئۇنىڭ قىسىملىرىنى ئالداپ تاغقا ئېلىپ چىقىدۇ. قوزغىلاڭچىلار بار جايغا كەلگەندە غايىپ بولىدۇ ۋە شىڭشىسەي ئەسكەرلىرىگە ئەجەللىك زەربە بېرىدۇ. بۇ زەربىدىن كېيىن شىڭ شىسەي بارلىق قوشۇنىنى توپلاپ تاراتۇغا چىقىپ، قوزغىلاڭچىلارنى باستۇرماقچى بولىدۇ. ئەمما ئۇرۇشقا ماھىر قوزغىلاڭچىلار شىڭشىسەينىڭ 100 دىن ئارتۇق ئەسكىرىنى ئۆلتۈرىدۇ. بۇنى كۆرگەن شىڭشىسەي تىكىۋېتىدۇ.

13

خوجىنىياز ھاجىم چېگرىدا

1931 - يىلى كەچ كۈزدە، خوجىنىياز ھاجىم ئۇمۇمىي ئەھۋالنى كۆزەتكەندىن كېيىن، قىسىملارنى تەرتىپكە سالىدۇ ۋە بىر قىسىم كىشىنى باشلاپ شىنجاڭنىڭ موڭغۇلىيە بىلەن تۇتىشىدىغان مىنگالىڭ دېگەن چېگرىغا بارىدۇ. ئۇ يەردە ۋەكىللەرنىڭ سۆزلىشىشى ئارقىلىق موڭغۇلىيە ھۆكۈمىتى بىلەن ئورتاق چۈشەنچە ھاسىل قىلغاندىن كېيىن، موڭغۇلىيە ھۆكۈمىتى خوجىنىياز ھاجىم باشچىلىقىدىكى قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنى قوللايدۇ. خوجىنىياز ھاجىم ئوسمانباي، ئىسمايىل ھاجى، سالىغ دورغا، ئوسمانشا، يولۋاس ۋە سەمەتئاخۇن قاتارلىقلارنى ۋەكىل قىلىپ موڭغۇلىيىگە ئەۋەتىدۇ. موڭغۇلىيە ھۆكۈمىتىمۇ ئاباي (قازاق) ۋە ئۇنىڭ خوتۇنى تەن شىگلى (موڭغۇل)، شېرىپ ئاخۇن ۋە ئۇنىڭ خوتۇنى دىلنۇس، بەدى خوجا قاتارلىق ۋەكىللەرنى خوجىنىياز ھاجىم يېنىغا ئەۋەتىدۇ. خوجىنىياز ھاجىم مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن مىلتىق (بەزىلەر 120 دانە، يەنە بەزىلەر 70 دانە دەيدۇ)، 20 نەچچە ساندۇق ئوق - دورا، 500 قۇر پاختىلىق كىيىم، 600 جۈپ چىگرىن ئۆتۈك، 100 دانە يامغۇرلۇق چاپان، 500 جۇۋا ... قاتارلىق

ئەرسىلەرنى سېتىۋالىدۇ ھەم ئۆز قىسىملىرى ئىچىدىن بىر قىسىم كىشىلەرنى تاللاپ، ھەربىي شوپۇرلۇق، قورال - ياراق رېمونت قىلىش، دوختۇرلۇق، ساقچى ۋە ھەربىي رازۋېت قاتارلىق ساھەلەرگە ئوقۇشقا ئەۋەتىدۇ.

[قىستۇرما سۆز: 1928 - يىلى شىنجاڭدا زۇلۇم ھەددىدىن ئېشىپ، يۇرتىدا تۇرۇشقا ئىمكانىيىتى قالمىغاندا شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىن كەلگەن 180 دىن ئارتۇق كىشى تاشقى موڭغۇلىيىگە بېرىپ، ئوقۇش، ھۈنەر ۋە باشقا ئىشلار بىلەن شۇغۇللاندى. بۇلاردىن تۇردى ئاخۇن (تۇرپانلىق)، ئابلا مەخسۇم (قەشقەرلىك)، ھوشۇراخۇن ئەۋەيدۇل، خامى نىياز، ئاست ئاخۇن، جامال قارى، مەتنىياز ئاخۇن، ئىمىن ئەپەندى، يۈسۈپ موڭغۇل، ھاۋدىن ساۋۇت (ھازىرمۇ ھايات)... قاتارلىق كىشىلەر موڭغۇلىيىگە بارغاندىن كېيىن، موڭغۇلىيىگە تارقالغان سوتسىيالىستىك ئىدىيىنى قوبۇل قىلغانىدى. ئۇلار يېڭىلىق ئۆگەنگەن، بەزىلىرى ئۈچىنچى ئىنتېرناتسىئونالغا قاتناشقان كىشىلەردىن ئىكەن. خوجىنىياز ھاجىم ئەۋەتكەن كىشىلەردىن تالىپ ھاجى، سەمەت ئاخۇن ۋە تاشقى موڭغۇلىيىدە تۇرۇشلۇق ئۇيغۇرلاردىن بىرقانچىسى بولۇپ، شوپۇرلۇقنى ئۆگەنگەن، خېۋىرئاخۇن، ھوشۇر ئاخۇن قاتارلىق بىرقانچە كىشى قۇرۇقلۇق ئارمىيە ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇغان].

خوجىنىياز ھاجىم قالغان قىسىملىرىنى داۋاملىق مەشق قىلدۇردى. بىر تەرەپتىن ئالتايدىكى شېرىپخان

تۆرە، يەنە بىر تەرەپتىن تۇرپاندىكى مەخسۇت مۇھىتىلار بىلەن مەسلىھەت قىلىپ، قوزغىلاڭ پىلانىنى رەسمىيلەشتۈردۇ. 1932 - يىلىنىڭ دەسلەپكى يىرىمىدا خوجىنىياز ھاجىم قوشۇنلىرىنى باشلاپ ئۆز يۇرتى تاراتۇغا يۆتكىلىدۇ. خوجىنىياز ھاجىمنىڭ چىگرىدا قانچىلىك ئۇزاق تۇرغانلىقىغا مۇنۇ شېئىر گۇۋاھ بولالايدۇ:

ئالته ئاي ياتتۇق مىنگاڭدا،
سوكسوك بىلەن ئوت قالاپ.
كۆزنىڭ گۆھىرى ئاقتى،
قۇمۇل يولىغا قاراپ.

بىزلەر ئۆلۈپ كەتسەكمۇ،
ئەل يۇرتلار ئامان قالسۇن.
بىزنى دېگەن يارانلار،
ئۆلمەستىن ئامان قالسۇن.

دېمەك: بۇنىڭدىن قارىغاندا، خوجىنىياز ھاجىم يېرىم يىلدەك چىگرىدا تۇرۇپ ئەسكەر تەربىيلىگەن. خوجىنىياز ھاجىمنىڭ موڭغۇلىيە چىگرىسىدىكى ھازىرلىقىغا قارىغاندا قوشۇنىنىڭ ئادەم سانى 7—8 يۈزدىن ئاشسا كېرەك.

خوجىنىياز ھاجىم چىگرىدىن قايتىپ يۇرتى تاراتۇغا كەلگەندىن كېيىن، ئاز ۋاقىت ئەسكەرلەرنى دەم ئالدۇرۇپ، ئائىلە تاۋابىئاتلىرى بىلەن كۆرۈشتۈرۈپ، كېيىنكى ئىشلار ئۈچۈن جىددىي ھازىرلىق كۆرىدۇ.

بۇ چاغدا ئالتايدىن خوتەنگىچە، قۇمۇلدىن تاش-قورغانغىچە بولغان كەڭ زېمىندا ئىنقىلاب ئۇچقۇنى يانغان بولۇپ، شىنجاڭدا ئۇزۇن يىل ھۆكۈم سۈرگەن مۇستەبىت ھۆكۈمەتنىڭ يەلتىزى بوشاپ گويا شامال چىقسىلا قومۇرۇلۇپ كېتىدىغان يانتاققا ئوخشاپ قالغانىدى.

14

تاراتۇ يىغىنى

1932 - يىل 6 - ئايدا، قوزغىلاڭچىلار خوجىنىياز ھاجىمنى باش قوماندان قىلىپ بەلگىلەيدۇ.

خوجىنىياز ھاجىم باش قوماندان بولغاندىن كېيىن، تاراتۇدا يىغىن چاقىرىدۇ. بۇ يىغىنغا قۇرۋان دورغا، سالى دورغا، سالى مەتنىياز دورغا، ئابدۇنىياز مىراب، باقى نىياز دورغا، ناسىر موتىسىپ، يۈسۈپ دورغا، تۆلەن قورمال، توختىنىياز دورغا، توختىنىياز مىراب، ئىمىن توخسۇن مىراب، سادىق قورمال، خوجىنىياز باي، خوجا ئاخۇن قاتارلىقلار قاتنىشىدۇ.

يىغىن، ئىتتىپاقلىشىپ جىن شۇردىن ھاكىمىيىتىگە قارشى تۇرۇشنى ئاساس قىلغان ھالدا، بىرلىككە كېلىپ قوماندانلىققا بويسۇنۇش، تاشقى موڭغۇلىيە بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى كۈچەيتىپ (سالى دورغا، باقى نىياز دورغىلارنى ئەۋەتىپ) قورال - ياراق سېتىۋېلىش ۋە

ئۇلاردىن ياردەم سوراش، يولۋاسنىڭ بۆلگۈنچىلىك قىلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش، ماجۇڭيىڭنى تەكلىپ قىلىپ جىن شۇرىن قىسىملىرىغا ئىككى تەرەپتىن زەربە بېرىشنى قارار قىلدى. بۇ تاراتقۇ يىغىنى دەپ ئاتالدى.

يىغىندىن كېيىن تاشقى موڭغۇلىيە ۋە ئەنشىگە ئادەم ئەۋەتىلىدۇ. ئۇزۇن ئۆتمەي موڭغۇلىيەدىن جاڭسەن دورغا، ئابىاۋ، نىياز، قاسىم ئەپەندى، ئىسمايىل، زەيدىن قاتارلىق كىشىلەر كېلىپ، موڭغۇلىيە ھۆكۈمىتىنىڭ قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنى قوللايدىغانلىقىنى بىلدۈردۇ ھەمدە 500 كىشىلىك ھەربىي كىيىم، 70 تال مىلتىق، 40 مىڭ سەر پۇل ياردەم بېرىدۇ.

1932 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا يېڭى ئۇرۇشى باشلىنىدۇ. 1933 - يىلى توخسۇندىمۇ قوزغىلاڭ كۆتۈرۈلىدۇ. 33 - يىلى 2 - ئايدا خوجىنىياز ھاجى تۇرپانغا چىقىدۇ. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان شېڭ شىسەي بىر بۆلۈم ئاق ئورۇس ئەسكەرلىرىنى باشلاپ لۈكچۈنگە كېلىپ خوجىنىياز ھاجىم بىلەن ئۇرۇش قىلىدۇ. بۇ كۈنلەردە مەھمۇت مۇھىتى بىلەن خوجىنىياز ھاجىم ئۇچرىشىپ بىر يىغىن چاقىرىپ كوكيار ئارقىلىق مورى، گۇچۇڭ تەرەپكە ئۆتۈپ ئۇرۇمچىگە ھۇجۇم قىلماقچى بولىدۇ. بۇ دەل ماجۇڭيىڭ شىنجاڭغا ئىككىنچى قېتىم چىققان ۋاقىت بولۇپ، ئۇ گۇچۇڭنى ئىشغال قىلىپ بىر قانچە مىڭ تال قورالغا ئىگە بولۇۋالىدۇ، خوجىنىياز ھاجىم جىمسارغا ھۇجۇم قىلىپ دۈشمەننى قورال تاپشۇرۇشقا

مەجبۇر قىلغاندا ماجۇڭيىڭ دۈشمەن قىسىملىرى بىلەن ئاستىرتىن مۇناسىۋەت باغلاپ قورال - ياراقنى ئۆزى ئىگەللىۋېلىپ ئەسكىرى كۈچىنى كۆپەيتىدۇ. بۇنىڭدىن خوجىنىياز ھاجى قاتتىق نارازى بولىدۇ. شېڭ شىسەي بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن خوجىنىياز ھاجىم بىلەن ماجۇڭيىڭغا يوشۇرۇن ئەلچى ئەۋەتىپ ئىككى كۈچ ئوتتۇرىسىغا بۆلگۈنچىلىك سېلىپ زىددىيەت پەيدا قىلىدۇ.

سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ياردىمىگە ۋە قوللاپ قۇۋۋەتلىشىگە ئىگە بولۇپ كېلىۋاتقان قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلاڭچىلىرى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۈرۈمچىدە تۇرۇشلۇق كونسۇلىنىڭ دەۋرەسىدە قىلىشى بىلەن شېڭ شىسەي بىلەن دوستلۇق كېلىشىمى تۈزىدۇ. بۇ 1933 - يىلىنىڭ 6 - ئايلىرى بولۇپ، شېڭ شىسەي ئاتالمىش «12 - ئاپرېل» ئۆزگىرىشىنى قىلىپ ھاكىمىيەت بېشىغا چىقىۋالغان، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوستلۇق مۇناسىۋىتى ئورناتقان ۋاقىت ئىدى.

شۇ ئىشلاردىن كېيىن، خوجىنىياز ھاجىم قەشقەرگە قاراپ يولغا چىقىدۇ. ئۇ ئۇششاق تالىغا بارغاندا ماجۇڭيىڭ قىسمىدىن بولغان ماشىمىڭ قىسىملىرى ئۇنىڭ ئالدىنى توسۇپ ھۇجۇم قىلىدۇ. خوجىنىياز ھاجىم بۇ ئۇرۇشتا غەلىبە قىلىپ كۇچارغا قاراپ ئىلگىرىلەيدۇ. ماشىمىڭ قول ئاستىدىكى مافۇيۇەنگە خوجىنىياز ھاجىم بىلەن ئۇرۇشۇش، قەشقەرگە بېرىپ يېڭى شەھەردە قا-

ھىلىپ قالغان ماجەنساڭ قىسمىنى قۇتۇلدۇرۇشقا بۇيرۇق بېرىدۇ.

خوجىنىياز ھاجىم 3000 گە يېقىن ئادىمى بىلەن ئالدىدا، مافۇيۇەن بىر قانچە يۈز كىشىلىك قوشۇنى بىلەن ئارقىدىن جەنۇبىي شىنجاڭغا قاراپ ماڭىدۇ. كۆرۈنۈشتە خوجىنىياز ھاجىم قاچقان، مافۇيۇەن قوغلاپ ماڭغان بىر ۋەزىيەت شەكىللىنىدۇ.

خوجىنىياز ھاجىم ئاقسۇغا كەلگەندىن كېيىن سوۋېت ئىتتىپاقىدىن قورال - ياراق ئالىدۇ. ئۇ چاغدا ئاقسۇغا خوتەن قىسىملىرى، قەشقەردىكى تۆمۈر سىجاڭدىن قالغان قىسىم، ئاقسۇدىكى باي سىجاڭ قىسمى بولۇپ 5 مىڭغا يېقىن كىشىلىك قىسىم توپلانغانىدى.

خوجىنىياز ھاجىم ئاقسۇدا تۇرغان مەزگىلدە خەلق يىغىنى ئېچىپ، پەن - مائارىپنى تەرەققىي قىلدۇرۇش، مەكتەپ ئېچىش ھەققىدە نۇتۇق سۆزلەيدۇ، بۇنىڭ تەسىردە پۈتۈن شىنجاڭدا مىللىي مائارىپ يولغا قويۇلۇپ، شەھەر، يېزا - قىشلاق، كەنتلەرگىچە شەخسىي مەكتەپ سېلىش باشلىنىپ كېتىدۇ. خوجىنىياز ھاجىمنىڭ تەشەببۇسى 1934 - يىلدىن 1944 - يىلغىچە شىنجاڭدا قۇرۇلغان مەكتەپلەرنىڭ ئاساسىي ھۇلىنى قۇرۇشقا تۈرتكە بولغان.

خوجىنىياز ھاجى قەشقەرگە يېتىپ بېرىپلا ماجەنساڭ قىسىملىرىغا ھوجۇم قوزغايدۇ، ئۇرۇش ئۇزۇنغا سوزۇلىدۇ ۋە شىددەتلىك بولىدۇ. شۇ ئەسنادا ئارقىدىن

يېتىپ كەلگەن مافيۇەن قىسىملىرى ۋە ئۇرۇمچىدىن چېكىنىپ قەشقەرگە كەلگەن ماجۇڭيىڭ قىسمى بىرلىشىپ خوجىنىياز ھاجىغا ھوجۇم قىلىدۇ. نەتىجىدە خوجىنىياز ھاجى ئاتۇش ئاغۇ تاغلىرىغا چېكىنىپ ئەركەشتامغا بېرىپ ئىسھاق بەگنى (ئىسھاق بەگ ئۇ چاغدا ئەركەشتام چېگرا قوغدىغۇچىسى — پەيجاڭ ئىدى) ۋاستە قىلىپ سوۋېت ئىتتىپاقى ۋەكىلى بىلەن كۆرۈشىدۇ (شۇ چاغدا بىللە بولغان يول باشلىغۇچى قاسىم تاش ھازىر ھايات). سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتى خوجىنىياز ھاجىنىڭ ھەممە ئىشىنى قوللاش بىلەن بىرگە ئۇنىڭ ساۋۇت داموللا ھۆكۈمىتىگە پەخرى «رەئىس جۇمھۇر» بولغانلىقىنى ئەيىپلەيدۇ. شىڭ شىسەي ھۆكۈمىتىدىنمۇ ساۋۇت داموللىنى قولغا ئېلىش ۋە «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» نى تارقىتىۋېتىش ھەققىدە بۇيرۇق كېلىپ تۇرىدۇ. خوجىنىياز ھاجى ساۋۇت داموللا ھۆكۈمىتىنىڭ باشباشتاقلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ، يەركەن تەرەپتە تۇرۇۋاتقان مەھمۇت سىجاڭغا ساۋۇت داموللىنى قولغا ئېلىش ھەققىدە بۇيرۇق چۈشۈرىدۇ. بۇنىڭ بىلەن «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» گە خاتىمە بېرىدۇ.

خوجىنىياز ھاجى ئەركەشتامدىن يەركەنگە كەلگەندە ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى قۇتراپ يەنە ھۇجۇم قىلىشقا ئاتلىنىدۇ. بۇ چاغدا خوجىنىياز ھاجىم ۋە مەھمۇت سىجاڭلار يەركەن دەرياسىنى بويلاپ ئاقسۇغا كېلىپ،

خوجىنىياز ھاجىم جەنۇبىي شىنجاڭ باۋۋىي سەلىڭ (گارنىزون قوماندانى) ئۇنۋانى بىلەن ئاقسۇدا بىر مەزگىل تۇردۇ.

خوجىنىياز ھاجى ئاقسۇدا تۇرۇۋاتقان مەزگىلدە شېڭ شىسەي خوجىنىياز ھاجىمنى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى قىلىپ تەيىنلەپ شۇ ۋاقىتتىكى گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتىنىڭ تەستىقىدىن ئۆتكۈزۈپ ئۈرۈمچىگە تەكلىپ قىلىدۇ. خوجىنىياز ھاجى بۇ تەكلىپنى رەت قىلىپ ئاقسۇدا تۇرىدىغانلىقىنى بىلدۈردۇ. مەھمۇت سىجاڭ قاتارلىقلارمۇ قوشۇلمايدۇ.

بۇ چاغدا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۈرۈمچىدە تۇرۇشلۇق كونسۇلى ئەفرىسوف ئاتايىن ئاقسۇغا بېرىپ تولۇق كاپالەت بېرىدۇ، شۇنىڭ بىلەن خەنزۇچە، رۇسچە، ئۇيغۇرچە 3 خىل يېزىقتا توختام تۈزۈلىدۇ. خوجىنىياز ھاجى 1934 - يىل 8 - ئايلاردا ئۈرۈمچىگە كېلىپ ھازىرقى 2 - دوختۇرخانا ئالدىدىكى سودا ئىدارىسى قورۇسىغا چۈشۈپ جايلىشىدۇ. ھامىتخان لۈيجاڭ 200 دەك ئاتلىق ئەسكەرنى باشلاپ 9 - ئايلاردا يېتىپ كېلىدۇ.

15

خوجىنىياز ھاجىمنىڭ قولغا ئېلىنىشى ۋە ئۆلتۈرۈلۈشى

خوجىنىياز ھاجىم ئۈرۈمچىگە كېلىپ ئاز ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن، سوۋېت كونسۇلخانىسى خوجىنىياز

ھاجىمغا سىياسىي دەرس ئۆتتى. بۇ دەرس مەنسۇر ئە-
پەندى، سىيىت ھاجىلار تەرىپىدىن ئۆتۈلگەنلىكىگە قا-
رىغاندا، بەلكىم سوۋېت سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب تارى-
خىدىن لېكسىيە بېرىلگەن بولۇشى مۇمكىن. مەيلى قان-
داق بولمىسۇن، خوجىنىياز ھاجىم ئۇرۇمچىگە كېلىپ
ئايلار ئۆتكەنسېرى «ئەسكەرسىز قوماندان، ھوقۇقسىز
ئەمەلدار» بولۇپ قۇرۇق جازىغا ئىگە بولغانلىقى، ئا-
خىرقى ھېسابتا ئۆزىنىڭ تۆمۈر خەلپە ئورنىغا دەسسەپ
ئالدىنىپ قالغانلىقىنى ھېس قىلىدۇ - دە، كېلىپ قال-
غانلىقىغا پۇشايمان قىلىدۇ، ئۇمىدسىزلىنىدۇ. ئۇ، شاھ-
ماتقا بېرىلىپ قانچە تەدبىرلەر بىلەن ئۇرۇق يۆتكەپ
كۆرسىمۇ، شاھنى مۇھاسىرىدىن قۇتقۇلدۇرالمايدۇ. ئەمە-
لىيەتتىمۇ ئۇنىڭ قولىدىكى ئىشەنچلىك بولغان يۇقىرى
دەرىجىلىك ئوفىتسېرلەر ئەندىلىكتە شېڭ شىسەي قوماند-
ىسىدا بولۇپ قالغاندى. شۇڭا خوجىنىياز ھاجىم ھەم-
مە ئىشتىن ئۆزىنى تارتىپ شەخسىي ئىش بىلەن شۇ-
غۇللىنىدۇ. خوجىنىياز ھاجىمنىڭ بۇنداق بولۇشى ئە-
جەبلىنەرلىك ئىش ئەمەس، چۈنكى:

«رەقىپ دوستى يۇلۇم تۇستى
ۋاپا تاشىنى ئىرغاتتى»

مانا مۇشۇنداق شارائىتتا ھەر قانداق ئاقىلنىڭ
ئاقىۋىتىمۇ ئامالسىزلىقتىن خالى بولالمايدۇ. «36 ھىي-

لە①» دىن ئېشىپ چۈشىدىغان، شىڭ شىسەيىنىڭ بۇ سىياسىي سۇيىقەستلىك ھىيلىسى خوجىنىياز ھاجىمنى ئاـ خىرقى ھېسابتا «ياپون جاھانگىرلىكىنىڭ قـوىرۇقى» دېگەن تۆھمەت بىلەن 37 - يىلى 10 - ئايىنىڭ 12 - كۈنى قاماشقا ئېلىپ باردى.

خوجىنىياز ھاجىم قولغا ئېلىنىش بىلەن ئۇـ نىڭ مال - مۈلكى پېچەتلىنىدۇ، خوجىنىياز ھاجىمنىڭ ئاتالمىش «جىنايەتلىرى» ئېلان قىلىنىدۇ. ھەتتا ئوغـ لى سەئدۇللا نامىدا يېزىلغان ماقالىدا «ئۇ مېنىڭ داـ دام ئەمەس، ئۇ خائىن، ياپون جاھانگىرلىكىنىڭ قـويـ رۇقى...» دېگەن سۆزلەر بېسىلىدۇ.

جۇڭگودا تۇغۇلۇپ ياپون جاھانگىرلىكىنىڭ تەرـ بىيىسىنى ئالغان شىڭ شىسەيىنىڭ شىنجاڭدا تۇغۇلۇپ تاغدا ئۆسكەن خوجىنىياز ھاجىنى ياپوننىڭ قـويرۇقى، خائىن دېگەنلىكى، شۇ بوھتان بىلەن ئۇنى ئۆلتۈرگەنلىكى ئەپكار ئاممىنىڭ ئويلاپ كۆرۈشىگە، توغرا خۇلاسە چىقىرىشىغا ئەرزىيدۇ.

بىز بىلەن ئۇزۇن يىل ئەمگەك تەربىيىسىدە بىلـ لە بولغان، ئەينى ۋاقىتتا شىڭ شىسەي گومىنـ لىجۇينىڭ تەرجىمانى ۋە كاتىپى بولۇپ ئىشلىگەن شىـ يۈەنپۇ (شىبە) نىڭ خوجىنىياز ھاجىمنىڭ قولغا ئېلىنىـ شى، سوراق جەريانى ۋە مەخپىي سوتنىڭ ھۆكۈم ئەھـ ۋالى قاتارلىق ئىشلار توغرىسىدا سۆزلەپ بەرگەن ۋە

① 36 ھىيلە—جۇگېلياڭنىڭ 36 ھىيلىسى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

مەخپىي سوت ھەققىدە يازغان ئەسلىمىسىدە:① خوجىنىياز ھاجىم قاتارلىق 108 كىشىنىڭ ئۆلۈم ھۆكۈمى مۇسكۋادىن تەستىقلانغان، ھاشىم ھاجى② باشچىلىقىدىكى جازا گۇرۇپپىسى ئۇلارنى سىرتماق سېلىپ بوغۇپ ئۆلتۈرگەنلىكى بايان قىلىنغان.

16

ئۆلۈم ئالدىدىكى سۆز

1937 - يىلى جاللات شېڭ شىسەي «شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى خوجىنىياز ھاجى يېقىن ئادىمى ئىسمائىل ھاجىنى سوۋېتقە مەخپىي ئەۋەتىپ، ياپونجاھانگىرلىكىنىڭ جاسۇسلار باشلىقى شويتيەن بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، شىنجاڭدا ئىسلام دۆلىتى قۇرۇشقا ئۇرۇندى...» دېگەن تۆھمەت ئەنزىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ، شۇ يىلى 10 - ئاينىڭ 12 - كۈنى خوجىنىياز ھاجىم باشلىق مۇھىم ئادەملەرنى قولغا ئالدى.

خوجىنىياز ھاجىم ئۈستىدە ئېلىپ بېرىلغان دەھشەتلىك قىيىن - قىستاقلىق سوراقلار سوۋېت

① شى يۈەنبۇنىڭ ئەسلىمىسى — «شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى» 1 - قىسمىدا ئېلان قىلىنغان. شۇ كىتابنىڭ 11 - بېتىگە قاراڭ.

② ھاشىم ھاجى: شېڭ شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقىدىن تەكلىپ قىلىپ كەلگەن ئاخبارات مۇتەخەسسىسى. ئۇ، ئۇزۇن يىل شېڭ شىسەي ج خ باشقارمىسىدا تۇرغان، كېيىن ۋەتىنىگە قايتقان.

ئىتتىپاقىدىن كەلتۈرۈلگەن سىمىونوۋ، ياقۇپ ۋە ھاشىم ھاجىلار باشچىلىقىدا ئېلىپ بېرىلىدۇ.

1938 - يىلى كۈزدە ئاياغلاشقان سوراق خوجىنىياز ھاجىم باشلىق قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ رەھبەرلىرىدىن سالىخ دورغا، گوسۇل، باقى نىياز ھاجى قاتارلىقلار ھەم شېرىپخان تۆرە، يۇنۇسبەگ، ماۋۇنلۇ، ماشاۋۋۇ، خۇاڭزۇكشىن، مەمەت يۈزۋاڭ، بۇغدا باي، تۇرسۇن بابا، ھەسەنپاڭگاڭ، تۇردى ئاخۇنباي، سوپىشەنجاڭ، نىيازاخەن ئىسمايىل داتۇ، ھەيدەرئەپەندى، تۆمۈرغالى، سوپىزادە، زەيدىنكارۋان، كامال ئەپەندى، ئاببباس ئەپەندى، بوقانخېلىل، رەقىت، جاڭشىن، چىڭدەنلى قاتارلىق 108 ئادەمنى بوغۇپ ئۆلتۈرۈپ جاڭگۇاكچەن مەسئۇلىقىدا سايىپۈنىڭ غەربىدىكى تاغقا كۆمدۇ.

× × ×

ئاقارغان يۈز، قىيىلغان قاش، قۇيۇلغان ياش،
كېسىلگەن باش، چۇگۇلغانچاچ، تۆكۈلگەن قان.
تىتىلغان تەن، تۇرۇلگەن مۇش، كىرىشكەن چىش،
پۈتمەس غەزەپ، ئىز بولۇپ چىقتى بۇ جان.

— ئەنۋەر ناسىرى 38 - يىل

ئىس - تۈتەك قاپلىغان ئۆرۈمچى ئاسمىنى گو-
يا مەڭگۈ تاڭ ئاتماس كېچىدەك بىلىنەتتى. ئۆرۈمچى
2 - تۈرمە① ئىچى ئاھۇ - پەرياد، قايغۇ - ما-
تەمگە تولغان. قولىدا يوغان كالتەك ۋە سىم ئارقان
تۇتقان جاللاتلارنىڭ كۆزدىن قان تېمىپ تۇراتتى...

نوھۇرسىز ئىشخانا ئىچىدە توقۇز نەپەر
ياۋۇز ئەبلەخ چىرايى تاتارغان ھالدا ئىشىككە
قاراپ ئولتۇراتتى. قويۇق قاش، كەكە ساقال كىشى
ئىشىكتىن كىردى - دە، ئۆتكۈر كۆزلىرى بىلەن سو-
راق ئۈستىلىدە تۇرغان بىر پارچە قەغەزگە
كۆز تاشلىدى.

ئۈستەل ئۈستىدىكى قەغەزنى ئالغان بىر
كاتتىباش، — ئىسمىڭ نېمە؟ دەپ سورىدى.

— ھەي، سەن مېنىڭ ئىسمىمنى بىلمەتتىڭ-
غۇ؟ — دېدى «جاۋابكار»

— بىلسەممۇ قائىدە بويىچە سورايمەن.

— ھە! خوجىنىياز، — دەپ جاۋاب بەردى
«جاۋابكار».

كاتتىباش ھۆكۈمنامىنى ئوقۇپ بولۇپ ئۆلۈم
جازاسى بېرىلدى، دېگەندە، قاقاھلاپ كۈلگەن
خوجىنىياز ھاجى «ماڭا كەلگەن بۇ ئۆلۈم مەن ئۈچۈن
يېڭىلىق ئەمەس. مەن ئالدىنىپ ئۆرۈمچىگە كەلگەن

① 2 - تۈرمە — ھازىرقى ئوتتۇرا سوت ئورنىدا ئىدى.

كۈنىلا ئۆلۈپ بولغان. ئىپتىپ قوي! شىلكىدوبەن دىگەن خۇنپەر لومودىغا! مەن ئۆلگەن بىلەن خەلقىم ئۆلمەيدۇ! ئىنقىلاب تۈگىمەيدۇ!...» بو خوجىنىياز ھاجىمنىڭ ئۆلۈم ئالدىدىكى سۆزى ئىدى.

17

قايغۇلۇق ماتەم مۇراسىمى

1947 - يىل 4 - ئاينىڭ × × كۈنى ئۈرۈمچى شەھەر كوچىلىرى ئاپئاق سەللە ئورىغان مويسىپىتلەر، ئاق باغلىغان ئىشچى - خىزمەتچى، ھۈنەرۋەن - كاسىپلار، ئاق لىپچەك سالغان مەزلۇملار، رەت - تىزىلىپ پىلاكات كۆتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار، ماتەم بەلگىسى تاقىغان ئۈچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسىنىڭ ئۈرۈمچىدە تۇرۇشلۇق قىسىملىرى، ئوماق باللار بىلەن تولغانىدى. كوچا - كوچىدىن ئايىغى ئۈزۈلمەي چىقىۋاتقان خەلق توپى ماتەم مۇراسىمى مەيدانىغا قاراپ ئاقماقتا ئىدى.

نەچچە مىڭ ئادەم توپلانغان ماتەم مۇراسىمى مەيدانىدا پىغانلىق يىغا ئاۋازلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

رەئىس سەھنىسى ئۈستىگە تارتىلغان پىلاكاتقا: «مەرھۇم خوجىنىياز ھاجىم ۋە شېرىپخان تۆرىلەرنىڭ ماتەم مۇراسىمى» دەپ يېزىلغان.

رەئىس سەھنىسىدە ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ
رەھبەرلىرى، ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەتنىڭ ھەيئەت
ئەزالىرى، ئىنقىلابىي ياشلار ۋەكىللىرى، ھەربىيلەر،
ئوقۇغۇچىلار ۋەكىللىرى، ئەينى ۋاقىتتا قومۇل دېھقان-
لار قوزغىلىڭىغا قاتناشقان كىشىلەر ماتەم بىلدۈرۈپ
سۈكۈتتە تۇراتتى.

بۇ ماتەم مۇراسىمى ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ
رەھبىرى ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ رىياسەتچىلىكى-
دە ئېچىلغانىدى.

ئەخمەتجان قاسىمى تەزىيە نۇتقىدا قومۇل
دېھقانلار ئىنقىلابى ۋە خوجىنىياز ھاجىمنىڭ پائا-
لىيىتى توغرىسىدا قىسقىچە توختالغاندىن كېيىن،
ئۆلكىمىزدە ئەسىرلەپ ھۆكۈم سۈرگەن فېئودال ئىس-
تىبداتلىق تۈزۈم ۋە ئۇنىڭ ئىجراچىسى بولغان
ياڭ زېڭشىن، جىڭشۇرېندىن ئىبارەت ئىستىبدات ھا-
كىمىيىتىنىڭ خەلققە كەلتۈرگەن بالايى - ئاپىتى،
زۇلۇمغا قارشى قوزغالغان قومۇل خەلقىنىڭ
جىڭ شۇرېننىڭ ئىستىبدات ھاكىمىيىتىنى
ئاغدۇرۇپ تاشلىغانلىقى، ئۇنىڭ مېۋىسىگە
ئىگە بولۇۋالغان جاللات شېڭشىسەينىڭ
ھاكىمىيەت بېشىدا تۇرغان 10 يىل جەريانىدا خەلق-
قە كەلتۈرگەن ئازاب - ئوقۇبەتلىرى ئۈستىدە توخ-
تىلىپ: قومۇل دېھقانلار ئىنقىلابى فېئودال ئىستىبدات
ھاكىمىيىتىنىڭ زۇلمىغا قارشى قوزغالغان ئىنقىلاب،
بۇ ئىنقىلاب شىنجاڭنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدىكى

ھەر قانداق ئىنقىلابتىن ئىلگىرى دەۋر بۆلگۈچ ئىنقىلابتۇر، ئۇ، خەلقىمىزنىڭ ئىستىبدات ھاكىمىيەتكە قارشى كۆرىشىنىڭ باشلىنىشى، خەلقىمىز بۇ ئىنقىلابنى مەڭگۈ قەدىرلەيدۇ. ئىنقىلاب يولىدا قۇربان بولغان شېھىتلەرنى مەڭگۈ ئەسلەيدۇ، خوجىنىياز ھاجىم مەڭگۈ ھايات! دەپ ئۇنىڭغا خىتاب قىلدى.

شىڭ شىسەي ۋە ئىستىبدات ھاكىمىيەتكە قارشى توۋلانغان غەزەپلىك شوئارلار ۋە «ئامىن» ساداسى ئۆرۈمچىنى لەرزىگە كەلتۈردى.

خوجىنىياز ھاجىم بىلەن شېرىپخان تۆرىنىڭ يۆتكەلگەن جەسىتى شاھالباغ (ھازىرقى رادىئو ئىستانسىسى يېنى) دىكى شېھىتلىككە قاراپ ئېلىپ مېڭىلدى. 40 يىلدىن بۇيان بۇ جاي خوجىنىياز ھاجىم شېھىتلىكى دېگەن مۇقەددەس نام بىلەن ئاتىلىپ كەلمەكتە. زىيارەت ۋە دۇئا - تەكبىردىن ئايرىلىپ قالماي، خەلقىمىز قەلبىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئېلىپ كەلدى.

بىراق ئۇن يىللىق قالايمىقانچىلىق دەۋرىدە خەلقىمىزگە ئوخشاشلا مەرھۇم خوجىنىياز ھاجىمنىڭ ھەيۋەتلىك گۈمبىزىمۇ زىيانكەشلىككە ئۇچرىدى. ھازىر بۇ قەبرىگاھ خارابىلىققا ئايلىنىشقا يۈز تۇتقان بولسىمۇ، خەلقىمىز ئۇنى ياد ئەتمەكتە ۋە ئەسلىگە كەلتۈرۈش تەرەددۇتىدا بولماقتا. بۇ قوغدىلىدىغان ئاسار - ئەتىقە ئەلۋەتتە.

خاتىمە

ھۆرمەتلىك ئوقۇغۇچىلار

يۇرتىمىز بىر قانچە ئەسىردىن بويان فېئودال قۇللۇق ئاسارىتىدە بولۇپ كەلدى. تارىختىكى زۇلۇمغا قارشى كۆرەشلىرىمىز ئىستىبدات كۈچلەرنىڭ زوراۋانلىقى، ئىچكى ساتقىنلارنىڭ خائىنلىقى تۈپەيلىدىن پاجىئەلىك بېسىقتۇرۇلدى. 30 - يىللار تارىخىدا دەۋر بۆلگۈچ ئىنقىلاب بولغان خوجىنىياز ھاجىم باشچىلىقىدىكى قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىمۇ ئاخىرقى ھېسابتا شۇ يول بىلەن ئاياغلاشتى. لېكىن قوزغىلاڭنىڭ قانداق ئاخىرلاشقىنىنى دېمەيلا قويايلى، ئۇ (قوزغىلاڭ) يۇرتىمىزدا ئۇزۇن يىللار ھۆكۈم سۈرگەن ئىستىبدات قارا ھاكىمىيەتنى ئاخىرقى ھېسابتا غۇلاتتى. ئاتالمىش «12 - ئاپرېل ئۆزگىرىشى» نىڭ مەيدانغا كېلىشىگە مۇئەييەن تۈرتكىلىك رول ئوينىدى. خەلقىمىزنى ئويغاتتى. قۇمۇلدىن تۇتاشقان بۇ ئىنقىلاب ئوتى خوتەنگىچە، پامىر تاغلىرىدىن ئالتاي تاغلىرىغىچە بولغان كەڭ زېمىندا مىسلىسىز ۋولقاندەك يالقۇنجاپ زۇلمەتلىك شىنجاڭ تۈپرىقىدا مەشئەل بولۇپ ياندى.

بۇ قوزغىلاڭنى خەلقىمىز ۋە دەۋرىمىز قەدىرلەيدۇ. تارىخ ئۆزىنىڭ بىباھا ئالتۇن بەتلىرىدىن ئورۇن بېرىدۇ، ئەلۋەتتە.

مەن ئۇزۇندىن بۇيان قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭى ۋە ئۇنىڭ رەھبىرى خوجىنىياز ھاجىم توغرىسىدا ئىز-دىنىپ بىرەر خاتىرە قالدۇرۇشنى ئارزۇ قىلغان، جۈم-لىدىن نۇرغۇن تارىخىي ھۆججەتلەرنى كۆزدىن كەچۈر-گەن ۋە تارىخىي شەخسلەرنىڭ سۆھبىتىگە داخىل بو-لۇپ خاتىرە قالدۇرغانىدىم. «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» ھۆ-كۈم سۈرگەن قالايمىقان يىللاردا ھەممىدىن ئايرىلدىم. پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇ-مىي يىغىنىدىن كېيىن ئەسلىمىگە كېلىپ، ئىسىمنى يىغىپ، ئىنقىلاب تارىخى توغرىسىدىكى تەپسىلاتنى باشقا يولداشلارنىڭ يېزىشىغا قالدۇرۇپ، پەقەتلا خوجىنىياز ھاجىمنىڭ شەخسىي تەرجىمھالى ئۈستىدە توختالدىم.

خوجىنىياز ھاجىم ئازادلىق، ھۆرلۈك ئۈچۈن كۈ-رەش قىلغان، ۋەتەن بىرلىكىنى قوغدىغۇچى مىللىي قەھ-رىمان، خەلقىمىز ئۇنىڭ بىلەن مەڭگۈ پەخىرلىنىدۇ. بەزى نوپۇزلۇق كىشىلەر ئەسلىمىسىدە «خوجىنىياز ھا-جىمنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىكى مەركىزىي ھۆكۈمەت تەرە-پىدىن تەستىقلانمىغان» دېگەندەك سۆزلەرنى قىستۇرۇپ ئۆتكەن. لېكىن كۆپلىگەن پاكىت ۋە تارىخىي خاتىرى-لەرگە قارىغاندا، خوجىنىياز ھاجىمنىڭ گېنېرال مايور-لۇق ئۇنۋانى بىلەن مەھمۇت مۇھىتىنىڭ گېنېرال لېيتې-نانتلىق ئۇنۋانى، خوجىنىياز ھاجىمنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىكى مەركىزىي جۇڭگو ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن تەس-تىقلانغان، جۈملىدىن خوجىنىياز ھاجىم ئۆلتۈرۈلگەندىن

كېيىن مەركىزىي ھۆكۈمەت ئالاھىدە تەكشۈرۈش ئۆمىكى (چېن لىفۇ باشچىلىقىدا) ئەۋەتىپ، خوجىنىياز ھاجىم توغرىسىدا خۇلاسە چىقارغان ۋە خۇلاسىنىڭ ئاخىرقى قىسمىغا: «خوجىنىياز ھاجىنى ئۆلتۈرۈپ يامان قىلغان، لېكىن شۇ ۋاقىتتا ئۆلتۈرمىسىمۇ بولمايتتى...» دېگەن ئىككى بىسلىق جۈملىنى قىستۇرغان. بۇنىڭدىن مەركىزىي جۇڭگو ھۆكۈمىتىنىڭ ئەينى ۋاقىتتا خوجىنىياز ھاجىم توغرىسىدا ئىككى پەللىدە تەڭ تۇرغانلىقىنى كۆرگىلى بولىدۇ.

خوجىنىياز ھاجىمنىڭ تەرجىمىھالىغا ئائىت بۇ ماتېرىياللار توغرىسىدا 31 - يىلدىن 37 - يىلغىچە ھاجىم بىلەن بىللە بولغان تاشقى موڭغۇلىيىدىن كەلگەن قاسىم ئەپەندىدىن ئۇ، 41 - يىلى ئۈرۈمچىدە گېنىرال ئىسھاقبېك بىلەن بىللە تۇرغاندا كۆپ قېتىم ئاڭلىغانىدىم، 43 - يىلى ئۈرۈمچى شېڭ شىسەي تۈرمىسىدە قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ رەھبەرلىرىدىن سالىخ دورغا، ئىسمايىل داتۇ دېگەنلەرنىڭ باشقىلارغا سۆزلەپ بەرگىنىدىن ئاڭلىغانىدىم. كېيىنكى يىللاردا نەمەت خەلپە، قۇمۇللۇق سىيىت باتۇرنىڭ ئېيتقانلىرىنى ئەستە ساقلىغان، ئاخىرقى قېتىم قۇربانىۋ ۋە سوپاخۇنلارنىڭ ئەسلىمىسىدىن پايدىلاندىم. بۇلار، خوجىنىياز ھاجىم ھاياتىنىڭ ئازلا بىر قىسمى، ئەلۋەتتە. باشقىلارنىڭ ياردىمىگە مۇھتاجمەن.

ئەسلى 81 - يىلى تۈزىتىلگەن.

85 -، 86 - يىل

جەم بولغان جەسەتلەر

1953 - يىلى ئەتىياز. ئۈرۈمچى خۇاڭچېڭ (ھازىرقى ئىتتىپاق يولى، 19 - باشلانغۇچ ۋە 6 -، 14 - ئوتتۇرا مەكتەپ ئورنى) دىكى ئۇيغۇر زاراتگاھلىقى ئاق باغلىغان ھويىسپىتلەر، ياشلار ۋە ئاق لىچەك سالغان ئاياللار بىلەن تولغانىدى.① ئاق باغلاپ سەللە ئورىغان كىرەم شەيخ بۇ يەرگە توپلانغان ئەر - ئاياللارغا ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنىڭ جەسەتى كۆمۈلگەن قەبرىلەرنى خاتاسىز كۆرسىتىپ بېرەتتى... ئېچىپ ئېلىنغان جەسەت سۆڭەكلىرى ماتا ۋە خەسلەرگە ئورۇلۇپ جىنازىغا سېلىنىپ قايغۇ - ماتەم بىلەن شاھالىباغ (رادىئو ئىستانسىسىنىڭ ئارقىسى) دىكى خوجىنىياز ھاجىم جەسەتى قويۇلغان ② قەبرىگاھقا قاراپ ئېلىپ مېڭىلاتتى...

قايغۇ ۋە سۈكۈت ئىچىدە كېتىۋاتقان نەچچە ئون جىنازا ئىچىدە يېشىل يوپۇق يېپىلىپ، باش تەرىپىگە ئىككى سەللە قويۇلغان بىر جىنازا كىشىلەرگە ئالاھىدە

---

① 53 - يىلى ئۈرۈمچى شەھەرلىك ھۆكۈمەت مەزكۇر جايدىكى قەبرىلەرنى يۆتكەش ئۇقتۇرۇشى ئېلان قىلغان.

② خوجىنىياز ھاجىمنىڭ جەسەتى ئەسلىدە سايبۇزنىڭ ھەربىدىكى تاغدا كۆمۈلگەن. 47 - يىلى 4 - ئايدا ئۈچ ۋىلايەت رەھبەرى ئەخمەتجان قاسىمى ۋە خەلقچىل ياشلارنىڭ ئىزدىنىشى بىلەن جەسەت تېپىلىپ، بۇ يەرگە قويۇلغان.

كۆرۈنەتتى. خالىس جەسەت يۆتكەشكە كەلگەن نەچچە يۈزلىگەن كىشى بۇ جىنازا ئۈچۈن سۈكۈت بىلدۈرەت-تى... جىنازا شېھىتگاھلىققا ئېلىپ بېرىلىپ خوجىنىياز ھاجىم مەخپىرىسى يېنىغا قويۇلدى. بۇ يەردە ئىككى شام گۆر تەييار ئىدى. جىنازا ئۈستىگە قويۇلغان ئىك-كى سەللە ئىككى لەھەتكە ئېلىپ كىرىپ قويۇلغاندىن كېيىن جەسەت سۆڭەكلىرى ئايرىم - ئايرىم ئىككى لە-ھەتكە ئېلىپ كىرىلدى. توپا تاشلاپ قىرائەت باشلاش ئالدىدا مەرھۇم سەلەي خەلپىتىم (ئۈرۈمچى سەنشىخاڭ-زىدا ئۆتكەن پېشقەدەم): «كېرەم شەيخ بۇلارنى كىشىلەر بىلىپ قالسۇن...» دېدى. كېرەم شەيخ بۇ ئىككى جە-سەتنى تونۇشتۇرۇپ: «بۇ كىشى شىنخەي ئىنقىلابى دەۋ-رىدە قارا ھۆكۈمەت (چىڭ سۇلالىسىنى دېمەكچى) ۋە شاھ مەخسۇت ۋاڭغا قارشى تۇرغان قۇمۇل دېھقانلىرىغا باش بولغان تۆمۈر خەلپە دېگەن كىشى بولىدۇ. بۇ شۇ چاغدا ئوخشاشلا قارشىلىق كۆرسەتكەن تۇرپان ئاستانە دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ باشچىلىرىدىن بولغان مويىدىن ئاخۇن بولىدۇ. بۇلار 1913 - يىلى 3 - ئايدا كونا ئىستىبدات جاللات ياڭ زېڭشىنىڭ سۇلھ ھىيلىسىگە ئالدىنىپ ئۈرۈمچىگە كېلىپ باتالىيون كوماندىرى (يىڭ-جاڭ) بولغان، شۇ يىلى 9 - ئاينىڭ 6 - كۈنى ياڭ زېڭشىنىڭ پىلانلىشى بىلەن تۆمۈر خەلپە ئېتىپ، موي-دىن ئاخۇن دارغا ئېسىپ ئۆلتۈرۈلگەن. ۋەقەدىن كېيىن ئۈرۈمچىدىكى پېشقەدەم جامائەتلەرنىڭ تەلىپى بىلەن

بۇ ئىككىسىنىڭ جەسىتى ئېلىپ چىقىلىپ داغ - دۇغىلىق ماتەم بىلەن ئاشۇ زاراتگاھلىققا دەپنە قىلىنغان (مەن شۇ چاغدا سەككىز ياشتا ئىدىم①). جامائەت بۇ قەبرىنى ئاسراشنى دادام قۇربان شەيخ ۋە ئانامنىڭ ئاكىسى شاجىمەن شەيخلەرگە تاپشۇرغان، ئۇلار ۋاپات بولۇش ئالدىدا بۇ قەبرىنى ئاسراشنى ماڭا تاپشۇرغانىدى. بىزنىڭ ئائىلىمىزمۇ ياڭ زېڭشىنغا خەلقىمىزگە ئوخشاشلا ئۆچمەنلىك ساقلايدۇ. ياڭ زېڭشىن جازا قانۇنىدا قولىنى كېسىش، پۇتىنى كېسىش، دارغا ئېسىش، ئاتقا سۆرىتىپ ئۆلتۈرۈش، ئاختا قىلىش (بۇ خىل جازالارنى ئۇنىڭ چاپارمەنى ماخۇشىڭ (ماتىتەي) قەشقەردە كۆپ قوللانغان) قاتارلىق ياۋۇز ھەرىكەتلەرنى قوللىنىپ، مىڭلىغان بىگۇناھ ئادەمنىڭ جېنى ۋە تېنىگە زامىن بولغان، بىزنىڭ ئائىلىمىزدىنمۇ ئىسمايىل، مۆمىن دېگەن ئىككى كىشىنى قولىدىن باغلاپ ئېسىپ قويۇپ، باغلانغان يەرگە سوغۇق سۇ قۇيۇپ مۇزلىتىپ، قوللىرىنى ئۈششۈتۈپ ئۈزۈۋەتكەن، ئۇلارنىڭ بىرى ھېلىمۇ ھايات. خەلقىمىز ياڭ زېڭشىنىڭ بۇ زۇلۇمىنى ئۇنتۇلمىغاندەك، ئۇنىڭ ياۋۇزلۇقى بىلەن ئۆلگەن بۇ ئىككى زات ۋە تاغ - جەزىرىلەردە جەسىتى قالغان شېھىت جەڭچىلەرنى مەڭگۈ ئۇنتۇيالمايدۇ. مەن جامائەت ۋە

① كېرەم شەيخ 1905 - يىلى تۇغۇلغان، 1967 - يىلى 2 - ئاينىڭ 10 - كۈنى 62 يېشىدا ۋاپات بولغان.

دادامنىڭ تاپشۇرۇشى بىلەن بۇ ئىككى جەسەتنى 40 يىل (دادامدىن باشلاپ 1913 - يىلدىن 1953 - يىلغىچە) ئاسرىدىم. ماۋۇ ئىككى شام گۆرنى خېلى بۇرۇنلا خوجىنىياز ھاجىمنىڭ ئايىغىدا ياتىمەن دېگەن ئارزۇ بىلەن ئۆزۈمگە ئاتاپ كولاپ قويغانىدىم. ئاللانىڭ ئىرادىسى بىلەن بۈگۈن تۆمۈر خەلپىنىڭ جەسىتى ئۆزۈن يىل بىرگە ئىنقىلاب قىلغان خوجىنىياز ھاجىمنىڭ زىراتگاھلىقىغا ئېلىپ كېلىنىپ، ئىككى جەسەتنىڭ جەم بولغانلىقىغا خۇشال بولۇپ، تېخىمۇ يېقىنراق تۇرسۇن دەپ ئۆز نەپسىمدىن كېچىپ، بۇ لەھەتنى بۇ ئىككى زاتقا ھەدىيە قىلدىم» دەيدۇ. بۇنىڭدىن رازى بولغان جامائەت كېرەم شەيخنىڭ ھىممىتىگە رەھمەت ئوقۇپ دۇئا قىلىدۇ. جامائەتتىن رازى بولغان كېرەم شەيخ شۇنىڭدىن كېيىنكى ھاياتىنى شۇ زاراتگاھلىقتا ئۆتكۈزۈپ بۇ قەبرىلەرنى ئۆمۈر بويى مۇھاپىزەت قىلىدىغانغا ۋەدە بېرىدۇ ھەم قەبرىگاھقا ئۆي سېلىپ ئائىلىسى بىلەن كۆچۈپ چىقىپ ئۆمرىنى شۇ يەردە ئاياغلاشتۇرىدۇ.

80 نەچچە ياشلىق سادىق ناۋاي، ئابىخان قارى، كېرەم شەيخنىڭ يولدىشى ھەراخان ۋە قىزى ئايتىللاخانلارنىڭ ئېيتىشىچە، كېرەم شەيخ ئىككى ئادەم بارلا جايدا «ئىككى جەسەت جەم بولدى...» دەپ بۇلارنىڭ تارىخىي ھاياتىنى ھېكايە قىلىپ سۆزلىگەن.

شىنجاڭ «25 - سېنتەبىر» قوزغىلىڭىدىكى بىرقانچە ھالقىلىق مەسىلە

پەن رۇگلى

1949 - يىل 9 - ئاينىڭ 25 - كۈنى، سابىق گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قۇرۇقلۇق ئارمىيە، ھاۋا ئارمىيىسى، بىرلەشمە لاۋازىمەتتىن ئىبارەت ئۈچ چوڭ ئارمىيە تۈرىدىن 100 مىڭدىن ئارتۇق كوماندىر - جەڭچى شىنجاڭ گارنىزونىنىڭ قوماندانى، گېنىرال تاۋ-سىيۈنىڭ باشچىلىقىدا تېلېگىراممىا يوللاپ تىنچ يول بىلەن ھەقىقەتكە قايتىپ خەلققە يۈزلەنگەنلىكىنى ئېلان قىلدى. مەن شۇ قېتىم ھەقىقەتكە قايتىشقا قاتناشقۇچىلاردىن بولغانلىقىم ئۈچۈن، ئەگەر 40 يىل ئىلگىرى جاھالەتتىن قول ئۈزۈپ پارلاق يولغا ماڭمىغان بولسام ئاخىرقى ئۆمرۈمدە بۈگۈنكىدەك بەختلىك تۇرمۇشقا ئېرىشەلمەيدىغانلىقىمنى چوڭقۇر ھېس قىلماقتىمەن. گەرچە 40 يىل ئۆتۈپ كەتكەن بولسىمۇ ئۆتكەن ئىشلار ھازىرقىدەك ئېسىمدە تۇرۇپتۇ. ئۇرۇمچى تارىخ ماتېرىيالىلىرى ئۈچۈن، شىنجاڭ «25 - سېنتەبىر» قوزغىلىڭىدىكى بىر قانچە ھالقىلىق مەسىلىنى تۆۋەندىكىچە بايان قىلىپ ئۆتىمەن.

1. ھەقىقەتكە قايتقان قىسمىنىڭ ئەھۋالى

گومىنداڭنىڭ ھەربىي ئىشلار سىستېمىسى قۇرۇقلۇق ئارمىيىسى، دېڭىز ئارمىيىسى، ھاۋا ئارمىيىسى ۋە بىرلەشمە لاۋازىمەت باش قوماندانلىق شتابىدىن ئىبارەت تۆت چوڭ ئارمىيە تۈرىگە بۆلۈنىدۇ. شىنجاڭدا دېڭىز ئارمىيىسى يوق، پەقەت قۇرۇقلۇق، ھاۋا، لاۋازىمەت ئارمىيىسىلا بولۇپ ھەممىسى شىنجاڭ ھەربىي گارنىزونىنىڭ باش قوماندانى تاۋسىيۈنىڭ قوماندانلىقىدا ئىدى. كونكرېت تۈزۈلۈشى ۋە ئورۇنلىشىشى تۆۋەندىكىچە:

قۇرۇقلۇق ئارمىيىدە ئۆزگەرتىپ تەشكىللىگەن شى (ئارمىيىگە باراۋەر) دىن ئۈچى، ئۆزگەرتىپ تەشكىللىگەن لۈي (شىغا باراۋەر)دىن 10 نى، پىيادە ئەسكەرلەر تۇەندىن 16 سى، چېگرا چازىسى چوڭ ئەترىتىدىن تۆتى، ئوفىتسېر يېتىشتۈرۈش كۇرسىدىن بىرسى ۋە ژاندارما، گارنىزونىنىڭ ئىككى باتالىيونى بولۇپ جەمئىي 80 مىڭدىن ئارتۇق كوماندىر - جەڭچى بار ئىدى.

جەنۇبىي شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قىسىملار مۇنداق ئورۇنلاشقان. ئۆزگەرتىپ تەشكىللەنگەن 42 - شى قەشقەردە تۇراتتى، ھەربىي گارنىزونىنىڭ مۇئاۋىن باش قوماندانى جاۋ شىگۇاڭ 42 - شىنىڭ سىجاڭلىقىنى قوشۇمچە ئۆتەيتتى. «جەنۇبىي شىنجاڭ گارنىزون قوماندانلىق شتابى» تەسىس قىلىنغان بولۇپ، جەنۇبىي

شىنجاڭنىڭ مۇداپىئە ئىشلىرىغا مەسئۇل ئىدى. ئۇنىڭغا قاراشلىق 65 ـ لۇي كۇچاردا بولۇپ لۇيجاڭى لى زۇڭـ تاڭ ئىدى. لۇيجاڭ چېن جۇنىڭ 128 ـ لـۇيى قـاراـ شەھەردە تۇراتتى. ئۆزگەرتىپ تەشكىللەنگەن 231 ـ لۇي ئەسلىدە تۇرپاندا تۇراتتى، ھەقىقەتكە قايتىشنىڭ ئالدىـ دا گەنسۇغا ئەسكەر ئۆتكۈزۈۋېلىشقا بېرىپ شـۇ جـايدا ھەقىقەتكە قايتتى، لۇيجاڭى تيەن زىمىي؛ ئـۆزگـەرتىپ تەشكىللەنگەن ئاتلىق 4 ـ لۇي يەركەندە، لۇيـجـاڭـى ياڭ تىڭيىڭ؛ ئۆزگەرتىپ تەشكىللەنگەن ئاتلىق 9 ـ لۇي قەشقەر يېڭىشەھەردە، لۇيجاڭى ماپىڭلىن ئىدى.

شىمالىي شىنجاڭدا تـۇرۇشلۇق قىسىملار مـۇنـداق ئورۇنلاشقان: ئۆزگەرتىپ تەشكىللەنگەن 78 ـ شى جىنـ خۇا (ھازىرقى قۇتـۇبى) دا، شىجاڭى مـوۋۇرۇ؛ بۇ شىغا قاراشلىق ئۆزگەرتىپ تەشكىللەنگەن 178 ـ لۇي قۇمۇلـ دا، لۇيجاڭى ليۇلۇنيۈەن؛ ئـۆزگـەرتىپ تـەشـكىللەنگەن 179 ـ لۇي دىخۇا (ئۈرۈمچى) دە، لۇيجاڭى لۇرۇجېڭ؛ ئۆزگەرتىپ تەشكىللەنگەن 227 ـ لۇي ماناستا، لۇيجاڭى جۇمىڭگاڭ ئىدى.

ئۆزگەرتىپ تەشكىللەنگەن ئاتلىق 1 ـ شى دىخۇادا تۇراتتى، شىجاڭى خـەن يۈۋېن، ئـۇنىڭ قـارمىقىدىكى ئۆزگەرتىپ تەشكىللەنگەن 6 ـ ئاتلىق لۇي تۇدۇڭخابادا، لۇيجاڭى خەن رۇڭفۇ؛ ئۆزگەرتىپ تـەشـكـىللەنگەن 7 ـ ئاتلىق لۇي چىنتەيدە، لۇيجاڭى گۇچۇەنلياڭ ئىدى.

«25 - سېنتەبىر» يۇقىرىقى 14 نەپەر قوماندان بىرلىكتە ئىمزا قويۇپ ئومۇمىي تېلېگىراممىا يوللاپ ھەقىقەتكە قايتقانلىقىنى ئېلان قىلدى.

يوي پىڭشاڭنىڭ ھاۋا ئارمىيە 259 - تەمىنات ئوتتۇرا ئەترىتى دىخۇدا تۇراتتى. قۇمۇل، كۇچۇك، قاراشەھەر، كۇچار، قەشقەر، كورلا قاتارلىق جايلاردا تەمىنات پونكىتلىرى تەسىس قىلىنغان بولۇپ، ھاۋا ۋە قۇرۇقلۇقتا ۋەزىپە ئۆتەۋاتقان خىزمەتچى، كوماندىر - جەڭچىدىن جەمئىي 300 دىن ئارتۇقراق، ئىككى ئايروپىلانى بار ئىدى. ئۇلار ئاساسەن كېلىپ - كېتىپ تۇرىدىغان ئايروپىلانلارنىڭ ئۇچۇش - قونۇشىنى تەكشۈرۈش، رېمونت قىلىش ۋە تۇزمۇش ماتېرىياللىرى بىلەن تەمىنلەش قاتارلىق ئارقا سەپ ۋەزىپىلىرىنى ئۆتەشنى ئۈستىگە ئالغانىدى.

شىنجاڭ تەمىنات ئىدارىسى — شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق لاۋازىمەت سىستېمىسىنىڭ ئەڭ ئالىي قوماندانلىق ئورگىنى بولۇپ، دىخۇادا تۇراتتى، خاۋجياجۈن ئىدارە باشلىقى ئىدى. ئۇنىڭ قارىمىقىدىكى ئورگان قىسىملىرىدىن دىخۇا، قۇمۇل، قەشقەردە ئۈچ تەمىنات شۆبە ئىدارىسى، چىتەي، قاراشەھەر، قۇتۇبى، ئاقسۇدا تۆت تەمىنات باش پونكىتى، 20 نەچچە تولۇقلاپ بېرىش پونكىتى، تۆت ھەربىي ترانسپورت ئىش بېجىرىش باشقارمىسى، ئىككى ئورۇندا سىمسىز رادىئو ئىستانسىسى، ئىككى ئارقا سەپ دوختۇرخانىسى ۋە ئۈچ ھەربىي بې-

كەت دوختۇرخانىسى بار ئىدى. تەممنات ئىدارىسىگە قاراشلىق ئورۇنلاردىن يەنە كىيىم - كېچەك فابرىكىسى سەھىيە خادىملىرى تەربىيىلەش گورۇپپىسى، مالىيە كىرىم - چىقىم ئىشلىرىنى بېجىرىش باشقارمىسى، ئاپتوموبىل 4 - تۆەنى، 20 - تۆەنى، 3 - تۆەن 2 - يىگى، 7 - ئالاقە تۆەنى 2 - يىگى، ئاتچىلار 3 - تۆەنى، ئۈچ نازارەت يىگى، ئۈچ ئات - ئۇلاغ ترانسپورت چوڭ ئەتردىتى قاتارلىق 50 تىن ئارتۇق ئورۇن، تەخمىنەن 10 مىڭدىن ئارتۇق ئادەم بار ئىدى. تەممنات ئىدارىسى ئاساسەن شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى قورال - ياراق، ئوق - دورا، ئەسۋاب - ئۇسكۈنە، ترانسپورت، ئاشلىق، يەم - خەشەك، ماي ماتېرىياللىرى، خىراجەت، ئالاقە، سەھىيە، ھەربىي گازارمىلارنى ياساش، رېمونت قىلىش شۇنىڭدەك تولۇقلاپ بېرىش، ھامىيلىق قىلىش قاتارلىق ئارقا سەپ خىزمەتلىرىنى ئۈستىگە ئالغانىدى.

2. ھالقىلىق فېۋرال يىغىنى

1949 - يىلى يانۋاردا، مۇھاسىرە ئىچىدە قالغان جياڭ جيېشى «ئىستىپا» بەرگەنلىكىنى جاكالىدى. لى زوڭرىن تەختكە چىققاندىن كېيىن، بىر تەرەپتىن خەلقنىڭ رايىغا بېقىپ جوڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى بىلەن سۆھبەتلىشىشنى خالايدىغانلىقىنى جاكالىسا، يەنە بىر

تەرەپتىن ھەربىي قىسىملىرىنى يۆتكەپ ئۇرۇشقا ئورۇنلاش-
تۇردى. شۇ ۋەجىدىن لى‌زۇڭرېن فېۋرالدا تاۋسىيۆگە تېلېگراممىا
ئەۋەتىپ، بىر لۇي ئەسكىرى كۆچىنى شىنجاڭنىڭ مۇدا-
پىيە ئىشلىرى ئۈچۈن قالدۇرۇپ، قالغان قىسىملىرىنىڭ
ھەممىسىنى ئىچكىرىگە يۆتكەپ ئىچكى ئۇرۇشقا قاتناش-
تۇرۇش ھەققىدە بۇيرۇق بەردى. مانا مۇشۇ ۋاقىتتا
مابۇفاڭ ئۆزىنىڭ كونا ئۇۋىسىنى قوغداش ئۈچۈن
ئۆزگەرتىپ تەشكىللىگەن ئاتلىق 1 - شىنى چىڭخەيگە
يۆتكىدى. تاۋسىيۆ يىراقنى كۆرەر، چوڭقۇر پىكىرلىك،
قابىلىيەتلىك جاڭجۇن ئىدى. ئۇ، بۇيرۇققا قارغۇلارچە
بويسۇنۇپ، قىسىمنى شەرققە يۆتكەپ ئىچكى ئۇرۇشقا قات-
ناشتۇرۇش — ۋەتەن ۋە خەلققە بالايى - ئاپەت ئېلىپ
كېلىدىغان ھەرىكەت ئىكەنلىكىنى، شۇنداقلا بۇيرۇققا
بويسۇنماي ئەسكەر يۆتكەشنى رەت قىلسا ئېغىر ئاقىۋەت
كېلىپ چىقىدىغانلىقىنى بىلەتتى. شۇڭا ئۇ قايتا - قايتا
ئويلىنىپ «سوزۇش» چارىسىنى تېپىپ چىقىپ، قىسىملار-
نى ئۆزگەرتىپ تەشكىللەشنى بانا قىلىپ فېۋرالدا شى-
جاڭ، لۇيجاڭدىن يۇقىرى دەرىجىلىكلەر قاتناشقان ھەر-
بىي ئىشلار يىغىنىنى چاقىردى. يىغىن چاقىرىشتىن ئىل-
گىرى تاۋسىيۆ ئۆزىنىڭ ئىچكىرىگە قىسىم يۆتكەشنى خا-
لىمايدىغانلىقىنى يېقىنى لاۋزىمەت ئىدارىسىنىڭ
باشلىقى خاۋجاجۇنگە ئاشكارىلاپ، مەخپىي مەسلىھەتلەش-
ۋالدى. يىغىندا، لاۋزىمەت ئىدارىسى ترانسپورت گۇرۇپ-
پىسىنىڭ باشلىقى ۋۇزەنرۇڭ ئاپتوموبىل ئاز، ترانسپورت

كۆچمىز يېتىشمەيدۇ، تەمىنات راسخوتىمىزنىڭ كېلىش مەنبەسى يوق دېگەنگە ئوخشاش قاتمۇ قات قىيىنچى‌لىقلارنى مىسالغا ئېلىپ مۇزاكىرە قىلىپ بېقىشنى ئوتتۇرىغا قويىدى. يىغىندا پىكىر ئىختىلاپى بولغانلىقتىن ئاخىرىدا، تاۋسىيۆ كونكرېت ئورۇنلاشتۇرسۇن دېگەن قارار ماقۇللاندى. شۇنىڭ بىلەن تاۋسىيۆ لىزوگرىنغا تېلېگرامما يوللاپ، شەرقتە قىسىم يۆتكەشتىكى قىيىنچىلىق سەۋەبلىرىنى بىرمۇ بىر بايان قىلىدۇ ھەمدە قىسىمنىڭ تەمىناتى ۋە يولغا چىقىش راسخوتى خام چوتىنى شەخسەن ئۆزى تۈزۈپ چىقىپ، بۇنىڭ ئۈچۈن 8 مىليون يۈەن كۆمۈش تەستىقلاپ بېرىشنى تەلەپ قىلىپ بۇنى لىزوگرىنغا تاپشۇرۇپ بېرىشنى گەنسۇنىڭ رەئىسى گوچىاۋغا ھاۋالە قىلىدۇ. تاۋسىيۆ لىزوگرىن ئۆزىنىڭ بۇ تەكلىپىنى تەستىقلىمايدىغانلىقىنى ئويلاپ يەتكەچكە بۇنىڭ بىلەن ۋاقىتنى سوزۇپ كېيىنكى ھەقىقەتكە قايتىش ئىشى ئۈچۈن ۋاقىت ۋە تەشەببۇسكارلىقنى قولغا كەلتۈرمەكچى ئىدى.

3. تاۋسىيۆ، جاۋشىگۇاڭنىڭ قارا شەھەردىكى ھەل قىلغۇچ تەدبىرى

ئازادلىق ئارمىيە غەربىي شىمال ئۇرۇش مەيدانىدا ئارقا-ئارقىدىن غەلىبە قىلىپ شىمالىنى ئازاد قىلغاندىن كېيىن، غەربكە يۈرۈش قىلىپ ئۇدۇل لەنجۇ-

غا كۆز تىكىدۇ. تاۋسىيۇ ئېغىر سىناققا دۇچ كېلىدۇ. ئۇنىڭ خېلى بۇرۇنلا ھەقىقەتكە قايتىش ئويى بولغان بولسىمۇ، لېكىن ئوبيېكتىپ ئەمەلىيەت ئىنتايىن مۇرەككەپ ئىدى. چۈنكى ئۇ، جياڭجېشى ياكى خۇزۇڭنەننىڭ ئۇرۇق پۇشتى ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭ قوماندانلىقىدىكى قايتا تەش-كىللەنگەن 12-، 78-شى گومىنداڭ مەركىزىگە بىۋا-سىتە قاراشلىق قوشۇن بولۇپ، خۇزۇڭنەننىڭ كونتروللى-قىدا ئىدى. قايتىدىن تەشكىللەنگەن ئاتلىق 1-شى چىڭخەينىڭ يەرلىك ئارمىيىسى بولۇپ مابۇفاڭنىڭ سى-زىقىدىن چىقمايتتى، تاۋسىيۇنىڭ بولسا ماڭبۇفاڭ بىلەن قىلىچە يېقىنچىلىقى يوق ئىدى. شۇڭا ئۇ ئەمەلىي بار ھوقۇقى يوق قۇرۇق سۆلەت قوماندان ئىدى. مانا مۇ-شۇنداق مۇھىم ھالقىلىق پەيتتە تاۋسىيۇ ھودۇقمىدى، ئا-دەتتىكىدەك سالماق يۇرۇۋەردى. ئۇ ئومۇمىي ۋەزىيەتنى مۆلچەرلەپ يالغۇز ئۆزىنىڭ بۇ تارىخىي ۋەزىپىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمايدىغانلىقىنى، بۇنىڭ ئۈچۈن چوقۇم جەنۇبىي شىنجاڭدىكى قىسىملارغا قوماندانلىق قىلىۋات-قان مۇئاۋىن باش قوماندان، قوشۇمچە دىۋىزىيە كوما-دىرى جاۋشىگۇاڭنىڭ قوللىشىغا ئېرىشىش لازىملىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلىدۇ. چۈنكى جاۋشىگۇاڭ خۇاڭپۇ ھەر-بىي مەكتىپىدىن بولماي بەلكى يۈننەندىكى ھەربىي مەكتەپتىن بولغانلىقى ئۈچۈن تاۋسىيۇ بىلەن ئىككىسىنىڭ تەقدىرى ۋە ئەھۋالى ئوخشىشىپ كېتەتتى. ئۇنىڭ ئۈستى-گە جاۋشىگۇاڭ كىشىلەرگە تۇغرا مۇئامىلە قىلىدىغان،

چاكمنا ئادەتلەرگە بېرىلمەيدىغان ئادەم ئىدى. تاۋسىيو بىلەن قويۇق ئاغىنىدارچىلىقى بار ئىدى. شۇ ۋەجىدىن تاۋسىيو 15 - ئاۋغۇست ئەتراپىدا جەنۇبىي شىنجاڭدىكى قىسىملارنىڭ ئارقا سەپ خىزمىتىنى تەكشۈرۈشنى باھانا قىلىپ تەمىنات ئىدارىسىنىڭ باشلىقى خاۋجاجۇن، باش شتاب سىياسىي خىزمەت باشقارمىسىنىڭ باشلىقى لياڭ كېشۇنى ئېلىپ يولغا چىقىدۇ ھەمدە جاۋشىگۇاڭ بىلەن قارا شەھەردە ئۇچۇرۇشۇش ھەققىدە كېلىشىۋالىدۇ. ئىككىسى نەچچە سائەت مەخپىي سۆھبەتلىشىدۇ، جاۋشىگۇاڭ تاۋنىڭ ھەقىقەتكە قايتىش تەشەببۇسى ۋە كونكرېت ئورۇنلاشتۇرۇشىغا پۈتۈنلەي قوشۇلىدۇ ھەمدە جەنۇبىي شىنجاڭغا جاۋشىگۇاڭ، شىمالىي شىنجاڭغا تاۋسىيو مەسئۇل بولۇش، بىردەك ھەرىكەتلىنىشكە كېلىشىدۇ. ئىككىسى يەنە ھەقىقەتكە قايتىش مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشكەندىن كېيىن، قىسىمنىڭ ھەممىسىنى خەلق ئازادلىق ئارمىيىگە ئۆزگەرتىپ بېرىش ئۆزلىرى ھەربىي سەپتىن چېكىنىپ يۇرتىغا قايتىشنى؛ ئۇقۇشماسلىق تۇپەيلىدىن توقۇنۇش يۈز بېرىشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئۆز قىسىملىرىنى مىللىي ئارمىيىنىڭ نازارىتى ئاستىدا ئۆزگەرتمەسلىكىنى تەلەپ قىلىشنى قارار قىلدى. تاۋسىيو جاۋشىگۇاڭنىڭ پۈتۈن كۈچى بىلەن قوللىشىغا ئېرىشكەندىن كېيىن، دەرھال دىخۇاغا قايتىپ كېلىپ ھەقىقەتكە قايتىش ئىشلىرىنى پىلانلايدۇ. شۇنىڭ بىلەن تاۋسىيو بىلەن جاۋشىگۇاڭنىڭ قارا شەھەردە ئۆتكۈزگەن مەخپىي سۆھ-

بىتى ھەقىقەتكە قايتىشنىڭ ھەل قىلغۇچ تەدبىرى بولۇپ قالىدۇ.

4. ھەقىقەتكە قايتىش بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشقا قارشى تۇرۇش ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش

گومىنداڭ بىلەن كوممۇنىستىك پارتىيە ئوتتۇرىسىدىكى تىنچلىق سۆھبىتى ئاپرېلدىلا بۇزۇلۇپ چۈيۈۋ دىخۇاغا قايتىپ كەلگەندە، دىخۇادا، چۈيۈۋ جاڭجىژجۇڭنىڭ كۆرسەتمىسى بىلەن «قىسمەن دائىرىدە تىنچلىق سۆھبىتى» ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن شىنجاڭغا قايتىپ كەپتۇ دېگەن گەپلەر تارقالغانىدى. ئۇرۇش مەيدانلىرىدا گومىنداڭ قىسىملىرى ئارقا-ئارقىدىن مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ، شىمال ئازاد بولغان، لەنجۇ خەۋپ ئاستىدا قالغان ئەھۋالدا گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قىسىملىرى ئىچىدىكى ئۇرۇشپەرەسلەر بىلەن تىنچلىق تەرەپدارلىرى ئىككى تەرەپ بولۇپ ئېنىق ئايرىلدى. يې چېڭ، ماچېڭشياڭ، لوشۇردىن باشچىلىقىدىكى ئۇرۇشپەرەسلەر ئۆز قىسىملىرىنى ئىچكىرىگە يۆتكەپ كېتىش مۇمكىن بولمىغان ئەھۋال ئاستىدا پائال ئەكسىلئىنقىلابىي پىلان تۈزۈپ، ئۆزلىرىنى دالدىغا ئېلىپ قارشىلىشىش نىيىتىدە شىمالىي شىنجاڭدىن ۋاز كېچىپ تيەنگۇەننى ساقلاپ قېلىپ ئازادلىق ئارمىيە بىلەن ئاخىرغىچە قانلىق ئېلىشىش ھەققىدە جار سېلىشتى. تاۋسىيۆنىڭ

خېلى بۇرۇنلا ھەقىقەتكە قايتىش نىيىتى بولسىمۇ ئۇمۇ-
مىي ۋەزىيەتنى كونترول قىلىش قىيىن بولغاچقا پوزىت-
سىيە بىلدۈرمىگەنىدى. جاۋشىگۇاڭنىڭ قوللىشىغا
ئېرىشكەندىن كېيىنلا ئۇنىڭ پوزىتسىيىسى تەدرى-
جىي روشەنلەشتى. يې، ما، لوغا شىنجاڭنىڭ ئالاھىدە
ئەھۋالىنى چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى. كېچە - كۈندۈز
چۈشەندۈرۈپ بىر ھەپتىگىچە ئۇلارغا ئىچكى ئۇرۇش قە-
لىش نىيىتىدىن ۋاز كېچىش، خەتەرلىك يولغا مېڭىپ
مەڭگۈلۈك جىنايەتچى بولۇپ قالماسلىق ھەققىدە نەسى-
ھەت قىلدى. ئاخىرىدا تاۋسىيۈ ئۇلارغا: «مەن ئۆزۈمنىڭ
ھايات - ماماتىم، نام - شۆھرىتىمنى ئاللىقاچان بىر ياق-
قا قايرىپ قويغان، شىنجاڭدىن ھەرگىز ئايرىلمايمەن» —
دەپ ئۆز پوزىتسىيىسىنى ئاشكارا ئېيتتى ھەمدە: «ھەر
كىمنىڭ ئۆز ئىدارىسى بولىدۇ. سىلەرنى مەجبۇرلىماي-
مەن، قالىمىز دېگۈچىلەر بولسا تېخى ياخشى، كېتىمەن
دېگەنلەرگە قولايلىق يارىتىپ بېرىپ مۇھاپىزەت قىلىپ
چېگرىدىن چىقىرىپ قويىمەن، نەگە بېرىپ، نەدە تۇرۇشىڭلار-
نى ئۆزۈڭلەر بەلگىلەڭلەر» — دېدى.

تاۋسىيۈ ئۇلارغا رەسمىي خىزمەت ئىشلىگەندىن
سىرت، يەنە ئەمەلدار مەھكىمىسى قوشۇمچە شىنجاڭ
ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ باش كاتىپى لۇمىڭچۈن، دىخۇا
شەھىرىنىڭ باشلىقى چۈيۋۇ، تاشقى ئىشلار ئالاھىدە خا-
دىمى ليۇزېرۇڭ، باش شتاب باشلىقى تاۋپۇچۇ، باش
شتاب سىياسىي خىزمەت باشقارمىسىنىڭ باشلىقى لياڭ-

كېشۇن قاتارلىقلارمۇ يىپچىك، ماچىڭشياڭ، لىوشۇرىنلار
بىلەن بولغان شەخسىي مۇناسىۋەت ۋە باردى-كەلدىسى-
دىن پايدىلىنىپ، ئۇلارغا قىسمىنىڭ ئىستىقبالى، خەلق-
نىڭ مەنپەئەتىنى مۇھىم بىلىپ ھەرگىزمۇ يەڭگىللىك
بىلەن ئىش قىلماسلىق ھەققىدە نەسىھەت قىلدى. 15-
سېنتەبىر يولداش دىڭ لىجۇن ماۋجۇشى، جۇزوڭلىنىڭ
ھاۋالىسى بىلەن ھېرىپ-چارچىشىغا قارىماي سوۋېت ئىتتى-
پاقى ئارقىلىق دىخۇاغا كەلدى. ئۇ، پارتىيىنىڭ غەم-
خورلىقى ۋە ھەل قىلغۇچ تەدبىرلىرى بىلەن بىرگە گېنې-
رال جاڭجىجۇڭنىڭ يولىيورۇقىنىمۇ ئېلىپ كېلىپ تاۋ-
سىيوگە زور ئىلھام ۋە مەدەت بەردى. شۇندىن ئېتىبارەن
بېيجىڭ بىلەن بولغان ئالاقە يولى ئېچىلىپ، قوزغىلاڭ
ئىشلىرىدا ئالاقىلىشىدىغان ئورۇن بولغانلىقتىن ئىشەن-
چىسى ھەسسىلەپ ئېشىپ باتۇرلارچە ئالغا ئىلگىرىلىدى.
«ياخشى ئىشقا كاشىلا كۆپ»، دېگەندەك ئويلىمىغان يەر-
دىن ۋەزىيەت تۇساتتىن يامانلاشتى. 20-سېنتەبىر كېچىسى
تاۋسىيو ئۇخلاۋاتقانىدا يىپچىك تۇيۇقسىز ئىشىك
قېقىپ تاۋنى ئويغىتىپ ئۇنىڭغا: «لىوشۇرىن، ماچىڭشى-
ياڭلار سىزنى يېقىندىن بۇيان پوزىتسىيىسى ئۆزگىرىپ
قالدى، چوقۇم باشقىلارنىڭ قورشاۋىدا قېلىپ ئۆزگە
ئۆزى ئىگە بولالماي قالدى دەپ قارىماقتا» دەيدۇ. ئۇ
يەنە: «ئۇلار لىۋمىڭچۇن، تاۋپۇچۇ ۋە چۇيۋۇ ئۇچىسىنى
قولغا ئالماقچى، مەن سىزنى بۇ ئىشتىن چوقۇم خەۋەر-
دار قىلىش كېرەك دەپ چىڭ تۇردۇم. ئۇلار مېنىڭ پىكرىمە-

گە قوشۇلغان بولسىمۇ يېرىم سائەتكىچە كونا مانجۇ قەل-
ئەسىگە بېرىپ جاۋاب قايتۇرۇشۇمنى شەرت قىلىپ قوي-
دى» دەيدۇ. تاۋسىيۇ يىپ چېگىنىڭ دوكلاتىنى ئاڭلىغاندىن
كېيىن ئۆزىنى ئىنتايىن سالماق تۇتىدۇ ھەمدە لو، ماغا
تېلېفون بېرىپ ئۇلارنى ئۆز ئۆيىگە چاقىرتىپ كېلىدۇ-
دە، ئۇلارغا تەنبىھ بېرىپ: «مۇنداق ھالقىلىق پەيتتە
مىڭىمىز بەك قىزىپ كەتمەسلىكى كېرەك، پايدا-زىيان
مۇناسىۋىتىنى سوغۇق قانلىق بىلەن دەڭسەپ كۆرۈشى-
مىز، ھەرگىزمۇ مەڭگۈلۈك جىنايەتچى بولۇپ قالماسلى-
قىمىز لازىم» دەيدۇ. ئىككىنچى كۈنى تاۋسىيۇ يىپ، ما،لو-
لارنىڭ كونا مانجۇ قەلئەسىدىكى دۆزىيە قوماندانلىق شتابىدا
يىغىن ئېچىۋاتقانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ تەنها ئۆزى يىغىن
مەيدانىغا بۆسۈپ كىرىپ، ئۇلارغا نۆۋەتتىكى ۋەزىيەتنى
زېرىكمەي-تېرىكمەي يەنىمۇ ئېنىق چۈشەندۈرىدۇ. ما،لو-
لارغەلىبىنىڭ قولدىن كەتكەنلىكىنى ھېس قىلىشىپ قىسى-
مىنى تاپشۇرۇپ ئائىلىسىنى ئېلىپ كېتىشنى خالايدىغان-
لىقىنى بىلدۈرۈشىدۇ. ما،لو، يىپ قاتارلىقلار 25-سېنتەبىر
ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ دىخۇادىن ئايرىلدى. 1-دۆزى-
يىنىڭ شتاب باشلىقى جاڭۋۇيى، سىياسىي خىزمەت
باشقارمىسىنىڭ باشلىقى ماسىبو، باش شتاب 2-باشقار-
مىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى قوشۇمچە مەخپىيەتلىكنى ساق-
لاش پوتكىتىنىڭ باشلىقى، راۋتېشەن ۋە دىخۇا ساقچى-
ئىدارىسىنىڭ باشلىقى، ئېشپىيونلار كاتتىبېشى ليۇخەندۇڭ-
لارمۇ ئۇلار بىلەن بىللە كەتتى. ئۇلار قارا شەھەردىن

ئۆتكەنـە قوزغىلاڭ تەرەپدارى بـولغان 128 - لـۈيـنىڭ لۈيجاڭى جۇڭ زۈيمىڭ توساتتىن ئۆزگىرىپ ۋەزىيەتتىن پايدىلىنىپ ئۇلار بىلەن بىللە قـاچتى.

بۇ ئىشتىن كېيىن بەزىلەر تاۋسىيۈنى ئەكسىيەتچىلەرنىڭ قېچىشىغا يول قويماسلىقى كېرەك ئىدى. بـۇ، يولۋاسنى تاغقا قويۇۋەتكەنلىك دېگەندەك سۆزلەر بىلەن ئەيىپلىدى. بۇ، ئەينى ۋاقىتتىكى قوزغىلاڭنىڭ ئومومىي ۋەزىيىتـى ۋە تـاۋسىيۈنىڭ ئەھۋالىنى بىلمەيدىغانلارنىڭ قىلغان سۆزلىرى. تـاۋ سىيۈنىڭ قورۇق سۆلەت قوماندان ئىكەنلىكى، ئەسكىرى هوقۇقىنىڭ ھەممىسى ما، يـې، لو-لارنىڭ قولىدا ئىكەنلىكى يۇقىرىدا بايـان قىلىنـغانىدى. ئۇلار ئۇرۇشمىز دېسىلا شىنجاڭدا شـۇئان چوڭ قالايمىقانچىلىق پەيدا بولاتتى. ئۇلارنىڭ قـورالـىنى تاشلاپ ئۆز جېنىنى ئېلىپ كېتىشى تىنچ يـول بـىلـەن ھەققەتكە قايتىشنى ئىلگىرى سۈرۈپ، شىنجاڭدىكى تۆت مىليون خەلقنى بالايى-ئاپەتتىن ساقلاپ قالدى. شـۇڭا تاۋسىيۈنىڭ تەدبىرى توغرا بـولدى. يې، ما، لولار كەتـكەن كۈنى چۈشتىن كېيىن تاۋسىيۈ باش بولۇپ قوزغىـلاڭ قىلغانلىقى ھەققىدە ئومۇمىي تېلېگرامما يولـلـىدى. 26 - سېنتەبىر بـۇرھـان شـەھىدى بـاشچىلىقىـدا ئـۆلـكىلىك ھۆكۈمەت ئەزالىرى ئومۇمىي تېلېگراممما يوللاپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمىتىدىن قول ئۈزۈپ ئىنقىـلابىي لاگېرغا تەسلىم بولغانلىقىنى ئېلان قىلدى. شۇنـدىن ئېتىبارەن شىنجاڭ تىنچ يول بىلەن ئازادبولدى.

چەت ئەل سودا فىرمىلىرى ۋە ئۇرۇمچىدىكى «سودا چەمبىرىكى»

زەن يۇيلىن

چەت ئەل سودا فىرمىلىرى تىلغا ئېلىنغان ھامان كىشىنىڭ ئېسىگە «تارىخىي خاتىرىلەر. شىياڭ يۈيىنىڭ تەرجىمىھالى» دىكى «قولۇم باغلاقتا، بويىنۇم قىلىچتا» دېگەن سۆز كېلىدۇ. شۇنداق، چەت ئەل سودا فىرمىلىرى جۇڭگو خەلقىنىڭ تېرىسىنى شىلىدىغان قىلىچ ئىدى.

نامىدىن مەلۇم بولۇپ تۇرۇپتۇكى چەت ئەل سودا فىرمىلىرى—چەت ئەللىكلەر ئېلىمىز زېمىنىدا قۇرغان سودا فىرمىلىرى. «چەت ئەل مېلى قولدىن-قولغا ئۆتسە ھەسسىلەپ پايدا قونىدۇ» دېگەندەك، چەت ئەل مېلى تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان سودىگەرلەرنىڭ ھەممىسىلا نەچچە باراۋەر پايدا ئالىدۇ. يەنە كېلىپ ئۇنداقلار ئاز دەسمايە بىلەن ئەمەس، نۇرغۇن دەسمايە بىلەن تىجارەت قىلغاچقا، پايدىسى تېخىمۇ كۆپ بولىدۇ.

شىنجاڭ چېگرىغا جايلاشقان، ئىقتىسادىي ئارقىدا قالغان جاي بولغاچقا، 18-ئەسىردىكى ياۋروپا سانائەت

ئىنقىلابىدىن كېيىن، چارروسىيە شىنجاڭنى ئۆزىنىڭ تاۋارلىرىنى كۆپلەپ سېتىپ خامئەشيا ئالىدىغان مۇھىم بازىرىغا ئايلاندۇرغان. بولۇپمۇ، 19 - ئەسىردە چارروسىيە ھۆكۈمىتى ئوتتۇرا ئاسىيا رايونلىرىنى قوشۇۋالغاندىن باشلاپ، شىنجاڭغا تېخىمۇ كۆز تىكىشكە كىرىشتى. ئۇلار ئىككى ئالاھىدە ھەرىكەت ئەترىتى ئەۋەتىپ، شىنجاڭ چېگرىسى ئىچىدە خالىغانچە ھەرىكەت ئېلىپ باردى. بۇ ئەترەتلەرنىڭ بىرى جەنۇبىي شىنجاڭدا «سودىگەرچىلىك» قىلىپ، ئوچۇق ئاشكارا تالان - تاراج قىلدى؛ يەنە بىرى شىمالىي شىنجاڭدا جۇڭغار قەبىلىلىرىنىڭ ئاقسۆڭەكلىرىنى ۋەتەنگە ئاسىيلىق قىلىپ، چارروسىيە قوينىغا كىرىشكە قۇتراتقۇلۇق قىلدى. 1755 - يىلى (چىڭ سۇلالىسىنىڭ چيەنلۇڭ 20 - يىلى) چىڭ خاندانلىقى ھۆكۈمىتى ئەسكەر چىقىرىپ جۇڭغارىيە ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ قوراللىق توپىلىڭىنى بېسىقتۇرغاندىن كېيىن، قەشقەر، خوتەن قاتارلىق جايلاردىكى روسىيە سودىگەرلىرىنى چېگرىدىن قوغلاپ چىقاردى. لېكىن ئاردىن ئۇزاق ئۆتمەي، ۋەزىيەتنىڭ تىنچلىنىشىغا ئەگىشىپ، ئۇلار قايتىدىن كىرىشكە باشلىدى. ئۇلار دەسلەپتە جۇڭگو سودىگەرلىرىنى ئۆزلىرىگە ۋەكالىتەن چاي، رەۋەن قاتارلىقلارنى سېتىپ بېرىشكە قىزىقتۇرۇپ، ئارقىدىن كونا نەيرەڭنى ئىشقا سېلىپ، ئاشكارا تالان - تاراج قىلىشقا ئۆتتى. تېخىمۇ ھەددىدىن ئاشقان يېرى شۇكى، ئۇلار ئۆزلىرى باج يىغقۇچىلارنى قويۇپ، جۇڭگو ھۆكۈمىتىگە باج

تاپشۇرۇشتىن باش تارتتى. چىڭ خاندانلىقى ھۆكۈمىتى روسىيە سودىگەرلىرىنىڭ قانۇنسىز ھەرىكەتلىرىنى چەكلەش مەقسىتىدە 1762 - يىلىدىن باشلاپ، روسىيە سودىگەرلىرى تىجارەت قىلىغان تاۋارلاردىن جۇڭگو ھۆكۈمىتىنىڭ بەلگىلىمىسى بويىچە مەجبۇرىي باج ئېلىشنى يولغا قويدى. بىراق چىڭ خاندانلىقى ھۆكۈمىتىنىڭ شىنجاڭغا ئەۋەتكەن ئەمەلدارلىرىنىڭ كۆپىنچىسى چىرىكلىكتە ئۇۋۇچىغا چىققان نىمىلەر بولغاچقا، يەرلىك خەلققە يولۋاستەك خىرىس قىلسا، چەت ئەللىكلەرگە پۇكۇلۇپ توققۇز تازىم قىلاتتى. بولۇپمۇ «چەت ئەل مېلى» غا ھېرىس بەزى ئەمەلدارلار پارا يەپ مەسئۇلىيەتسىزلىك قىلىپ، چەت ئەللىكلەرنى قانات ئاستىغا ئالاتتى. 1765 - يىلى چىڭ سۇلالىسىنىڭ چەنلۇڭ 30 - يىلى، ئۇچتۇرپان خەلقى قاتتىق زۇلۇمغا چىدىماي، زوراۋانلىققا قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈردى. پادىشا چيەنلۇڭ يەرلىك ئەمەلدارلارنىڭ يوللىغان دوكلاتىغا «ئۇچتۇرپان خەلقىنىڭ توپىلاڭ كۆتۈرۈشى ئاساسسىز بولمىسا كېرەك، شۇ جايدىكى ئەمەلدارلارنىڭ پۇقراغا قاتتىق زۇلۇم سېلىشىدىن توپىلاڭ چىققان» («شەرقىي جۇڭگو خاتىرىسى. چيەنلۇڭ 6 - توم») دەپ تەستىق يازغان. بۇ، بىر قەدەر ئادىل ۋە ئوبيېكتىپ ھۆكۈم بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئەيىنى ۋاقىتتا چىڭ خاندانلىقى ھۆكۈمىتى يەرلىك ئەمەلدارلار چەت ئەل سودىگەرلىرىدىن پارا قوبۇل قىلسا، ئەتكەسچىلىك ھەرىكەتلىرىنى قانات ئاستىغا ئالسا قاتتىق جازالىنىدىغانـ

لىقى توغرىسىدا كۆپ قېتىم بۇيرۇق چۈشۈرگەن. چىڭ
سۇلالىسىنىڭ چىياچىڭ خان دەۋرىدە 1814-، 1820 -
يىللىرى چەت ئەل سودىگەرلىرىنىڭ باج تاپشۇرۇشتىن
باش تارتىش مەسىلىسى توغرۇلۇق يەرلىك ئەمەلدارلارغا
تەكشۈرۈشنى كۈچەيتىش بۇيرۇقى چۈشۈرگەن. 1829 - يىل
3 - ئايدا، ئىلى جاڭجۈنى دېيىڭئا، مەسلىھەتچى ئامبال
رۇڭ ئەنتەي چىڭ خاندانلىقى ھۆكۈمىتىدىن باج تاپشۇ-
رۇشقا قارشىلىق قىلغان ئەنجان سودىگەرلىرىنى چېگرىد-
دىن قوغلاپ چىقىرىشنى ئىلتىماس قىلغان. شۇنىڭدەك
«سودىنى تەكشۈرۈش نىزامنامىسى» تۈزۈپ، ھەر قايسى
جايلارغا ئەستايىدىل ئىجرا قىلىشنى بۇيرۇغان. 1851-
يىلى (چىڭ سۇلالىسىنىڭ شيەنفېڭ 1 - يىلى)، چاررو-
سىيە ھۆكۈمىتى ھەربىي ئەمەلدار كوبلۇسنى شىنجاڭنىڭ
يەرلىك ھۆكۈمىتى بىلەن روسىيە سودىگەرلىرىگە باجنى
كەچۈرۈم قىلىش توغرىسىدا سۆزلىشىشكە ئەۋەتكەن. ئۇ
يولسىزلارچە «قورال كۈچى بىلەن سودىگەرلىرىمىزنى
قوغدايمىز» دەپ تەھدىت سېلىپ، ئىلى جاڭجۈنىنى
«ئىلى، تارباغاتاي سودا يولىنى ئېچىش شەرتنامىسى»
ئىمزالاشقا مەجبۇرلىغان. بۇنداق بولغاندا روسىيە سو-
دىگەرلىرى ئىلى، تارباغاتايدا خالىغانچە سودىگەرلىك
قىلىپ، جۇڭگو ھۆكۈمىتىنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرىمايدۇ،
يەنە يەرلەرنى ئىگىلەپ، ئۆي - جاي سېلىشقا، سودا
فېرمىلىرى قۇرۇشقا بولىدۇ. 1860 - يىلى ئۇلار يەنىمۇ
ئىلگىرىلەپ چىڭ خاندانلىقى ھۆكۈمىتى بىلەن قەشقەرنى

سودا شەھىرى قىلىپ ئېچىش ھەمدە قەشقەر، ئىلى، تارباغاتايدىن ئىبارەت ئۈچ جايدا كونسۇلخانا قۇرۇپ، كونسۇللارنىڭ ھۆكۈم چىقىرىش ھوقۇقى ئېلىش توغرىسىدا «جۇڭگو — روسىيە بېيجىڭ شەرتنامىسى» ئىمزالىغان. 1881 - يىلى چىڭ خاندانلىقى ھۆكۈمىتىنى مەجبۇرلاپ، ئۈرۈمچى، گۇچۇڭ، قۇمۇل، تۇرپاننى روسىيە سودىگەرلىرىنىڭ سودا رايونى قىلىپ ئېچىپ بېرىش توغرىسىدا جۇڭگو — روسىيە «ئىلى شەرتنامىسى» نى ئىمزالىغان. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن روسىيە سودىگەرلىرى شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا توختىماي قاتناپ، سانائەت مەھسۇلاتلىرىنى كۆپلەپ سېتىپ، يەرلىك مەھسۇلات، خام ئەشيالارنى ئەرزان باھادا سېتىۋېلىپ، ھېچقانداق باج تاپشۇرمىغان. 1901 - يىل 8 - ئاينىڭ 7 - كۈنى، شىنجاڭنىڭ ھەربىي - مەمۇرىي ۋالىيسى راۋىيگچىنىڭ ئوردىغا يازغان دوكلاتىدا: «... بۇلار روسىيە سودىگەرلىرى ئىمپورت - ئېكسپورت قىلغان ماللاردۇر ... باج تىزىمى ئورنىتىپ، باج ئېلىشنى تەكلىپ قىلىمەن» («چىڭ دىنزوڭ نىڭ ھەقىقىي خاتىرىسى» 484 - جىلت) دېيىلگەن. بۇ پەقەت قەغەز يۈزىدىلا قېلىپ، روسىيە سودىگەرلىرى ماللارنى كىرگۈزۈش، ئېلىپ چىقىشتا ئاۋۋالقىدەكلا جۇڭگو باج تىزىمىنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرىمىغان. 1905 - يىل 6 - ئاينىڭ 4 - كۈنى، ئىلى جاڭجۈنى مالىياڭ پادىشاغا: «موڭغۇل، قازاق چارۋىچىلارنىڭ قوي، ئات، كالىلىرىنىڭ يۇڭ، تېرىلىرى روسىيە سودىگەرلىرىگە

سېتىلىپ ئۇلار نەپ ئېلىۋاتىدۇ، بىز بوزەك بولۇۋاتى-
مىز، مەھكىمە قۇرۇپ، يۇڭ، تېرە شىركىتى تەسىس
قىلىپ، پايدا - ھوقۇق قايتۇرۇۋېلىنسا» («چىڭ دىزۇڭنىڭ
ھەقىقىي خاتىرىسى» 545 - جىلت) دەپ ئىلتىماس يازغان.
1907 - يىل 2 - ئاينىڭ 1 - كۈنى، يېڭىدىن ئىلى جاڭ-
جۈنلىككە تەيىنلەنگەن چاڭگېڭمۇ: «ئۇرۇپادا يىلىغا
مىليون چىڭلاپ پاختا ئېلىنىدۇ. ئۇنى روسىيە سودىگەر-
لىرى سېتىۋېلىپ رەخت توقۇپ، يەنە جۇڭگوغا سېتىپ
ھېسابسىز پايدا ئالىدۇ، بۇ پايدىنى ئۇلارغا كەتكۈزۈپ
قويماسلىق ئۈچۈن، توقۇش ماشىنىسى سېتىۋېلىپ، ئۆزى-
مىز توقۇساق» (يۇقىرىقى كىتاب 568 - جىلت). دەپ
ئىلتىماس قىلغان. بۇ ئىككى جاڭجۈننىڭ تەكلىپى گەرچە
قەغەز يۈزىدىكى قۇرۇق گەپ بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ چەت
ئەل سودىگەرلىرىنىڭ ئېلىمىز خەلقىنى شىلىپ يەۋاتقان-
لىقىنى تونۇپ يېتىپ، «پايدا - ھوقۇقنى قايتۇرۇۋېلىش»
تەشەببۇسىنى ئوتتۇرىغا قويالىغانلىقى ئەينى ۋاقىتتىكى
ئەھۋالدا ئاددىي ئىش ئەمەس.

ئۈرۈمچى 1884 - يىلى شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ مەر-
كىزى قىلىنغاندىن تارتىپ، بۇ يەردە جۇڭگو بىلەن
چەت ئەل سودىسى بەس - بەس بىلەن گۈللەندى. بو-
لۇپمۇ، چەت ئەل سودا فىرمىلىرى ئالاھىدە دەۋر سۈردى.

بۇرھان شەھىدى ئۆزىنىڭ ئەسلىمىسى «شىنجاڭنىڭ
50 يىلى» دا 1907 - يىلغا قەدەر ئۈرۈمچىدە روسىيىنىڭ
30 نەچچە سودا فىرمىسى، 800 دىن ئارتۇق سودىگىرى

بار ئىدى. يىل ئاخىرىدىكى تىجارەت ھېلىنىڭ قىممىتى تەخمىنەن 300 مىڭ رۇبلىغا يېتەتتى، دەپ يازىدۇ. ئۇ ئېيتقان 30 نەچچە فىرما ۋىۋۇدىكىسى بار فىرمىلار، مال سېتىۋېلىپ ئۆتكۈزىدىغان سودىگەرلەر ۋە ئۇلار ئۈچۈن يول ماڭىدىغان كومپراتورلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئەھۋالدىن خەۋەردار كىشىلەرنىڭ ماتېرىياللىرىدىن قارىغاندا ئۇرۇمچىدە روسىيىنىڭ ۋىۋىسكىسى بار چوڭ سودا فىرمىسىدىن توققۇزى بولۇپ، كېرمانىيە، ئامېرىكىنىڭكىنى قوشقاندا جەت ئەل سودا فىرمىسى 13 كە يەتكەن. ئۇلارنىڭ قىسقىچە ئەھۋالى مۇنداق:

1. روسىيە جىۋشېڭ سودا فىرمىسى. 1850 - يىلى زىياخوجا (تاتار) 700 مىڭ رۇبلىلىق كاپىتال بىلەن قۇرغان.

2. روسىيە رېنجۇڭشىن سودا فىرمىسى. 1852 - يىلى تەيجى ئوسمان 500 مىڭ رۇبلىلىق كاپىتال بىلەن قۇرغان. كېيىنچە تاجى ئوسمان باشقۇرغان (ئىككىلىسى ئۆزبېك).

3. روسىيە تيەنشىڭ سودا فىرمىسى. 1860 - يىلى ئىسھاق 700 مىڭ رۇبلىلىق كاپىتال بىلەن قۇرغان. كېيىنكى مەزگىلدە زەكى باشقۇرغان (ئىككىلىسى تاتار).

4. روسىيە جىشياڭيۈك سودا فىرمىسى. 1861 - يىلى رەمزى ھاجى 3 مىليون رۇبلىلىق مەبلەغ بىلەن قۇرغان (كېيىنچە بەش مىليون رۇبلىغا يەتكەن). كېيىنكى مەزگىلدە ھۈسەن باشقۇرغان (ئىككىلىسى تاتار).

5. روسىيە ماۋشىڭ سودا فىرمىسى. 1862 - يىلى شەمىسجان، ئەزىز ھاجى 300 مىڭ رۇبلىلىق كاپىتال بىلەن قۇرغان. كېيىنكى مەزگىلدە ئاۋۇت باشقۇرغان (ئىككىلىسى ئۆزبېك).

6. روسىيە جىلى سودا فىرمىسى. 1880 - يىلى مەنسۇرجان (ئۆزبېك) 700 مىڭ يۇەنلىك كاپىتال بىلەن قۇرغان.

7. روسىيە دې خې سودا فىرمىسى. 1881 - يىلى رېھىمجان بىر مىليون رۇبلىلىق كاپىتال بىلەن قۇرغان. كېيىنكى مەزگىلدە مىرسالى، راخمانباي باشقۇرغان (ئىككىلىسى ئۆزبېك).

8. روسىيە دې شېڭ سودا فىرمىسى. 1883 - يىلى ئىمىنجان بىر مىليون 500 مىڭ رۇبلىلىق كاپىتال بىلەن قۇرغان، كېيىنكى مەزگىلدە تۇرسۇنبابا باشقۇرغان (ئىككىلىسى ئۆزبېك).

9. روسىيە دالى سودا فىرمىسى. 1911 - يىلى بارتىكىن (رۇس) 800 مىڭ رۇبلىلىق كاپىتال بىلەن قۇرغان.

10. ئامېرىكا ئەن لى سودا فىرمىسى. 1914 - يىلى قۇرۇلغان. كەسپىنى داۋشېڭ بانكىسى ۋەكالىتەن بېجىرگەن.

11. گېرمانىيە شۇنفا سودا فىرمىسى. 1917 - يىلى شىرمىر (گېرمانىيىلىك) قۇرغان. قۇرۇلغان ۋاقتىدىكى كاپىتالى ئېنىق ئەمەس.

12. ئامېرىكا بى لى سودا فېرمىسى. 1918 - يىلى گېمېرگىن (بېلورۇس) بىر مىليون رۇبلىلىق كاپىتال بىلەن قۇرغان. 1927 - يىلى گۇد شېر (ئامېرىكىلىق) باشقۇرغان.

13. ئامېرىكا خۇا مېي سودا فېرمىسى. 1930 - يىلى ئىلىنىسكىي (بېلورۇس) قۇرغان. قۇرۇلغان چاغدىكى كاپىتالى ئېنىق ئەمەس.

ئۇرۇمچىدە روسىيە سودا فېرمىلىرىنىڭ قۇرۇلۇشىغا ئەگىشىپ، ئامېرىكا ۋە گېرمانىيىمۇ «پايدىنى تەڭ بۆلۈشۈش» مۇقامىنى تۇۋلاپ، ئەن لى، بى لى، خۇا مېي ۋە شۇنغا سودا فېرمىلىرىنى قۇرغان. ئۇلار «چوڭ دۆلەت» سودا فېرمىلىرىنىڭ ۋەۋىسكىسىنى تاقىۋېلىپ، خالىغانچە تالان - تاراج قىلىپلا قالماستىن، ئەنگلىيە، ھىندىستان، ئافغانىستان ۋە تۈركىيىلىك بىر تۈركۈم كىشىلەرنى يېغىپ ئۆزلىرىنىڭ دەللاللىرى قىلىۋېلىپ، خۇشامەتچىلىك قىلىش، خېرىدار تېپىشقا سالغان. ئۇلار چەتنىڭ بازىرى كاسات ناچار كۇندىلىك بۇيۇملىرىنى شىنجاڭغا يۆتكەپ، يۇقىرى باھادا سېتىپ شىنجاڭ خەلقىنىڭ قولىدىن سانائەت خام ئەشيالىرىنى ئەرزان باھادا سېتىۋالغان. 1903 - يىلدىكى تارىخىي ماتېرىياللاردىن قارىغاندا، روسىيە سودا فېرمىلىرىنىڭ ئۇرۇمچىگە ئەكەلگەن پاختا توقۇلما بۇيۇملىرى، پىششىقلاپ ئىشلەنگەن يېمەكلىك ۋە كۇندىلىك قاچا لتىر، تۆمۈر بۇيۇملار، كىرسىن قاتارلىقلىرى 13 خىل بولۇپ، 773 مىڭ 899

رۇبلىغا سېتىلغان؛ ھالبۇكى ئۇرۇمچىدىن قوي يۇڭى، تېرە، چاي ۋە يىپەك توققۇلما بولۇپ بىر مىليون 182 مىڭ 300 رۇبلى قىممىتىدىكى 31 خىل مال سېتىۋال-غان. كىرگۈزگەن تاۋارلىرىنىڭ قىممىتى ئېلىپ چىقىپ كەتكەن تاۋار قىممىتىنىڭ 60%گە توغرا كەلگەن. ئەمەلىيەتتە ئېلىپ چىقىپ كەتكەن تاۋارلىرىنىڭ مۇۋاپىق باھاسى ئەمەلىي تۆلىگەن باھادىن كۆپ ئۇستۇن تۇر-دۇ. شۇڭا چەت ئەللىك بۇ سودىگەرلەر ئۇرۇمچىدە 3—4 يىل تىجارەت قىلىپلا مىليونېرغا ئايلىنىپ كەتكەن. ئالايلۇق، روسىيە سودىگەرلىرىنىڭ تيەنشىن فىرمىسى 1860 - يىلى قۇرۇلغاندا ئاران 700 مىڭ رۇبلىلىق كاپىتالغا ئىگە ئىدى. 1914 - يىلىغا كەلگەندە بولسا، پەقەت مۇقىم كاپىتاللا ئىككى مىليون رۇبلىغا يەتكەن، بۇنى ئالتۇنغا سۇندۇرغاندا 38 مىڭ سەردىن ئارتۇقراق بولىدۇ. جىلى سودا فىرمىسى شىنجاڭدىن يەرلىك ئالا-ھىدە مەھسۇلاتلارنى ئەرزان باھادا سېتىۋېلىپلا قالماي، خەنكۇدا چاي زاۋۇتى قۇرۇپ، چايدىنلا يىلىغا ئىككى مىليون سەر ساپ كۈمۈش پايدا ئالغان. دالى سودا فىر-مىسى دۆلىتىمىزنىڭ تۇرپاندىن چىقىدىغان پاختىسىدىن پايدىلىنىپ موسكۋادا پاختا توقۇمىچىلىق زاۋۇتى قۇرۇپ، ھەر يىلى شىنجاڭغا ئەكىلىپ ساتىدىغان رەختتىنلا بىر مىليون رۇبلىدىن كۆپرەك پايدا ئالغان، دېخې ۋە ماۋ-شىڭ سودا فىرمىلىرى تاۋار سودىسى بىلەن شۇغۇللىنىپلا قالماي، يەنە چۆچەك، ئۇرۇمچى قاتارلىق جايلاردا ئوت-

لاقلارنى ئىگىلەپ، چارۋا تىجارىتى بىلەن شۇغۇللانغان. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ چارۋا مەھسۇلاتلىرىنىڭ باھاسىنى قەستەن تۆۋەنلىتىپ، پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ بازاردىن ئەرزان باھادا مال سېتىۋېلىپ، ئوتتۇرىدىن كۆپلەپ پايدا ئالغان. جى شياڭيۈڭ ۋە دې شېڭ سودا فىرمىلىرى ئۈرۈمچى باخۇلياڭدىكى كۆكتات ئېتىزلىرى ئەتراپلىرى (ھازىرقى ئاپتونوم رايونلۇق رادىئو ئىستانسىسى ۋە يەنئەن يولى باغچىسىغا توغرا كېلىدۇ) دا چوڭ تېپتىكى موبكا قۇرۇپ، 500دىن ئارتۇق ئەرزان ئەمگەك كۈچىنى ئېكسپورت قىلىدىغان قوي يۇڭى يۇيۇشقا ۋە پىششىقلاپ ئىشلەشكە سالغان. ئازادلىقنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىگە قەدەر ھازىرقى يەنئەن يولى باغچىسى «ياڭماۋخۇ①» دەپ ئاتىلىپ كەلگەن. چاررۇسسىيە ھۆكۈمىتى شىنجاڭغا بولغان تاجاۋۇزىنى تېخىمۇ كېڭەيتىش مەقسىتىدە 1892 - يىلى (چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۇاڭ شۈي 18 - يىلى) دىن باشلاپ ئىلى، چۆچەك، قەشقەر، ئۈرۈمچىدە بانكا (داۋ- شېڭ بانكىسى) قۇرۇپ، كۆپلەپ قەغەز رۇبلى تارقىتىپ، شىنجاڭنىڭ بايلىقىنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلغان ھەمدە ئۆز- لىرىنىڭ دۆلىتىمىزنىڭ ئىچكى ئۆلكىلىرىدە قۇرغان تار- ماق ئاپپاراتلىرىدىن پايدىلىنىپ، بېيجىڭ، تيەنجىن، شاڭخەي، خەنكۇ قاتارلىق جايلار بىلەن ئالماشتۇرۇش كەسپىنى يولغا قويۇپ، تېزلا ۋاقىت ئىچىدە ئۈرۈمچىدە

① ياڭماۋخۇ — تەرجىمىسى قوي يۇڭى كۆلى.

جۇڭگو سودىگەرلىرى باشقۇرۇۋاتقان ئالماشتۇرۇش كەسـ
پى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ۋى فىڭخۇ، تيەن چېڭخېڭ،
شېپ تۇڭچىڭدىن ئىبارەت ئۈچ بانكىنى سىقىپ تاقىلىشقا
مەجبۇر قىلغان.
چار روسىيە ھۆكۈمىتى «روسىيە سودىگەرلىرىنىڭ
ھوقۇق - مەنپەئىتىنى قوغداش» نى باھانە قىلىپ،
1895 - يىلى (چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۇاڭ شۈي 21 - يىلى)
شىنجاڭ يەرلىك ھۆكۈمىتىنى ئۈرۈمچىدىكى چەت ئەل
سودا فىرمىلىرى مەركەزلەشكەن رايونلارنى «سودا چەمـ
بەرىكى» قىلىپ ئايرىپ بېرىشكە مەجبۇر قىلدى. «سودا
چەمبىرىكى» نىڭ شىمالىي دۆڭكۆۋرۈكتىن خاڭچىڭغىچە
(ھازىرقى مىللىي بۇيۇملار سودا سارىيى ۋە ئىتتىپاق
يولى دائىرىسى)، جەنۇبىي سەندۇڭبېيغىچە، شەرقىي
رۇس گۆرلىكىگىچە، غەربىي ساي يولىغىچە بولۇپ،
«سودا چەمبىرىكى» ئەمەلىيەتتە تيەنجىن، شاڭخەيلەردىكى
كونسېسيىدۇر. ئەينى چاغلاردا قەشقەر، ئۈرۈمچىدە كونـ
سۇل بولۇپ تۇرغان بوگياۋلېنسكىي ئىسىملىك رۇسنىڭ
«روسىيە — جۇڭگو شەرتنامىسىگە ئاساسەن، جۇڭگودا تۇ-
رۇشلۇق روسىيە مۇھاجىرلىرى ئالاھىدە ئىمتىيازغا ئىگە.
ئۇلار جۇڭگو ھۆكۈمىتىنىڭ ۋە ئۇنىڭ قانۇنلىرىنىڭ چەكـ
لىمىسىگە ئۇچرىمايدۇ.... شۇڭا، ھەر قانداق روسىيىلىكنى
جۇڭگو ھۆكۈمىتى سوراق قىلالمايدۇ ۋە جازالىيالمايدۇ،
ئۇلارنى پەقەت روسىيە ھۆكۈمىتىنىڭ ۋەكىلى — كونسۇل
ۋە روسىيە ئىمپېرىيىسىنىڭ ئىچكى قىسىمدىكى ھاكىمىيەت

ئورگانلىرىدا سوراق قىلمىشقا، جازالاشقا ھوقۇقلۇق»
(«جۇڭگونىڭ سەددىچىن سىرتىدىكى غەربىي رايونلىرى»
دىن ئىبارەت) دەپ ئىقرار قىلغىنىدەك «سودا چەمبىرد-
كى» دائىرىسىدىكى روسىيە سودىگەرلىرى تۆرلۈك ئالاھى-
دە ئىمتىيازلارغا ئىگە ئىدى. ئۇ رۇس كونسۇلى بۇ يەردە
پەقەت كونسۇلنىڭ ھۆكۈم چىقىرىش ھوقۇقى دائىرىسى-
دىنلا سۆزلىگەن بولۇپ، ئەمەلىيەتتە «سودا چەمبىرىكى»
ئىچىدە ئولتۇرۇشلۇق روسىيە سودىگەرلىرى («سودا چەمە-
بىرىكى»، دائىرىسى سىرتىدىكى باشقا دۆلەتلەرنىڭ سودا
فىرمىلىرىمۇ) جۇڭگونىڭ ئىگىلىك ھوقۇقىنى قىلچە نەزەر-
گە ئالماي، سودىگەرلىك قىلسا باج، يەر ئىگىلىسە
ئىجارە تۆلىمەيتتى، ھەتتا مەكتەپلەرنى ئېچىپ، چەت
ئەل گېزىت - ژۇرناللىرىنى تارقىتىپ، شىنجاڭدا مىللىي
بۆلگۈنچىلىك ئىدىيىلىرىنى تەرغىپ قىلاتتى. بەزى سودا
فىرمىلىرى جاسۇسلارنى ئىشقا سېلىپ، خەلقئارا جاسۇس-
لۇق ھەرىكەتلىرى بىلەن شۇغۇللىناتتى. ئالايلۇق، روسى-
يىنىڭ شۇنفا سودا فىرمىسى بەلورۇس مىزگىننى جاسۇس-
لۇققا ئالغان ھەمدە ئەنگلىيىلىك پوپ خۇجىنجىي
(ئەسلى ئىسمى ھونتىر) بىلەن بىرلىشىپ، شىنجاڭنىڭ
ھەر قايسى جەھەتلىرىدىكى ئاخباراتلارنى توپلىغان ۋە
چەت ئەلگە يوللىغان. گېرمانىيىنىڭ شۇنفا سودا فىرمى-
سىنىڭ «كاتولىك ئىبادەتخانىسى»نىڭ پوپى رىدمانلوئى،
خې بەيلياڭلار بىلەن مۇناسىۋىتى قويۇق بولغان ھەمدە
ئۇلارنىڭ بەلورۇس مىزگىننى جاسۇسلۇققا سېتىۋېلىپ

تەپتارتماي جاسۇسلۇق ھەرىكەتلىرى بىلەن شۇغۇللىنىشى- غا ياردەم بەرگەن.

1917 - يىلدىكى روسىيە ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىن، لېنىن باشچىلىقىدىكى سوۋېت ھۆكۈمىتى دۆلىتى- مىزگە قارىتىلغان يولسىز شەرتنامىلەرنى ئەمەلدىن قال- دۇردى. شىنجاڭنىڭ يەرلىك دائىرىلىرى 1920 - يىلدىن ئېتىبارەن چەت ئەل سودىگەرلىرىدىن باج ئېلىشقا باش- لىدى. كىرگۈزۈلگەن مالدىن مالنىڭ ئومۇمىي باھاسى- نىڭ 7.5 پىرسەنتى بويىچە، ئېلىپ چىقىدىغان مالدىن مالنىڭ ئومۇمىي باھاسىنىڭ بەش پىرسەنتى بويىچە باج ئېلىندى. شۇنىڭدىن باشلاپ، ئۈرۈمچىدە 20 نەچچە يىل دەۋر سۈرگەن «سودا چەمبىرىكى» دەۋر ئېقىمى تەرىپى- دىن غەرق قىلىندى. ئاتالمىش «تۇققۇز چوڭ» روسىيە سودا فىرمىسىدىن ئۈچى ئىشنى يىغىشتۇرۇپ دۆلىتىگە قايتقاندىن باشقا، مۇتلەق كۆپ ساندىكى سودا فىرمىلى- رىنىڭ خادىملىرى جۇڭگو تەۋەلىكىگە ئۆتتى. شۇنىڭدەك سوۋېت — شىنجاڭ ھۆكۈمەت تەرەپ سودىسىنىڭ راۋاج- لىنىشىغا ئەگىشىپ تەدرىجىي تاقالدى. ئامېرىكا، گېرما- نىيىنىڭ سودا فىرمىلىرىمۇ شۇ ئەسىرنىڭ 30- يىللى- رىنىڭ باشلىرىدا ئارقا - ئارقىدىن خارابلىشىشقا يۈز تۇتتى. بۇلارنىڭ ئىچىدە گېرمانىيە شۇنفا سودا فىرمىسى جىڭ شۇرېن شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان مەزگىل- دە گېرمانىيىگە ئوقۇغۇچى چىقىرىشقا ياردەملىشىش، گېر- مانىيىدىن تاش يول مۇتەخەسسىسى ھۆكرىنىنى تەكلىپ

قىلىپ ئەكىلىش قاتارلىق ۋاستىلەرنى قوللىنىپ، جىڭ
شۇرىنىڭ ئاتىدارچىلىقىدا ئىشنى داۋاملاشتۇرۇۋەرمەكچى
بولغان بولسىمۇ، ئارىدىن ئۇزاق ئۆتمەي ھالاكەت گىر-
داۋىغا قەدەم قويدى.

سابىق روسىيە سودا فىرمىلىرىنىڭ جۇڭگو تەۋەلى-
كىگە ئۆتكەن شادىلىرى ئۇرۇمچىدە ئۇزاق مۇددەت ياشى-
غانلىقى ئۈچۈن، يەرلىك خەلق بىلەن چىقىشىپ قالغانىدى.
شۇڭا سودا فىرمىلىرى ئەمەلدىن قالغان بولسىمۇ، يەر-
لىك خەلق بىلەن ئىناق-ئىتتىپاق مۇناسىۋەتتە بولدى.
بولۇپمۇ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى سودا، مالىيەگە پىششىق
زاتلار ئۈرۈمچىنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشىدا مۇئەييەن
ئىجابىي رولىنى جارى قىلدۇردى.

فومىن توقۇمىچىلىق فابرىكىسى①

شېرىپ خۇشتار

18 - ئەسىردىن باشلاپ، شىنجاڭغا چەتئەل كاپىتالى قەدەممۇ قەدەم سىڭىپ كىرىشكە باشلىدى. 19 - ئەسىرگە قەدەم قويغاندا يەنى كاپىتالىزم تەرەققىي قىلىپ جاھانگىرلىك باسقۇچىغا كىرگەندە شىنجاڭ چەتئەل جاھانگىر دۆلەتلەر ئالدىدا تۇرغان بىر پارچە لوق گۆشكە ئايلاندى. چارروسىيە ئەنگىلىيەدىن ئىبارەت كونا مونوپولىست (مۇستەملىكىچى) دۆلەتلەر شىنجاڭنىڭ جەنۇبىي ۋە شىمالىدا ئىقتىسادىي تالان - تاراج قىلىشقا باشلىدى.

ياۋروپا ئويغىنىشىدىن كېيىن، ياۋروپادا بارلىققا كەلگەن ماتورلۇق ماشىنا، ماتورلۇق پاراخوت، ماتورلۇق ئۇچقۇ ۋە تۆمۈر يول، تۈرلۈك زاۋۇت، فابرىكا قاتارلىق يېڭى تېخنىكا كەشپىياتلىرى تېخىچە غەپلەت ئۇيقىسىدا ياتقان غاپىللار دۇنياسىنى ھەيران قالدۇردى.

---

① بۇ فابرىكا «شىنجاڭ فومىن توقۇمىچىلىق شىركىتى» دەپمۇ ئاتالغان. چۈنكى فابرىكا قۇرۇلۇشىغا پۈتۈن شىنجاڭ خەلقى پاي قوشقان.

19 - ئەسىرنىڭ 80 - يىللىرى ياۋروپادا يا-
رىتىلغان بۇ خىل مۆجىزىلەردىن ئالدىن خەۋەر تېپىپ
ئۇنى ئۆگىنىش ۋە ئۆز يۇرتىدا كېڭەيتىشنى تەشەب-
بۇس قىلغۇچىلار مۇسا ھاجى (مۇسابايوف)، تاش ئاخۇنوم،
باۋۇدۇن مۇسا ھاجى قاتارلىق مەرىپەتپەرۋەر، تەرەققىي-
پەرۋەر سودا - سانائەتچىلەر بولۇپ، ئۇلارنىڭ بەزى-
لىرى پېتربورگ، فىنلاندىيىگىچە، بەزىلىرى گېرمانىيى-
گىچە، بەزىلىرى كىچىك ئاسيا ۋە ئەرەب ئەللىرىگىچە
بېرىپ سانائەت دۇنياسىنىڭ تەرەققىياتى ۋە ئۇنىڭ
گۈللەنگەن مەنزىرىسىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ
چوڭقۇر تەسىرلىنىدۇ. ئۇلار، شىنجاڭنىڭ ئەينى ۋاقىت-
تىكى قول سانائىتى، خام ئەشياسى، چەت ئەللەرگە
توشۇپ كېتىلىۋاتقان خام ئەشيا، يەرلىك مەھسۇلاتلار
ۋە ئۇنىڭدىن كېلىدىغان پايدا - زىياننى ئوبدان
ھېسابلاپ كۆرگەندىن كېيىن، شىنجاڭدا دەرھال مىللىي
يەرلىك سانائەت قۇرۇشنى پىلانلايدۇ. نەتىجىدە
ھۇسەنباي ھاجى ئىنىسى باۋۇدۇن باينى گېرمانىيىگە
زامانىۋى سانائەت ئۈسكۈنىسى (زاۋۇت) ئالالاپ سېتى-
ۋېلىشقا ئەۋەتىدۇ.

باۋۇدۇن باي چەت ئەلدىن كۆن - خۇرۇم زاۋۇ-
تى سېتىۋېلىپ، 1909 - يىلى ئىلىدا كۆن - خۇرۇم
زاۋۇتى (ھازىر دۆلەت ئىگىلىكىدە) قۇرىدۇ.
تاش ئاخۇنوم قەشقەر ئاتۇشنى ئاساس قىلغان ھالدا
قول سانائىتىنى تېخنىكىلاشتۇرۇپ ماتا، چەكمەن، سەگەز،

تولىما، شاتاۋا، ھەمزەك ۋە باشقا ھەر خىل رەخت توقۇش كارخانىسى قۇردى. بوياقچىلىق سېخى ئۇيۇشتۇرۇپ يەرلىك بوياقلارنى خىمىيىلىك بىرىكمىلەر بىلەن بىرلەشتۈرۈپ بوياقچىلىق ساناڭتىنى ئىلگىرى سۈردى. شۇنداقلا يەركەننى ئاساس قىلغان ھالدا سەرەڭگە زاۋۇتى قۇرۇپ پۈتۈن ماتىرىيالىلىرىنى ئۆزى ئىشلىدى. كۈنىگە 10 مىڭ قاپ سەرەڭگە ئىشلەپ چىقىرىدىغان بۇ زاۋۇت ئېھتىياجىنىڭ مەلۇم قىسمىنى قاندۇردى ۋە تاش ئاخۇن سەرەڭگىسى نامى بىلەن ئاتالدى.

شىنجاڭنىڭ شىمالىي ۋە جەنۇبىدا بارلىققا كەلگەن بۇ مىللىي ساناڭەتچىلەر شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى سودا ـ ساناڭەتچىلەر ۋە ئىلغار پىكىرلىك كىشىلەرنى ئويغاتتى. چۈنكى ئۇ يىللاردا شىنجاڭ يەرلىك قول ساناڭەت ماللىرىدىن قالسا چارروسىيە ۋە ئەنگلىيىنىڭ ساناڭەت ماللىرىغا قاراشلىق ئىدى. ئىچكىرى ئۆلكىلەردىن كېلىدىغان تاۋار - دۇردۇن قاتارلىق جۇڭگونىڭ ئەنئەنىۋى ماللىرى شىنجاڭنى قامداپ كېتەلمەيتتى ياكى ئارىلىق يىراق، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ خىل رەختلەرنى كىيىدىغانلارمۇ ئاز سانلىقلار ئىدى. ئاشۇ يىللاردا ئۇرۇمچى ئارقىلىق روسىيەگە توشىلىدىغان شىنجاڭنىڭ يەرلىك ماللىرى ئىنتايىن كۆپ ئىدى. مەرھۇم بورھان شەھىدى ئۆزىنىڭ «شىنجاڭنىڭ 50 - يىلى» دېگەن ئەسلىمىسىدە «100 جىڭ پاختىنىڭ بازار باھاسى قەغەز پۇلغا 40 سەر ئىدى. چەتئەل سو-

دىگەرلىرى ئالدىن پۇل بەرگەنلىكى ئۈچۈن 15، 20 سەرگە ئالاتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە يەرلىك مال بىلەن چەتئەل مىلنىڭ باھا پەرقى ئىنتايىن زور ئىدى.» (13 - بەتتە)، «شۇ يىللىرى يىلىغا شىنجاڭنىڭ 150 مىڭ تۆگىلىك يەرلىك مەھسۇلاتى ئۈرۈمچى ئارقىلىق روسسى- يىگە توشۇلاتتى (ئۈرۈمچى ئارقىلىق توشۇلغان بۇ ماللار قومۇل، تۇرپان، توقسۇن، گۇچۇڭ، جىمسار، ئۈرۈمچىنى ئاساس قىلغان بولۇشى مۇمكىن، چۈنكى شىمالىي ۋە جەنۇبىي شىنجاڭ ھەتتا ئاقسۇدىنمۇ روسىيەگە بىرىش يوللىرى ناھايىتى يېقىن ئىدى «ئا») بىر تۆگىگە ئون پۇت (1 پۇت 16.38 كىلو- گرام) يۈكلىنەتتى. بۇنى كىلوگرامغا سۇندۇرغاندا 24 مىڭ توننا بولىدۇ» (17- بەت) — دەپ يازىدۇ. دېمەك ئەنە شۇنداق كۆپ ساندىكى يەرلىك مەھسۇ- لاتنىڭ چەتئەلگە توشۇپ كېتىلىشىگە كۆزى قىيمىغان ئۈرۈمچىدىكى ھەر مىللەت خەلقى ئالدىنقى ئىككى سانائەتنىڭ تەجرىبە - ساۋاق، پايدا - زىيانلىرىنى يەكۈنلەپ ئۈرۈمچىدە زاۋۇت قۇرۇشنىڭ مۇھىملىقىنى ھېس قىلىدۇ.

بۇ ياڭزىڭشىن ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان دەۋر بولۇپ شىنجاڭدا ئۆكتەبىر ئىنقىلابىنىڭ تەسىرى زور دەرىجىدە كۈچ كۆرسىتىۋاتقان ۋاق ئىدى. ئۈرۈمچىدە ياڭۋېيشىن باشچىلىقىدا 97 خەنزۇ، خۇيزۇ سودىگەردىن تەركىب تاپقان سودا بىرلەشمىسى ۋە

تۇردى ئاخۇن شاگىرزۇك باشچىلىقىدا نەچچە يۈزلىگەن ھەر مىللەت سودا ـ سانائەتچىلەر بار ئىدى.

بىر قانچە يىللىق تالاش ـ تارتىش ئارقىلىق ئۇرۇمچىدىكى ھەر مىللەت سودا ـ سانائەتچىلەر شىرىكلىشىپ زاۋۇت قۇرۇشقا كېلىشىدۇ. ياك شاگىرزۇك بىلەن تۇردى ئاخۇن شاگىرزۇكلار باشچىلىقىدا 10 سەر ئۆلكە پۇلى (10 سەر ئۆلكە پۇلى 4 سەر كۈمۈشكە توغرا كېلەتتى) بىر پاي قىلىپ بەلگىلىنىپ پاي تارقىتىلدى. ياك زىگشىن بۇنى قوللايدۇ ۋە زاۋۇت سېتىۋېلىشقا مەسئۇل بولىدۇ. لېكىن ئەينى ۋاقىتتا زاۋۇت سېتىۋېلىشتا كېتىدىغان پۇل تولۇق مۆلچەرلەنمىگەچكە ئۈرۈمچىدىكى سودىگەرلەر پاي قوشۇپلا زاۋۇت قۇرۇشقا بولىدۇ دەپ قارالغانىدى. ئەمەلىيەتتە ئۈرۈمچىدىكى سودىگەرلەردىن توپلانغان پاي سومما ھېچ نەرسىگە دال بولمىدى. شۇڭا پۈتۈن شىنجاڭ بويىچە پاي توپلاش ئىشى ئېلىپ بېرىلدى. ناھىيە، ۋىلايەتلەرگە پاي ۋەزىپە قىلىندى. بۇنىڭ بىلەن ۋالىي، ھاكىم، بەگ، شاگىيۇلار ۋە باي بولۇپ خەلق ئىنتايىن ئېغىر كۈندە قالدى. ئالايلۇق، ۋىلايەتكە ۋەزىپە قىلىپ چۈشۈرۈلگەن 1000 پاي چېكىنىڭ باھاسى 2، 3 ھەسسە ئۆستۈرۈلۈپ ناھىيىلەرگە چۈشۈرۈلدى. ناھىيە ئۆزىگە تېگىشلىكىگە 2، 3 ھەسسە باھا قوشۇپ تارقاتتى. بەگ، شاگىيۇلارمۇ بەلگىمىنى قىلدى. شۇنداق قىلىپ بۇ قېتىمقى پاي چېكى شىنجاڭ خەلقىنىڭ بەۋقۇلئاددە زۇلۇم بولدى. چۈنكى تىرىكلىكى

ئادەم پاي ئالماي مۇمكىن ئەمەس ئىدى؛ شۇڭا 20، 30 كىشى بىر بولۇپ بىر پاي چېكى ئالغان ئەھۋاللار بولدى.

مەيلى قانداق بولسىمۇ شۇ قېتىمقى فومىن توقۇمىچىلىق فابرىكىسىغا توپلانغان پاي چېكى (ۋالى، ھاكىم، بەگ، شاگىيۇلاردىن ئېشىپ قالغىنى) 1 مىليون سەر ئۆلكە پۇلى (بۇ 400 مىڭ سەر كۈمۈشكە باراۋەر)بولدى.

ياڭ زىڭشىن ئەينى ۋاقىتتا پۈتۈن شىنجاڭ بويىچە نەچچە مىليون سەر كۈمۈش يىغىلىدۇ دەپ پەرەز قىلغانىدى، لېكىن ئۇنداق بولمىدى. سۈرۈشتە قىلغاندا تۆۋەنىڭ نۇرغۇن خىيانەت قىلغانلىقى ئاشكارىلاندى. خەلقنىڭ داد - پەريادى ئۆلكىگە يېتىپ كەلدى. ياڭ زىڭشىن دەسلەپتە توپلانغان پۇلنىڭ زاۋۇت سېتىۋېلىشقا يەتمەيدىغانلىقىنى بىلىپ پۇلنى قايتۇرۇۋېتىشكە بۇيرۇق قىلدى. لېكىن ئۆلكىلىك يىغىن (كېڭەش) ۋە سودا - سانائەتچىلەر بۇنىڭغا قوشۇلمايدۇ، چۈنكى ھەر بىر پاي چېكىنى شەخسىيلەرگە قايتۇرۇش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. بۇ مەسىلىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن ئۈرۈمچىدىكى چوڭ سودىگەرلەردىن روزى ھاجىم (يىجاڭ)، ساقى ئاخۇن باي، يۈسۈپ ھاجىم، تۇردى ئاخۇن شاگىرزۇڭ چاناشىن ۋە باشقا ئۆزبېك، تاتار فىرما ئىگىلىرى قايتىدىن پاي چېكى سېتىۋالىدۇ. ياڭ زىڭشىن ھۆكۈمەت خەزىنىسىدىن 500 مىڭ سەر ئۆلكە پۇلى ئاجرىتىپ پاي چېكى سېتىۋالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ياڭ زىڭشىن ئۆ-

زىنىڭ گوخۇي ئەزالىقىدىن پايدىلىنىپ زاۋۇت سېتىۋې-
لىش ئۈچۈن چەت ئەلگە ئادەم ئەۋەتىدۇ.
ئۇ يىللاردا ياۋروپا، ئامېرىكا ئەللىرىنىڭ توقۇ-
مىچىلىق سانائىتى بىر قەدەر تەرەققىي قىلغان بولۇپ،
نەچچە ئون مىڭ ئورچۇقلۇق توقۇمىچىلىق ماشىنىلىرىنى
ئىشلەپچىقىراتتى. ياڭ زىڭشىن زاۋۇت سېتىۋېلىشقا ئەۋەت-
كەن ئادەملەر ئامېرىكا ۋېردىن زاۋۇتىدا ئىشلەنگەن 2مىڭ
ئورچۇقلۇق بىر يۇرۇش رەخت توقۇش ماشىنىسىنى سېتىۋالدى.
ئەينى ۋاقىتتا فومىن توقۇمىچىلىق فابرىكىسىنىڭ
تېخنىكى بولغان چىن شىروڭنىڭ ئېيتىشىچە، 1927-
يىلى فابرىكا قۇراشتۇرۇلغاندا 240 ئورچۇقلۇق يىپ
ئېگىرىش ماشىنىسىدىن بەشى، توقۇش دەستگاسىدىن
30 ى، يىپ يۇيۇش ماشىنىسىدىن بەشى، پاختا تازى-
لاش ماشىنىسىدىن بىرى، پاختا تاراش ماشىنىسىدىن
بەشى، يىرىك پىلتە قىلىش ماشىنىسىدىن 10 ى، ئىن-
چىكە پىلتە ئېشىش ماشىنىسىدىن ئىككىسى،
يىرىك يىپ ئېگىرىش ماشىنىسىدىن ئۈچى، يىپ يۆگەش
ماشىنىسىدىن بىرى، ئىنچىكە يىپ ئېگىرىش ماشىنىس-
دىن بىرى، يىپ پەتلەش ماشىنىسىدىن بىرى، 50 ئات
كۈچىگە ئىگە چاتما شەكىللىك پار قازىنىدىن بىرى،
25 ئات كۈچىگە ئىگە تىك شەكىللىك پار قازىنىدىن
بىرى بار ئىكەن.
يۇقىرىقى زاۋۇت ئۈسكۈنىلىرىنى سېتىۋېلىشقا 200
مىڭ سەر كۈمۈش كەتكەن بولۇپ، توپلانغان ئومۇمىي
پاي سوممىسىنىڭ 3 تىن 1 قىسمىنىمۇ ئىگىلىمىگەن،

120 مىڭ سەر كۈمۈش يۆتكەش ھەققى ئۈچۈن خەجلەنگەن، قالمىش پۇل يوقالغان، بۇزۇلغان زاپچاسلارنى تولۇقلاش، زاۋۇت قۇرۇلۇشىغا ۋە باشقا جەھەتلەرگە خەجلەنگەن.

1925 - يىلى (مىنگونىڭ 14 - يىلى) قۇرۇلۇش ھازىرلىقىغا كىرىشكەن بۇ زاۋۇت ھەر خىل قىيىنچىلىقلار تۈپەيلىدىن 1928 - يىلىنىڭ باشلىرىدا ئاران پۈتكەن. زاۋۇتنىڭ ئەسلى ئورنى ھازىرقى خەلق باغچىسىنىڭ يېنىدىكى ئىشچىلار مەدەنىيەت سارىيىغا بارىدىغان يول ۋە شىنخۇا باسما زاۋۇتىنىڭ ئورنىنىڭ بىر قىسمىغا توغرا كېلىدۇ.

زاۋۇت قۇرۇلغاندا تەشكىلىي ئاپپاراتىدا دىرېكتور ۋە ئورۇنباسارى، 10 كىشىدىن تەركىب تاپقان خوجۇلۇق باشقارمىسى بولۇپ، مالىيە، كەسپىي تىجارەت ئىشلىرىنى باشقۇرغان. زاۋۇتقا ھۆكۈمەت ھېساباتىدا قۇرۇلۇش نازىرى يەن يۈشەن رەھبەرلىك قىلغان. يەنە زاۋۇتنىڭ بىر رېمونتخانىسى بولۇپ بۇنىڭدا سەككىز سۆڭلۈك رەندىلەش ستانوكىدىن بىرى، ئالتە چىلىق كىچىك ستانوكتىن بىرى ۋە باشقا چوڭ - كىچىك رېمونت ئۈسكۈنىلىرى بار ئىكەن. رېمونتخانىدا بىر ئۇستا، ئىككى شاگىرت ئىشلىگەن ئىكەن.

زاۋۇت ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشكەندە 200 ئىشچىسى بولغان. ئەر، ئايال ئون شاگىرت تېخنىك ئىشچىلىققا ئېلىنىپ بۇلار پاختا يىغىش ۋە پاختىغا سۇ پۈركۈپ نەملەش قاتارلىق ئىشلارنى ئۆگەنگەن.

بۇ زاۋۇتقا ئىچكىرى ئۆلكىدىن تەكلىپ قىلىنغان ئىككى ئىنژېنېرنىڭ بىرى ياڭ جىنجۇننىڭ خاتىرىسىگە قارىغاندا ئەزگۈر زاۋۇت تولۇق ئىشقا كىرىشسە ئېيىغا 2000 توپ رەخت ئىشلەپ چىقىرالايدىكەن. بىراق زاۋۇتتا بار بولغان 30 رەخت توقۇش ماشىنىدىن ئاران 20 سى ئىشقا كىرىشتۈرۈلگەنلىكى ۋە ئىشلەپچىقىرىش ئۇنۇمىيۈزلۈك يۈرۈشۈپ كېتەلمىگەنلىكتىن كۈنىگە ئاران 30 توپ رەخت ئىشلەپ چىقىرالىغان.

شۇ چاغدا بىر توپ رەختنىڭ باھاسى 30 سەر، 200 ئىشچىنىڭ ئايلىق مۇئاشى 600 سەر بولۇپ، كىرىم ئاران چىقىمنى قامدىغان، پايدا ئالالمىغان.

1933 - يىلى ماجۇڭيىڭ ئىككىنچى قېتىم ئۈرۈمچىنى مۇھاسىرىگە ئالغاندا فومىن توقۇمىچىلىق فابرىكىسىغا ئوت قويۇپ كۆيدۈرۈۋەتكەن. كېيىن شېڭ شىسەي بۇزۇلغان ئۈسكۈنىلەرنى ئۆزىنىڭ قورال - ياراق زاۋۇتىغا يۆتكەپ قورال - ياراق ياسىغان. پۈتۈن شىنجاڭ خەلقىنىڭ قان - تەرى بىلەن ياسالغان بۇ زاۋۇت ئاران بەش يىل ئۆمۈر كۆرۈپ ئاخىرقى جىسمىنى قورال-ياراق ياساشقا تۇتۇپ بېرىپ ئاخىرلاشقان. كىم بىلىدۇ، ياسالغان قورال بىلەن پاي قوشقۇچىلار ئېتىپ، چاناپ ئۆلتۈرۈلدىمۇ؟

ماقالىنى يېزىشتا، 009—113، 10—114 - نومۇرلۇق ئارخىپ، ئۈرۈمچىدە يۈز بەرگەن چوڭ ئىشلار خاتىرىسى ۋە ناسىر بەگ، باقى ئاخۇن تۇردىنىڭ ئاغزاكى ماتېرىيالىدىن پايدىلاندىم.

ئۆرۈمچىدە تۇنجى قېتىم ئېچىلغان قارا دوسكا

باقى ئاخۇن تۇرى

تەھرىر ئىلاۋىسى: مەزكۇر ماقالىنى ئۈرۈمچىدە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن پېشقەدەم جامائەت ئەربابى باقى ئاخۇن تۇردى ئۆزلى ھايات ۋاقتىدا يېزىپ قالدۇرغان. بىز مەرھۇمنىڭ ئارزۇسىغا ۋارىسلىق قىلىپ قايتا ئىزدىنىپ ۋە رەتلەپ ئېلان قىلدۇق.

ئېسىمدە قېلىشىچە ئۈرۈمچىدە ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا ئوقۇتىلىدىغان تۇنجى پەننىي مەكتەپ ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن ئىلگىرىرەك ئېچىلغان. ئەينى ۋاقىتتا مەن ئون ياشلار چامىسىدا بولغانلىقىم ئۈچۈن يىل، ئاي، كۈنى تولۇق ئېسىمدە قالماپتۇ. لېكىن شۇنىسى ئېنىق ئېسىمدىكى بىز تۇنجى قېتىم قارا دوسكا ئىشلەتكەن پەننىي مەكتەپكە كىرىپ ئوقۇپ 3 - يىلى ئوقۇتقۇچىلار ئوقۇتۇشتىن توختىتىلىپ مەكتەپ تاقالدى. ئەينى ۋاقىتتا بۇ مەكتەپنىڭ تاقىلىشى ھەققىدە: روسىيەدە ئىنقىلاب بولۇپتۇ، بولشېۋىكلار بىلەن مىنشېۋىكلار ئۆز ئارا سوقۇشۇپتۇ. ياك جاڭجۇن (ياڭ زېڭشىن) روسىيەدە بۇزۇلغانلار (ئىنقىلابچىلار - پرولېتارلارنى دېمەكچى) يېڭىچە ئوقۇغانلار، بۇ يەردە يېڭىچە مەكتەپ ئېچىلمىسۇن... دەپتۇ. بۇ چاغدا بىر بۆلۈم ھۆتەئەسسىپلەر: ياڭ جاڭجۇن توغرا ئېيتتى، يېڭىچە مەكتەپتە ئوقۇغانلار

جەددىتلەر دىنىنىڭ دۈشمەنلىرى... دەپتۇ، شۇڭا مەكتەپ-نى تاقاپ ئوقۇتقۇچىلارنى ئوقۇتۇشتىن چەكلەپتۇ — دې-گەن گەپلەر بولغانىدى، شۇنىڭغا قارىغاندا ھەم شۇ چاغدىكى ياش قورامىم بىلەن ھېسابلىغاندا ئۈرۈمچى-دىكى تۇنجى پەننىي مەكتەپ 1914 - يىلىنىڭ ئاخىرلى-رى قۇرۇلغان بولۇشى ئېھتىمال.

مېنىڭ ئۈرۈمچىدە تۇنجى قېتىم ئېچىلغان پەننىي مەكتەپكە كىرىپ ئوقۇپ قېلىشىمنىڭ جەريانى مۇنداق بولغانىدى:

ئون ياش ۋاقىتلىرىدىم بىر كۈنى دادام مېنى يېتى-لەپ ئۈرۈمچىنىڭ چوڭ دەرۋازىسىدىكى رەستىنىڭ (ھا-زىرقى نەنمېن گۈللۈك) غەربىدىكى يېڭى مەھەللىدىكى شو روزى ھاجىمنىڭ قېيىنئاتىسى دورىگەر ھاجىمنىڭ ھويلىسىغا باشلاپ كەلدى. بۇ ھويلىغا ئۈرۈمچىدىكى باي سودىگەرلەر، يۇرت كاتتىلىرى ۋە بىر بۆلۈم ئىل-غار پىكىرلىك كىشىلەرنىڭ پەرزەنتلىرى يىغىلغانىدى. دادام مېنى ھويلىدا قويۇپ چوڭلار ئولتۇرغان ئۆيگە كىرىپ كەتتى. ئۆيدە ئۈرۈمچىدە ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا تۇنجى قېتىم ئېچىلغان پەننىي مەكتەپنىڭ ئو-قۇش باشلاش مۇراسىمى شەرىپىگە زىياپەت بېرىلىۋات-قان ئىكەن.

شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن ئوقۇش باشلاندى. سىنى-پىمىزغا ئوقۇغۇچىلار بەشتىن ئولتۇرىدىغان پارتا - ئو-رۇندۇقلار رەت - رەت قويۇلغان، تامغا قارا دوسكا ئې-

سىلغانىدى. بىزنىڭ بۇ دەرسخانىمىز تەرەققىيپەرۋەر زات دورىگەر ھاجىمىڭ مېھمانخانىسى ئىدى.

بۇ مەكتەپنىڭ ئېچىلىشى مۇنداق بولغانىكەن. ئۇ-رۇمچىدىكى تەرەققىيپەرۋەر زاتلاردىن روزى ھاجىم (يىجاڭ)، يۇسۇپ ھاجىم، تۇردى ئاخۇن شاگىرتى ۋە ساقى ئاخۇنباي قاتارلىقلار، 1913 - يىلى قەشقەردە قەشقەرلىك مۆتىۋەر دېموكراتلاردىن ئابدىكېرىمخان مەخسۇم باشلىق كىشىلەر ئاچقان پەننىي مەكتەپتىن ئىلھاملىنىپ ئۈرۈمچىدىمۇ پەننىي مەكتەپ ئاچماقچى بولغان. بۇنىڭ-دىن خەۋەر تاپقان بىر قىسىم مۆتىۋەرلەر بىر تەرەپتىن ئىقتىسادىي ياردەم بەرسە يەنە بىر تەرەپتىن مەكتەپكە بالىلارنى جەلپ قىلىش ئىشىغا قاتناشقان. بۇ چاغدا دورىگەر ھاجىم شەرق پوسۇنىدا سېلىنغان ئاستى - ئۈستى تاختايلىق ئازادە مېھمانخانىسىنى مەكتەپكە دەرسخانا قىلىپ بەرگەن.

سىنىپىمىزدا توپ توغرا 40 نەپەر ئوقۇغۇچى بار ئىدى. ئۇلار ساقى ئاخۇنباينىڭ ئابدىقادىر، ئابدىراخمان ئىسىملىك ئىككى ئوغلى، يۇسۇپ ھاجىمنىڭ مەھەممەتخان، مامۇتخان دېگەن ئوغۇللىرى، شىنجاڭ داشۆنىڭ پېشقەدەم خادىمى ئەمەت ئاخۇن، نەنىمەن خوسۇسلار ئىگىلىكىدىكى مىللىي شىپاخانىدىكى تېۋىپ غوپۇر ئاخۇن قاتارلىقلار ئىدى.

بىز مەكتەپكە كىرگەن كۈندىن باشلاپ دەپتەر، قەلەم (روسىيىدە ئىشلەنگەن تىترات دەپتەر ۋە قېرىنداش) لارنى مەكتەپ تارقىتىپ بەردى. مەكتىپىمىزدە

ئۈچ مۇئەللىم بولۇپ، بۇلار ياڭخاڭدا ئولتۇرۇشلۇق ئابدىخالىق داموللامنىڭ نۇرىدىن، شەمشىدىن، بەدرىدىن دېگەن ئوغۇللىرى ئىدى. ئابدىخالىق داموللام قازان، بوخارا قاتارلىق جايلاردىكى ئاتاقلىق مەدرىسىلەردە ئوقۇپ كۆپ بىلىم تەھسىل قىلغان مۆتىۋەر ئالىم كىشى بولۇپ، ئۇنىڭ ئۈچ ئوغلى تۈركىيىدە ئېچىلغان جەدىدى مەكتەپلەردە ئوقۇغان ئەھلى ئىلمىي ئەخلاقىي پەزىلەتلىك زىيالىيلار ئىدى.

ئۇلار بىزگە شۇ زاماننىڭ ئىجتىمائىي شارائىتى ۋە دىنىي ئۆرپ - ئادىتى بويىچە ھەر كۈنى ئەتىگەندە بىر، ئىككى سائەت دىنىي تەلىمات بەرگەندىن كېيىن، ئاساسلىقى تىل - ئەدەبىيات، ماتېماتىكا، تارىخ، جۇغراپىيە، ھۈسنىخەت، ئەخلاق، تەنھەرىكەت ۋە ناخشا دەرسلىرىنى ئۆتەتتى.

نۇرىدىن ئەپەندى مەكتەپنىڭ دەرسلىك - قوللانما، ئوقۇ - ئوقۇتۇش ۋە مەمۇرىي ئىشلىرىغا مەسئۇل مۇدىر بولۇپ، ئوقۇغۇچىلارغا ھەقسىز بېرىلىدىغان دەپتەر - قەلەم ۋە باشقا مەنقۇلاتلارنى يەتكۈزۈپ بېرىش، دەرسلىكلەرنى تۈزۈپ ۋە ئۇنى شاپىگرافتا نېپىز قەغەزگە بېسىپ تارقىتىش، ئىقتىسادىي ئىشلارنى باشقۇرۇش قاتارلىق ئىشلارنى بېجىرەتتى ۋە قوشۇمچە جۇغراپىيە دەرسىنى بېرەتتى.

بەدرىدىن ئەپەندى، تىل - ئەدەبىيات، ناخشا، ھۈسنىخەت قاتارلىق دەرسلەرنى بېرەتتى. ئۇ بىزگە شۇ زاماندا مۇنداق ناخشا ئۆگەتكەنىدى.

«بىتسۇن - ئۇنتۇلسۇن ئەسكى دۇنيالار،
بەد - بەخت زالىملار دۇنياسى.
بولمىسۇن بىزگە ھېچ پادىشالار،
ئاقمىسۇن ھېچ گىراژدانىنىڭ ياشى.»

بىز بۇ مەكتەپتە ئۈچ يىل ئوقۇدۇق. ئىككىنچى يىلى ئوقۇغۇچىلار سانى 73 كە يەتتى. بۇ سان بەكمۇ ئېنىق ئېسىمدە. ئەمما 3 - يىلى دۇنيادىكى يېڭى سىياسىي ئۆزگىرىشلەر (روسىيە ئۆكتەبىر ئىنقىلابىنىڭ پارتلىشى) دىن قاتتىق چۆچىگەن ياكۇزدىكىشىن مۇستەبىت ھۆكۈمىتىنىڭ تۇسقۇنلۇقى ۋە يەرلىك مۇتەئەسسىپ كۈچلەرنىڭ قارشىلىقى تۈپەيلىدىن تەرەققىي قىلالمىدىلا ئەمەس بەلكى ھۆكۈمەت دائىرىلىرى مۇئەللىملىرىمىزنى ئوقۇتۇشتىن چەكلىدى. مەكتەپ تاقىلىپ ئوقۇغۇچىلار تارقىلىپ كېتىشكە مەجبۇر بولدۇق. لېكىن بىر قانچە كۈن ئۆتمەي مەن ئىككى ساۋاقدىشىم بىلەن نورىدىن ئەپەندىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ ساۋاق ئالدىم. بۇنى ئاڭلىغان باشقا ساۋاقداشلارمۇ نورىدىن ئەپەندىنىڭ ئۆيىگە كېلىپ ئوقۇشقا باشلىدى. نۇرىدىن ئەپەندىنىڭ ئۆيىگە كېلىپ ئوقۇشنى داۋاملاشتۇرغۇچى ساۋاقداشلارنىڭ سانى بىر ئايغا يەتمەي 20 دىن ئېشىپ كەتتى. بىزنى ئۆيىگە سىغدۇرالماي قالدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە نۇرىدىن ئەپەندىم ئوقۇتۇشتىن چەكلەنگەنلىكى ئۈچۈن يەنىلا قىيىنچىلىققا دۇچ كەلدۇق.

بىراق، بۇ يىللاردا ياڭخاڭدا ئولتۇرۇشلۇق يۈز - ئايرىيلۇق بىر قىسىم ئۆزبېك، تاتار باي سودىگەرلەر ئۆزلىرىنىڭ چەت ئەل پۇخراسى ئىكەنلىك ئىمتىيازىدىن پايدىلىنىپ ياڭخاڭ مەسچىتىدە ئابدىخالىق داموللامنىڭ باشچىلىقىدا بىر سىنىپلىق يېڭىچە مەكتەپ ئاچتى. بۇ ئىش ئوقۇش ئىشتىياقىدىكى ساۋاقداشلىرىمىزغا تازا ياقتى، بىز بۇ مەكتەپكە كىرىپ ئوقۇدۇق.

بۇ مەكتەپتە ئۆزبېك، تاتار، ئۇيغۇر، قازاق قاتارلىق بىر قانچە مىللەت بالىلىرى ئوقۇدى. ئوقۇش شارائىتىمىز ئىلگىرىكىدىن كۆپ ياخشى ئىدى. ئوقۇش ماتېرىياللىرىمىز ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىن تاشكەنتتە بېسىلغان ئۆزبېكچە، لاتىنچە ۋە كونا ئۇيغۇر يېزىقىدىكى ھەر خىل ئىلغار دەرسلىكلەر بولۇپ، دەرسلىك قوللانمىلاردىن باشقا كىتابخانىمىزدا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ھەر قايسى شەھەرلىرىدە نەشر قىلىنغان نەچچە مىڭ پارچە ئىلغار كىتاب - ژۇرنال بار ئىدى.

1920 - يىللىرى ئاستىن ئاتۇش تىجەنلىك ئەھمەت ھاجىم دېگەن كىشى ئۇرۇمچى شىخابادا ئۈچ سىنىپلىق يېڭىچە مەكتەپ ئاچتى. 1925 - يىلىنىڭ ئالدى ۋە ئاخىرىغىچە ياڭخاڭ مەسچىت ۋە شىخابادىكى مەكتەپ راسا گۈللەپ ياشنىدى. بۇ يىللار شىنجاڭنىڭ ئاساسلىق چوڭ شەھەرلىرىدىن ياۋروپا، ئوتتۇرا شەرققە سودا تىجارەت بىلەن بېرىپ مەدەنىيەت دۆڭگەنگەن، ئوقۇغان زىيالىيلار ۋە ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن ئۇزۇق ئالغان ۋە-

تەنپەرۋەرلەر كۆپەيگەن، مەرىپەت دەرۋازىسى ئېچىلغان چاغ ئىدى. بىراق ياڭ زىڭشىن يەنىلا خەلقنى نادانلىقتا قالدۇرۇش سىياسىتىنى يۈرگۈزۈپ توسقۇنلۇق قىلدى. لېكىن خەلقنىڭ ئىلىم - پەنگە بولغان ئىنتىلىشىنى توسۇپ قالالمىدى. شۇنداقتىمۇ ياڭ زىڭشىندىن ئىبارەت بۇ مۇستەبىت ھەر خىل ۋاستىلەرنى قوللىنىپ ئىلغار زىيالىيلارنى چەتكە قاقتى ۋە ئۇلارغا زىيانكەشلىك قىلدى. جۈملىدىن نۇرىدىن ئەپەندىنىڭ ئۈرۈمچىدە تۇرۇشىغا يول قويمىدى. نۇرىدىن ئەپەندى گۇچۇڭغا بېرىپ يەنىي مەكتەپ ئېچىپ ئالتە يىلدىن ئارتۇق ئوقۇتقۇچىلىق قىلىپ كۆپلىگەن كىشىلەرنى يېتىشتۈردى. كېيىن ئۇ، ئالتايغا بېرىپ يەنىي مەكتەپ ئېچىپ بىر مەزگىل ئوقۇتقۇچىلىق قىلىپ ئاخىرى شۇ جايدا ۋاپات بولدى.

ئارزۇ - ئارمان بىلەن دۇنيادىن كەتكەن مەرىپەت چىراغلىرى نۇرىدىن ئەپەندى قاتارلىق مىڭلىغان كىشىلەرنىڭ ئارزۇ - ئارمانلىرى پەقەت يېڭى دەۋردىلا ئەمەلگە ئېشىپ، 70 يىل ئىلگىرى بىر سىنىپلىق ئۇيغۇر يەنىي مەكتىپى دۇنياغا كەلگەن ئۈرۈمچى شەھىرى ھازىر مەرىپەت ئوچىقىغا ئايلىنىپ نەچچە ئون مىڭلىغان ھەر مىللەت پەرزەنتلىرى بىلىم ئالماقتا.

ئۈرۈمچى 1984 - يىل

رەتلىگۈچى: شېرىپ خۇشتار

پېشقەدەم جامائەت ئەربابى ناسىر بەگ ھەسەن ئوغلى

شېرىپ خۇشتار

پۈتۈن ئۆمرى خەلققە خىزمەت قىلىش بىلەن ئۆتـكەن ناسىر بەگ ھەسەن ئوغلى، 1891 - يىلى كۆرلىدا تۇغۇلغان. ئۇ ئائىلە تەربىيىسىنى ئالغاندىن كېيىن دەسلەپ دىنىي مەكتەپتە، كېيىن 1902 - يىلىدىن 1908 - يىلغىچە خەنزۇچە شۆتاڭدا ئوقۇغان. ئۇ، كىچىـكىدىنلا كىچىك پېئىل، مۇلايىم، چىقىشقاق ۋە زېرەك بولغاچقا كورلا، قارا شەھەر ئەتراپىدا يۇرۇپ موڭغۇلـلار بىلەن ھەم سۆھبەت بولۇش جەريانىدا موڭغۇل تىل يېزىقىنى ئۆگىنىۋالىدۇ. ئۇنىڭ خەنزۇ، موڭغۇل ۋە ئۆز تىلىدىن ئىبارەت ئۈچ خىل تىل يېزىقىنى بىلىشى شۇ زامانىنىڭ شارائىتىدىن ئېيتقاندا بىر «مۆجىزە» ئىدى. ناسىر ھەسەن ئەشۇ تالانتى بىلەن جامائەتچىلىككە تونىلىدۇ.

ناسىر ھەسەنىنىڭ خەنزۇ، موڭغۇل تىلىنى بىلىدـغانلىقىنى ئاڭلىغان قاراشەھەردىكى موڭغۇل ۋاڭى ناسىر ھەسەنگە يۇقىرى مۇئاش بېرىپ ئۆزىگە تەرجىمان قىـلىۋالىدۇ. ئۇ شۇندىن ئېتىبارەن ۋاڭ ئوردىسىدىكى ئور-

دا ئەمەلدارى بولۇپ ئىشلەيدۇ، كىشلەرمۇ ئۇنى ئەمەل دەرىجىسى بەگ نامى بىلەن ئاتايدۇ.

1910 - يىللىرى چىك سۇلالىسى بەربات بولغان، پۈتۈن مەملىكەت مىقياسىدا چىك سۇلالىسىنىڭ چىرىك ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى كۈرەش ئەۋجگە چىققان، سۇن جۇڭسەن رەھبەرلىك قىلغان ئۇلۇغ شىنخەي ئىنقىلابىنىڭ بورانلىرى شىنجاڭغىمۇ يېتىپ كەلگەنىدى. ئۇرۇمچىدىكى ھەر مىللەت خەلقى ۋە سودىگەرلىرى چىڭ سۇلالىسىنىڭ شىنجاڭدىكى چىرىك ھاكىمىيىتىگە قارشى ھەرىكەتكە كېلىدۇ. ئۇلار ئۇرۇمچىدىكى ھۆكۈمەت ئارمىيىسى ئىچىدە چىڭ سۇلالىسىنىڭ چىرىك ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى تەشكىلاتىنىڭ بارلىقىنى بىلىشىمۇ ئۇلار بىلەن ئالاقە باغلاش ۋە تىل مەسلىھىسىدە قىسىلىدۇ...

بۇ چاغدا ئۇرۇمچىدىكى سودىگەرلەرنىڭ شاگىرتى روزى ھاجىم ئۇنىڭدىن بىر قانچە يىل ئىلگىرى قاراشەھەر موڭغۇل ۋاڭى بىلەن بولغان سۆھبىتىگە (تىجارەت ئىشلىرىدا) تەرجىمانلىق قىلغان ناسىر بەگنى ئەسكە ئېلىپ ئۇنى ئۇرۇمچىگە ئېلىپ كېلىش قارارىغا كېلىدۇ ھەمدە بۇ ئىشنى ئۇرۇمچىدىكى ئۇيغۇر سودىگەرلىرىدىن يۇسۇپ ھاجىم، ساقى ئاخۇنباي، تۇردى ئاخۇن شاگىرتى، ياكەندىكى بىر بۆلۈم ئۆزبېك، تاتار مۇتىۋەر سودىگەرلەر ۋە مەرىپەتپەرۋەر زاتلار بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ناسىر بەگنى 1911 - يىلى ئۇرۇمچىگە ئېلىپ كېلىدۇ.

ناسىر بەگ ئۈرۈمچىگە كەلگەندىن كېيىن روزى ھاجىم باشلىق يەرلىك زاتلارنىڭ ئىنقىلابىي پارتىيىنى ئىز-لەش ۋە ئۇلار بىلەن ئالاقىلىشىشتا تەرجىمانلىق، ئالا-قىچىلىك رولىنى ئوينايدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئىنقىلابىي قوشۇن بىلەن يەرلىك كىشىلەر ئوتتۇرىسىدا ئىنقىلابىي بىرلىك ۋە ئىقتىسادىي ھەمكارلىق ئورنىتىلىدۇ. كېيىن مەركىزىي ھۆكۈمەت ئۈرۈمچىدە قوراللىق قوزغىلاڭ ئۇيۇشتۇرۇش ئۈچۈن ليۇشەنجۈننى ئۈرۈمچىگە ئەۋەتىدۇ.

ليۇشەنجۈن 1911 - يىلى 10 - ئاينىڭ 22 - كۈ-نى ئۈرۈمچىگە كېلىپ قوزغىلاڭچى قوشۇن تەشكىللەشكە كىرىشىدۇ. ئۈرۈمچىدىكى ھەر مىللەت خەلقى جۈملىدىن روزى ھاجىم، ساقى ئاخۇنباي، تۇردى ئاخۇن شاگىزۇڭ قاتارلىق كىشىلەر قوزغىلاڭچى قوشۇننىڭ پائالىيەت ئېلىپ بېرىشى ئۈچۈن 25 مىڭ سەر ئۆلكە پۇلى ياردەم قىلىدۇ (بۇ ھەقتە مۇشۇ كىتابنىڭ 5 - سانىدا ئالاھىدە توختالغان). يەرلىك كىشىلەرنىڭ ئىنقىلابىي پارتىيە بىلەن بولغان مۇشۇ بىر قاتار ئىشلىرىدا ناسىربەگ ئا-لاھىدە زور رول ئوينايدۇ.

ليۇشەنجۈن ئۈرۈمچىگە كەلگەندىن كېيىن ھەر مىل-لەت خەلقى ۋە ۋەكىللىرى بىلەن قوزغىلاڭغا جىددىي تەييارلىق كۆرۈش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئىلىدىكى ئىن-قىلابىي پارتىيە ۋە قوراللىق قوشۇننىڭ رەھبىرى ياڭ زەنشۈن بىلەن مۇناسىۋەت باغلايدۇ. بۇ چاغدا ھەر قايسى جەھەتلەردىكى ئەھۋاللارنى كۆزدە تۇتقان ھالدا،

ئالاقىچىلىككە ناسىربەگ تاللىنىدۇ. ئۇ ئىلىغا ئۈرۈمـ
چىدىكى ئۇيغۇر مۆتىۋەرلىرىدىن روزى ھاجىم، ساقى ئاـ
خۇنباي، تۇردى ئاخۇن شاگىرتلىرىنىڭ ئىلىدىكى ھۇـ
سەنباي ھاجىم، ياقۇپباي، ھېكىم بەگ ھاجىغا يوللىـ
غان مەكتۇپى ۋە ئاغزاكى تاپىلىغان ئىنقىلابىي پائالىـ
يەتنى قوللاش ھەققىدىكى پىكىر بايانلىرىنى ئېلىپ باـ
رىدۇ. نەتىجىدە ئىلىدىكى بۇ ئۈچ مەشھۇر زات باشلىق
ھەر مىللەت خەلقى ئىنقىلابنى قىزغىن قوللايدۇ ۋە
نۇرغۇن ئىقتىسادىي، ماددىي ياردەم بېرىدۇ. ئىلىدىكىلەرـ
نىڭ ياڭ زەنشۇن باشچىلىقىدىكى ئىنقىلابىي پارتىيە
بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىدە ۋاڭ قادىر (خۇيزۇ) تەرجىـ
مانلىق، ئالاقىچىلىك قىلىدۇ. شۇنداق قىلىپ ئىلى ۋە
ئۈرۈمچىدە قوزغىلاڭ باشلىنىدۇ.

ناسىربەگ بۇ قېتىم ئىلىغا بارغاندا ئۈرۈمچىدىكى
ئىنقىلابىي پارتىيە بىلەن ئىلىدىكى ئىنقىلابىي پارتىيە
ئوتتۇرىسىدىكى ئالاقىنى ئىلگىرى سۈرۈش، ئىلىدىكى
يەرلىك كىشىلەرنىڭ ئىنقىلابىي پارتىيە بىلەن مۇناسىـ
ۋەت باغلىشى ۋە ئىنقىلابنى قوللىشى جەھەتلەردە ئالاـ
ھىدە رول ئوينايدۇ.

1911 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى، ئۈرۈمچىدە
ليۇشەنجۇن باشچىلىقىدا ئېلىپ بېرىلغان قوزغىلاڭ 30 ـ
چىسلا مەغلۇپ بولىدۇ. ئىنقىلابىي قوشۇن بۇ ئىككى
كۈنلۈك ئۇرۇش جەريانىدا ھازىرقى ئاپتونوم رايونلۇق
يىغىناسىي كېڭەشنىڭ ئارقا قورۇسى ئەتراپىغا جايلاشقان

تۈگمەنلەرگە يوشۇرۇنۇپ جەڭ قىلىدۇ. ئەنە شۇنىداق
خەۋپلىك چاغلاردا ناسىربەگ ئۈرۈمچىدىكى يەرلىك كى-
شىلەرنىڭ ئىنقىلابىي قوشۇنىنى قوللاپ ئەۋەتكەن يېمەك-
ئىچمەك قاتارلىق نەرسىلەرنىڭ يەتكۈزۈپ بېرىلىش
ئەھۋالىدىن مەلۇمات بېرىش قاتارلىق ئىشلارنى قىلىدۇ.

1912 - يىل (مىنگونىڭ 1 - يىلى) 1 - ئاينىڭ
8 - كۈنى، ئىلى جۇمھۇرىيەت ئىنقىلابىي غەلبە قىلىپ،
ئىنقىلابىي قوشۇن ئۆلكە مەركىزىگە قاراپ يۈرۈش قى-
لىدۇ. ئىنقىلابىي قوشۇن جىڭخاغا كېلىپ ئورۇنلاشقاندا
ناسىربەگ، ئابلا ئاخۇن قاتارلىق كىشىلەر ئۈرۈمچىدى-
كى يەرلىك خەلقنىڭ ۋەكىلى سۈپىتىدە ئۇلاردىن ھال
سوراشقا بارىدۇ. لېكىن شىخوغا بارغاندا يەن داخۇا
(ئۆلكىنىڭ شۇنفۇسى — ھەربىي مەمۇرىي ئەمەلدارى)
ئىلى ئارمىيىسىگە قارشى چىقارغان قوشۇنىنىڭ توسقۇنلۇقى
بىلەن شىخودىن قايتىدۇ.

1912 - يىلى 5 - ئايدا، ياڭ زېڭشىن شىنجاڭنىڭ
دۇدۇلىقىغا تەيىنلەنگەندىن كېيىن، 7 - ئاينىڭ 8 - كۈ-
نى ئىلى جۇمھۇرىيەت ھۆكۈمىتى بىلەن 11 ماددىلىق
بىتىم ئىمزالاپ جۇمھۇرىيەت تۈزۈمى يۈرگۈزىدۇ. بۇ
چاغدا خەلق سايلىمى بىلەن روزى ھاجىم يېجاڭلىققا
سايلىنىدۇ. شۇندىن ئېتىبارەن روزى ھاجىم ناسىربەگنى
ئۆزىگە تەرجىمان قىلىپ ئىشلىتىدۇ. بۇ جەرياندا نا-
سىربەگ ياڭ زېڭشىننىڭ كۆزىگە چېلىقىدۇ - دە،
ياڭ زېڭشىن ئۇنى ئۆزىگە تەرجىمان ۋە فۇگۇەن قىلىپ

تەيىنلەيدۇ. شۇندىن ئېتىبارەن ناسىر بەگ رەسمىي ھۆ-
كۈمەت خىزمىتىنى ئىشلەشكە كىرىشىدۇ.
1912 - يىلدىن 1928 - يىلغىچە شىنجاڭ ئۆلكى-
لىك يىغۇيدا ئىش بېجىرگۈچى، ۋېيۋەنجاڭ، مەسلىھەت-
چى قوشۇمچە يىغۇي تەرجىمانى بولىدۇ. كېيىن ئۇ
ياڭ زېڭشىنىڭ فۇگۇەنجۇ (ئادۇيىتانىتلار باشقارمىسى)
ۋە مەسلىھەتچىلەر ئىشخانىسىدا ئىشلەيدۇ.
1928 - يىلى 7 - ئاينىڭ 7 - كۈنى ياڭ زېڭشىن
ئۆلتۈرۈلۈپ جىن شۇرېن تەختكە چىققاندىن كېيىن،
1933 - يىلغىچە جىن شۇرېنغا فۇگۇەن، ئۆلكىلىك ھۆ-
كۈمەتتە مەسلىھەتچى قوشۇمچە تەرجىمان بولۇپ ئىشلەيدۇ.
ئاپرېل ئۆزگىرىشىدىن كېيىن 1933 - يىلىنىڭ كې-
يىنكى يېرىمىدا شېڭ شىسەي تولۇق ھوقۇق ئىگىلىگەن-
دىن كېيىن، 1938 - يىلغىچە شېڭ شىسەيگە شياۋشاۋ
(فۇ تۇەنجاڭ) دەرىجىلىك فۇگۇەن بولۇپ، كېيىن جۇڭ-
شاۋ، شاڭشاۋلىققا ئۆستۈرۈلىدۇ.
1938 - يىلدىن 1939 - يىلنىڭ ئاخىرىغىچە شىن-
جاڭ مۇسادىرە ھەيئىتىدە ھەيئەت بولىدۇ. 1940 - يىل-
دىن 1941 - يىلغىچە شىنجاڭ ئۆلكىلىك بانكا باشلىقى
ۋە ئاتالمىش مۇسادىرىنى قايتۇرۇش ھەيئىتىدە ئىشلەيدۇ.
1941 - يىلنىڭ ئاخىرى قولغا ئېلىنىپ 1945 -
يىلغىچە شېڭ شىسەي تۈرمىسىدە ياتىدۇ. ۋۇجوڭشىن
ئۆلكە رەئىسى بولغاندىن كېيىن، سىياسىي جىنايەتچىلەر
قاتارىدا تۈرمىدىن بوشىتىلىپ 1946 - يىلنىڭ ئاخى-

رىغىچە ئۈرۈمچى تۇسەن گۈڭسى (يەرلىك ماللار شىركى-
تى) نىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولدۇ.

1946 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىن 1953 - يىلى 7 - ئاي-
غىچە مۇئاۋىن شەھەر باشلىقى ۋەزىپىسىنى ئۆتىدى.

1950 - يىلى 1 - ئايدىن 1955 - يىلى 1 - ئايدا
شەھەرلىك سىياسىي كېڭەش رەسمىي قۇرۇلغانغا قەدەر
1 - نۆۋەتلىك شەھەرلىك مەسلىھەت كومىتېتىنىڭ مۇئا-
ۋىن رەئىسى بولغان. 1955 - يىلى 11 - ئايدىن ئا-
خىرقى ئۆمرىگىچە (1979 - يىلغىچە) جۇڭگو خەلق سى-
ياسىي مەسلىھەت كېڭىشى ئۈرۈمچى شەھەرلىك 1 -، 2 -،
3 -، 4 - نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بول-
غان. 50 - يىللاردا يەنە شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتىيى-
نىڭ ۋەكىلى، سايلام هەيئىتى، ئۈرۈمچى شەھەرلىك
خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، باش
سوديە قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن.

1962 - يىلى مەرھۇم ناسىربەگنىڭ ئۆز يار - بۇ-
رادەرلىرىدىن شاكىر ئەلەم، تېۋىپ باي ئاخۇن ۋە پەت-
تاخ شەنجاڭ قاتارلىقلار بىلەن بولغان بىر قېتىملىق
شەخسىي سۆھبىتىدە مەنمۇ بىللە بولغانىدىم. بۇ تۆت
تارىخىي شەخس ئۆتمۈش هەققىدە سۆھبەتلىشىپ سۆز
ناسىربەگكە كەلگەندە، «مەن ياڭ زېڭشىن دەۋرىدە هۆ-
كۈمەت ئىشىغا ئارىلاشتىم. ياڭ، جىن، شېڭ، گومىنداڭ-
دىن ئىبارەت تۆت دەۋرنىڭ مۇستەبىت سىياسىتىنى
باشتىن كەچۈردۈم. ئۇنىڭ پۈت - قول چوماقلىرى بولدۇم.

بۇ دەۋرنىڭ ماڭا تاپشۇرغان ۋەزىپىسىنى قىلماي بولمى-
دى. لېكىن خەلق ۋە ئادالەت تەرەپتە تۇرۇشنى ئادەت قىل-
دىم. خىيانەتچىلىك، پارىخورلۇق، بيۇروكراتلىقتەك يا-
مان ئىللەتلەرنى ئۆزۈمگە يۇقتۇرمىدىم. شۇڭا مەن ئا-
رىلاشقان ياڭ زىڭشىن بىلەن تۆمۈر خەلپە سۆھبىتى،
جىن شۇرېن بىلەن خوجىنىياز ھاجىم ئوتتۇرىسىدىكى
ۋە شېڭ شىسەي بىلەن خوجىنىياز ھاجىم ئوتتۇرىسىدىكى
سۆھبەت، كېلىشىملەردە ئۇنداق ياكى مۇنداق بولۇۋالمى-
دىم، ۋەزىپە ئۆتىدىم. ئەمما كىشىلەر بىلەن بولغان ئىنسانى
مۇئامىلىنى بىرىنچى دەپ بىلدىم. ئازادلىقتىن كېيىن يەنىلا
چوڭ - چوڭ ۋەزىپىلەردە بولدۇم. پارتىيە ۋە ھۆكۈمەت-
نىڭ ئەمىر - پەرمانلىرىنى بىجانىدىل بېجىردىم. ھال
ئەھۋال ئېيتقان كىشىلەرنىڭ ھالىغا يەتتىم. دېمەك
ئۆمرۈم بويى ئاممىا بىلەن ھۆكۈمەت ئوتتۇرىسىدا كۆۋ-
رۈكلۈك رول ئويناپ ھەممىنى تەڭ رازى قىلدىم. شۇڭا
ئاللاھىدە تاللانت ۋە تەجرىبىلىك بولمىساممۇ ھەر قايسى
دەۋرنىڭ تەلىپىدىن چىقتىم.» دېگەن ئىدى.

يۇقىرىقىلاردىن مەلۇمكى ناسىربەگ ئۆز ھاياتىدا
دەۋرىمىز بىلەن بەش دەۋرگە خىزمەت قىلىش جەريا-
نىدا ئۇرغۇنلىغان ئىسسىق - سوغۇقلارنى ئۆز بېشىدىن
كەچۈرگەن، كۆپنى كۆرگەن، كۆپنى بىلىدىغان، تەجرى-
بىلىك، خەلقنىڭ كۆڭلىگە ياققان جامائەت ئەربابى،
ئەپسۇسكى كېيىنكى كۈنلەردە ئۇنىڭ بىلەن تولۇقراق
سۆھبەتتە بولۇپ ئۇنىڭ ھاياتىدىن خاتىرە قالدۇرالمىدۇق.

ناسىربەگ 1979 ـ يىلى ئۆرۈمچىدە ياشانغانلىق ۋەكىسەل سەۋەبى بىلەن 88 يېشىدا ۋاپات بولدى. مەر-ھۇمنىڭ جەسىتى پارتىيە، ھۆكۈمەتنىڭ غەمخورلۇقى ۋە جامائەتچىلىكنىڭ زور قايغۇسى ئىچىدە ئەلدىن ئايرىل-دى. لېكىن ئۇنىڭ مۇلايىم، ئىللىق چىرايلىق ئەمما ئىچىدە زور تەسىر كۆرسىتىپ قالدى.

بۇ ماقالە، 1962 ـ يىلى ناسىربەگ بىلەن بول-غان سۆھبەت ۋە يەزىۋىلىرىنىڭ قولىدا قالغان مەر-ھۇمنىڭ خاتىرىسىگە ئاساسەن رەتلەندى.

1985 ـ يىلى يېزىلىپ 90 ـ يىلى قايتا رەتلەندى.

ئىنقىلابىي قۇربانلارنىڭ ئىش ئىزلىرى سەھىپىسى

تەھرىر ئىلاۋىسى: ياش ئەۋلادلارغا ئىنقىلابىي غايە ۋە ئىنقىلابىي ئەنئەنە تەربىيىسى ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن، بىز ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ئىشلىرى نازارىتى تۈزۈپ نەشىر قىلدۇرغان «شىنجاڭ ئىنقىلابىي قۇربانلار تەرجىمىھالى» ۋە «شىنجاڭ ئىنقىلابىي قۇربانلار تەرجىمەھالى خەۋىرى» دىن ل. مۇتەللىپ، چاۋگورىن، تيەن يۈيگۈي، داڭ گۈدىن ئىبارەت تۆت نەپەر ئىنقىلابىي قۇربانىنىڭ ئىش ئىزلىرى تونۇشتۇرۇلغان ماقالىنى تاللاپ بۇ سانغا كىرگۈزدۇق. بۇ تۆت نەپەر ئىنقىلابىي قۇربان ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە شىنجاڭ شۆبىۋەن ۋە شىنجاڭ سىفەن مەكتىپىدە ئوقۇپ، ئەينى ۋاقىتتا شىنجاڭدا خىزمەت ئىشلەۋاتقان كومپارتىيە ئەزالىرىنىڭ تەربىيىلەپ يېتىشتۈرۈشى ئارقىسىدا ئۆزلىرىدە مۇستەھكەم كوممۇنىزم ۋە ۋەتەنپەرۋەلىك غايىسىنى تىكلەپ، جاپاغا چىداپ ئۆگىنىپ، تىرىشىپ ئىشلەپ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنى تەشەۋىق قىلىش ۋە ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشقا ياردەم بېرىش جەھەتلەردە دەۋرگە مۇناسىپ تۆھپىلەرنى قوشتى؛ دەل مۇشۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇلارنىڭ

پارلاق ئوبرازى شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى، بولۇپمۇ كەڭ ياشلارنىڭ ھۆرمىتى ۋە مۇھەببىتىگە سازاۋەر بولدى. گەرچە ئۇلارنىڭ جىسمى شېھىت بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىنقىلابىي غايىسى ۋە ئۆچمەس تۆھپىلىرى تىيانشاننىڭ قارىغايلىرىدەك مەڭگۈ ياشىرىپ تۇرىدۇ.

بۇ تۆت نەپەر ئىنقىلابىي قۇربانىڭ تۆھپىلىرىنى تەقدىرلەش يۈزىسىدىن، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى 1956 - يىلى 8 - ئايدا، 23 ياشلىق يولداش لۇتپۇللا مۇتەللىپنى؛ 1985 - يىلى 12 - ئايدا، 22 ياشلىق يولداش چاۋگورىن بىلەن 24 ياشلىق يولداش تيەن يۈيگۈيىنى، 1987 - يىلى 5 - ئايدا، 27 ياشلىق يولداش داڭ گۈنى ئىنقىلابىي قۇربان دەپ تونۇشنى رەسمىي قارار قىلدى.

قاراڭغۇ زۇلمەتنى يورۇتقان نۇرلۇق يۇلتۇز

ئۇيغۇر شائىرى، ئىنقىلابىي قۇربان لۇتپۇللا مۇتەللىپ توغرىسىدا

ليۇشاۋۇ

لۇتپۇللا مۇتەللىپ — ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مۇنەۋۋەر ئوغلى، شائىر ۋە ئىنقىلابچى. ئۇ تولۇپ تاشقان ۋەتەنپەرۋەرلىك ھېسسىياتى بىلەن ياپونغا قارشى مىللىي ئازادلىق ئۇرۇشىنى، بولۇپمۇ، دۈشمەن ئارقا سېپىدىكى پارتىزانلىق ئۇرۇشىنى مەدھىيىلىگەن. قېرىنداش مىللەتلەرنىڭ ئورتاق دۈشمىنى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى بىلەن تىز پۈكمەي كۈرەش قىلغان. ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ بۇ تالانتلىق شائىرى 1945 - يىلى 23 يېشىدا گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى. بىراق ئۇ ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قەلبىدە مەڭگۈ ھايات، ئۇنىڭ ئەسەرلىرى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قىممەتلىك بايلىقى.

1

ئۆسمۈرلۈك دەۋر

لۇتپۇللا مۇتەللىپ، 1922 - يىلى نىلقا ناھىيىسىنىڭ بىر يېزىسىدا دۇنياغا كەلگەن. دادىسى كەمبەغەل ئىمام بولۇپ، بالىلىق ئادەم ئىدى.

لۇتپۇللا كىچىكىدىن تارتىپلا ئاپىسى ۋە ئاچىلىرى بىلەن ئىتىزدا باشاق تېرىيدۇ، قوي باقىدۇ. ئاشۇ جاپالىق يىللاردا ئۇ كۆپ قېتىم ئاپىسىنىڭ يېشىنى سۈرتىدۇ، ئاچىسىنىڭ تىكەن كىرىپ زەخىملەنگەن پۇتلىرىنى تاڭىدۇ، كەمبەغەللەرنىڭ تاياق زەربىسىگە ۋە ھاقارەتكە ئۇچرىغانلىقىنى كۆرىدۇ.

ئۇلارنىڭ ئائىلىسى گەرچە كەمبەغەل بولسىمۇ، دادىسى بالىلارنى ئوقۇتۇشنى قويمىغان. لۇتپۇللا ئوقۇش يېشىغا توشقاندا دادىسى ئۇنى تاتار باشلانغۇچ مەكتىپىگە بېرىدۇ.

ئۇ، ئائىلىسىنىڭ كەمبەغەللىكىنى، ئاپىسىنىڭ ھەددىدىن زىيادە ھېرىپ-چارچايدىغانلىقىنى بىلەتتى. ئاپىسىنىڭ كۈندىن-كۈنگە ھالسىزلىنىپ جۇدەپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ئىچى ئېچىشاتتى. ئۇ، ئاپامنىڭ يۈكىنى كۆتۈرۈشۈپ بېرەلمىسەممۇ، ھېچ بولمىغاندا ئۇنى ئاۋارە قىلماي، دەپ ئويلاپ، كىيىملىرىنى ئۆزى يۇياتتى. بەزى ئالدىراشلىقتىن يۇيۇشقا چولىسى تەگمىسە، كىر كىيىمىنى كىگىزنىڭ ئاستىغا يوشۇرۇپ قوياتتى. بىر قېتىم ئۇنىڭ توي قىلىپ چىقىپ كەتكەن ئاچىسى قايتىپ كېلىپ، كىر كىيىملەرنى كۆرۈپ قالىدۇ-دە، ئۇنى پاكىز يۇيۇپ قويىدۇ. لۇتپۇللا ئۆيگە كېلىپ، كىيىمىنىڭ يۇيۇپ قويۇلغانلىقىنى كۆرۈپ ھەيران قالىدۇ. ئاپىسىدىن ئەھۋالنى ئۇققاندىن كېيىن، ئاچىسىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، ئۇنىڭغا رەھمەت ئېيتىدۇ ۋە:

— ئاچا، بۇندىن كېيىن ئۇنداق قىلما، سىلەرمۇ كەمبەغەل، ۋاقتىڭلارمۇ يوق، — دەيدۇ - دە، يانچۇقىدىن پۇل چىقىرىپ ئاچىسىغا تۇتقۇزۇپ:

— كىر يۇيۇشقا سوپۇن ئالغانسەن؟ — دەيدۇ.

ئاچىسى كۈلۈپ كېتىپ:

— ماۋۇ بالىغا قاراڭلار، دادام خەجلەشكە بەرگەن پۇلنى ماڭا بەرگىنىڭ نېمىسى، چاپسان يېنىڭغا سال، — دەيدۇ. لۇتپۇللا بېشىنى چايقاپ:

— بۇ، دادام بەرگەن پۇل ئەمەس، گېزىتخانىدىن ئەۋەتكەن پۇل، — دەيدۇ. ئەسلىدە ئۇ شېئىر يېزىشقا كىرىشكەن ۋە يازغان شېئىرى ئىلى دەرياسى گېزىتىگە بېسىلغانىدى. بۇ چاغدا ئۇ ئەمدىلا 16 ياشتا ئىدى.

ئۇنىڭ ئائىلىسى كەمبەغەل بولسىمۇ، تۇغقانلىرى ئارىسىدا ئۇنىڭ ئوقۇشىغا ياردەم بېرەلەيدىغانلارمۇ يوق ئەمەس ئىدى. لۇتپۇللانىڭ 2 - ئاچىسى بىر باي دېھقان ئائىلىسىگە ياتلىق قىلىنغان. ئاچىسى ھەمىشە ئاپىسىغا ئۇكامغا پۇل، ئاشلىق بىر نەرسىلەر لازىم بولسا، ماڭا دەڭلار، ئۇنچىلىك ئىش قولۇمدىن كېلىدۇ، دەيتتى. لېكىن لۇتپۇللا ئۇنداق نەرسىلەرنى سوراش ئۇياقتا تۇرسۇن، ئۇلارنىڭ بوسۇغىسىغا قەدەم قويۇشنىمۇ خالىمايتتى. بىر قېتىم ئۇ مەكتەپتىن كەچ قايتىپ، ھويلىغا كىرىشىگە ئۆيدىن 2 - ئاچىسى ۋە ئۇنىڭ ئېرىنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئۆيگە كىرمەي چوڭ ئاچىسىنىڭ ئۆيىگە كېتىدۇ. چوڭ ئاچىسىنىڭ

ئۆيىدە خېلى كەچ بولغىچە ئولتۇردۇ. بۇنىڭدىن ھەيران بولغان چوڭ ئاچىسى ئۇنىڭدىن نېمىشكە كەتمەي ئولتۇرغانلىقىنى قايتا - قايتا سورىۋەرگەندىن كېيىن، ئۇ:
— ئاچاملار بىزنىڭ ئۆيدە، ئۇلارنى كۆرسەملا ئاچچىقىم كېلىپ قالىدۇ. شۇڭا بىردەم ئولتۇرۇپ كېتەي، — دەيدۇ.

باشلانغۇچ مەكتەپنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، لۇتپۇللا غۇلجا شەھىرىدىكى رۇس گىمنازىيىسىگە ئىمتىھان بېرىپ كىردى. بۇ يەردە ئۇ رۇسچىنى ئۆگەندى، پۇشكىن، گوركىي، ماياكوۋسكىي قاتارلىق يازغۇچىلارنىڭ ئەسەرلىرى بىلەن تونۇشتى. شۇنىڭ بىلەن ئەدەبىياتقا تېخىمۇ قىزغىن ئىشتىياق باغلىدى.

2

ئۈرۈمچىدە

1939 - يىلى جۇڭگونىڭ كەڭ زېمىنى ياپون فاشىستلىرىنىڭ تۆمۈر تاپىنى ئاستىدا دەپسەندە بولۇۋاتقان، جۇڭگو كوممۇنىستلار پارتىيىسى دۈشمەن ئارقا سەپىدىكى خەلققە رەھبەرلىك قىلىپ ياپون تاجاۋۇزچىلىرى بىلەن كەسكىن ئېلىشىۋاتقان چاغ ئىدى. شۇ يىلى لۇتپۇللا مۇتەللىپ ئۈرۈمچىگە كېلىپ ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىنگە ئوقۇشقا كىردى. بۇ، ئۇنىڭ ھاياتىنىڭ باھارى، ئۆز تالانتىدىن گۈللەرئېچىلدۇرۇۋاتقان چاغلىرى ئىدى. مۇشۇ مەزگىلدە ئۇ «جۇڭگو»، «مۇھەببەت

ۋە نەپرەت»، «ماي ـ كۈرەشچان ئاي»، «ئۆچمەس ھەسەن-
ھۈسەن»، «تۈن يېرىپ ئىزلار بىياسقاندا»، «ئازادلىق
ئۇرۇشقا»، «ئۇلۇغ كۈرەش قوينىدا» قاتارلىق شېئىرلارنى
ۋە «پارتىزان قىزى»، «چىمەن ۋە پالۋان»، «بوراندىن
كېيىنكى ئاپتاپ»، «سامساق ئاكاڭ قاينايدۇ» قاتارلىق
سەھنە ئەسەرلىرىنى يېزىپ چىقىدۇ. بۇ ئەسەرلەردە ئۇ-
لۇغ ۋەتەن، قېرىنداش مىللەتلەرنىڭ جەڭگىۋار دوستلۇ-
قى مەدھىيىلىنىدۇ.

ئەينى يىللاردا جۇڭگو كومپارتىيىسى رەھبەرلىكىدى-
كى ياپونغا قارشى مىللىي ئازادلىق ئۇرۇش پۈتۈن مەم-
لىكەت خەلقىنىڭ ھىمايىسىگە ئېرىشكەنلىكتىن، بۇ داغ-
دۇغۇلۇق ئىنقىلاب دولقۇنى شىنجاڭدىكى باندىت شېڭشى-
سەينى ئىلغارلىقنى ياقلاشقا، كومپارتىيىنىڭ شىنجاڭدا
پائالىيەت ئېلىپ بېرىشىغا يول قويۇشقا مەجبۇر قىلىدۇ.
شۇنىڭ بىلەن ئۈرۈمچى سىياسىي ۋە مەدەنىيەت پائالى-
يەتلىرى مەركىزىگە ئايلىنىدۇ. لۇتپۇللا ئوقۇۋاتقان ئۆل-
كىلىك دارىلمۇئەللىمىننىڭ مۇدىرى شۇنىڭدەك ئۇ كې-
يىنچە خىزمەت قىلغان شىنجاڭ گېزىتخانىسىنىڭ باشلى-
قى كومپارتىيە ئەزالىرى ئىدى. سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئو-
قۇپ كەلگەنلەرمۇ ياشلارغا نۇرغۇن تەربىيە خىزمەتلىرى-
نى ئىشلەيدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا دۆلەت ئىچىدىكى نۇر-
غۇن ئىلغار زاتلارمۇ شىنجاڭغا كېلىدۇ. نەتىجىدە ئىلغار
مەدەنىيەت ھەرىكەتلىرى جۇش ئۇرۇپ قانات يايىدۇ.
مانا شۇنداق شارائىت لۇتپۇللانىڭ تۇرمۇش ۋە خىزمى-

تىنى ئىنتايىن ئالدىراش قىلىۋېتىدۇ. بۈگۈنكى كۈندە ئۇنىڭ كونا ساۋاقداشلىرى ئەينى چاغلاردىكى ئىشلارنى ئەسلەپ:

— ئۇنىڭ نېمىگە شۇنچە ئالدىرايدىغانلىقىنى بىلمەيتتۇق، سىنىپتىن چىقىپلا پەلەمپەي بىلەن چۈشۈشنى ئاستا كۆرۈپ، تۇتقۇچتا ئېسىلاتتى-دە، سىيرىلىپ چۈشەتتى... بىردەمدىلا قارىسىمۇ كۆرگىلى بولمايتتى. ئۇنى ئىزدەشكە توغرا كەلسە، ياخشىسى جامائەت سورۇنلىرىغا باراتتۇق. نەدە ئادەم كۆپ بولسا، ئۇ شۇ يەردە بولاتتى. ئۇ يا لېكسىيە سۆزلەۋاتقان، يا شېئىر دېكلاماتسىيە قىلىۋاتقان، يا بولمىسا ناخشا ئېيتىۋاتقان بولاتتى. ئۇ ئادەتتە يول يۈرگەندىمۇ ياپونغا قارشى ناخشىلارنى ئېيتىپ ماڭاتتى...، دېيىدۇ.

لۇتپۇللا ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىندىكى ئوقۇشنى تۈگەتمەيلا، شىنجاڭ گېزىتخانىسىغا ئىشقا كىرىدۇ. بۇ چاغدا جەنۇبىي ئەنخۇي ۋەقەسى پارتلايدۇ. گومىنداڭ كومپارتىيىگە، خەلققە قارشى تۇرۇشتا تېخىمۇ غالجىرلىشىدۇ. گومىنداڭ ئىشپىيونلۇق ئورگانلىرىنىڭ كاتتىباشلىرى بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى شىنجاڭغا كېلىدۇ. شېڭشىسەي ئۆزىنىڭ رەزىل ئەپتى-بەشىرىسىنى ئاشكارىلاپ بىر قاتار قانلىق ۋەقەلەرنى پەيدا قىلىدۇ. شىنجاڭ زېمىنىدا ھەربىي گازارما، قورغانلار ئۈستى-ئۈستىلەپ پەيدا بولۇشقا باشلايدۇ. ھەر بىر ناھىيىدە گومىنداڭنىڭ ناھىيىلىك بۆلۈملىرى قۇرۇلىدۇ، يېزا، با-

زارلاردا گومىنداڭنىڭ ئىشپيون، جاسۇسلىرى قۇرتتەك ياماراپ كېتتىدۇ.

مانا شۇنداق يەر-جاھاننى زۇلمەت قاپلىغان، جياڭجېشى باندىتلىرى قانلىق ھۆكۈمرانلىقنى جىددىيلەشتۈرگەن كۈنلەردە، لۇتپۇللا چەكسىز غەزەپ-نەپرىتىنى ئىمزاھار قىلىپ «يىللارغا جاۋاب» شېئىرىنى يېزىپ چىقتى. «يىللارغا جاۋاب» شائىرنىڭ جەڭگىۋار قەسىمى، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارىتىلغان ئۇرۇش خىتابى. ئۇ ئۆز شېئىرىدا خەلققە، قۇربان بولغان ئۇستازلىرى ۋە دوستلىرىغا ئۆزىنىڭ ئاخىرغىچە جەڭ قىلىدىغانلىقى، ھەرگىز تىز پۈكمەيدىغانلىقى ھەققىدە قەسەم قىلىدۇ:

....

قېرىساسەن كۆرەشنىڭ كەسكىن چېغىدا،
شېئىرىم يۇلتۇز بولۇپ يانار ئالدىمدا.
ئۆلۈم پەستە قېلىش كۈرەشنىڭ كەسكىن تېغىدا،
چىدام، غەيرەتنىڭ يەڭگىنى ھەردەم يادىمدا.
ئېسىلارمەن مىلتىق ئېتىپ تاۋلانغان قولغا،
يېپىشارمەن بايراق بىلەن ئالغا ئاتلىغان يولغا؛
كۆرەش باياۋىنىدا ھارماسمەن ئەسلا،
يىڭىش بىلەن كېلىپ چىقىمىز كەڭ غالىب يولغا.
يىللار، مەيدەڭنى تۇتۇپ قاقاقلاپ كۈلمە،
ئالدىڭدا قىزىرىشتىن ئارتۇق كۆرۈمەن ئۆلۈمنى؛

قىرىتمەن دەپ ئارتۇق كۆڭۈل بۆلمە،
ئاخىرقى جەڭگە ئاتاپ قويارمەن ئوغلۇمنى.

....

ئىنقىلاب مەشئىلى لاۋۇلداپ ياندى. گومىنداڭنىڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى ئىنقىلابىي ھەرىكەتلەر ھەممىلا جاينى قاپلايدۇ. بولۇپمۇ، تەڭرى تېغىنىڭ شىمالىدىكى ئۈرۈمچىدىن ئىلى، تارباغاتاي، ئالتايغىچە بولغان جايلاردىكى شەھەر، يېزىلار ياكى يايلاقلاردا، پۈتكۈل جۇڭغار ئويمانلىقىدا كىشىلەر كۈرەشكە تەييارلىنىدۇ. گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىرى قوقاسقا دەسسىۋالغاندەك ئالاقزادىلىككە چۈشۈپ شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىگە تېخىمۇ ئۆچمەنلىك بىلەن قارايدۇ ۋە ئۇلاردىن ئۆلگىدەك قورقىدۇ. ئۇلارنىڭ كۆڭلىدە لۇتپۇللا ئۇلارنىڭ كۆزىگە قادالغان مىخ بولۇپ، گېزىت چىقىرىش باھانىسى بىلەن ئۇنى 1944 - يىلى ئەتىيازدا ئاقسۇغا يۆتكەيدۇ.

3

«يۇلغۇنلۇقتا»

لۇتپۇللا ئاقسۇغا كېلىپ يېڭى تۇرمۇشنى باشلايدۇ. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا يېڭى مەنزىرە نامايەن بولىدۇ. بۇندىن ئىلگىرى لۇتپۇللا ئەمگەكچى خەلقنى كىتاب يۈزىدىلا چۈشەنگەن بولسا، ئەمدىلىكتە خەلق بىلەن بىۋاسىتە ئۇچرىشىپ، خەلق تۇرمۇشىنى ئۆگىنىدۇ، خەلقنىڭ ئازاب - ئوقۇبىتىنى چۈشىنىدۇ. ئاقسۇغا كېلىپ ئۇزۇن

ئۆتمەي، لۇتپۇللا ئۆزى ئىشلەۋاتقان ئاقسۇ گېزىتىدە «يۇلغۇنلۇقتا» سەرلەۋھىلىك ماقالىسىنى ئېلان قىلدى. بۇنىڭدا مۇنداق ۋەقەلىك بايان قىلىنغان: ئۈرۈمچىدىن ئاقسۇغا كېلىش سەپىرىدە بىر يۇلغۇنلۇققا كەلگەندە ئۇلار چۈشكەن ماشىنىدىن چاتاق چىقىدۇ. ئۇ باشقا يولۇچىلار بىلەن قۇملۇقتا سۈپ - سۈزۈك ئاسمانغا قاراپ يېتىپ، بىپايان ۋە كۆركەم تەبىئەت مەنزىرىسىنى تاماشا قىلىۋاتقاندا يىراقتىن غىچىر - غىچىر قىلغان ئاۋاز ئاڭلىنىدۇ. ئۇلار قايرىلىپ بىر كالا ھارۋىسىنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى، ھارۋىدا يۈك كۆپ بولمىسىمۇ قېرى كالىنىڭ تۇمشۇقى يەرگە تەككىدەك بولۇپ، ئېغىر قەدەم تاشلاپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرىدۇ. ھارۋىكەش قامچىسىنى ئاندا - ساندا پۇلاڭلىتىپ، بوغۇق ئاۋازى بىلەن ھارۋىكەش ناخشىسىنى ئېيتىپ ئولتۇراتتى. لۇتپۇللا يۈگرەپ يولغا چىقىپ قارايدۇ - دە، ھاڭ - تاڭ قالىدۇ. بۇنىڭ قەيىرىنى ھارۋا دېگىلى بولسۇن؟ ھارۋىنىڭ چاقى مايماق كەتكەن، بىر نەچچە شادىسى سۇنۇپ ئارغامچا بىلەن باغلاپ قويۇلغان. ئارغامچا شېتىللىق يولغا قانداق چىدىسۇن؟ ھارۋا خۇددى يەنە ئازراق ماڭسىلا پارچە - پارچە بولۇپ كېتىدىغاندەك كۆرۈنەتتى. ئۇزۇندىن بۇيان ماي كۆرمىگەنلىكتىن بولسا كېرەك، ھارۋىدىن ئۈزۈلمەي غىچىرلىغان ئاۋاز ئاڭلىناتتى. لۇتپۇللا بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ، — بۇ ئادەم نېمانچە ھورۇندۇ، دەپ ئويلاپ، ئۇنى گەپكە سالماق بولۇپ:

— ئاغا، ئاخشىڭىزنىڭ پەيزى بارغۇ! ھارۋىڭىزنى نېمىشكە مايلىۋالمايسىز ياكى ئاخشىغا جور قىلاي دەمسىز؟ — دەيدۇ.

ھارۋىكەش ئاچچىق كۈلۈپ قويۇپ:

— ئەپەندىم، نېمە دېگۈلۈك، ھازىر كانايىنى مايلايدىغانغا ماي يوق، سونايغا نەدە، دېگەندەك گالغا يەيدىغانغا ماي يوق، ھارۋا مايلايدىغانغا ماي نەدە تۇرۇپتۇ، ماۋۇنىڭغا قارىسىلا، — دەيدۇ ـ دە، يېڭىنى قايرىپ قۇرۇق قاقشال بولۇپ كەتكەن بىلىكىنى كۆرسىتىدۇ ۋە:

— سىلى ئاقسۇغا بېرىپ باقمىغان ئوخشىمامدىلا؟ ئۇ يەردە بىر مەزگىل تۇرسىلا بىلىپ قالىلا. ئاقسۇ خەلقى ئاخشىغا ھېرىس، ھارۋىلىرى ئۇنىڭغا تەڭكەش دېيىلە، — دەيدۇ.

— ئۇنداقتا سىلەردىكى مايچۇ، — دەيدۇ لۇتپۇللا ھارۋىكەشنىڭ سۆزىنىڭ تېگىگە يېتەلمەي.

— ماينىڭ ھەممىسىنى چايانلار يەپ تۈگەتتى، — دەيدۇ ھارۋىكەش قامچىسىنى پۇلاڭلىتىپ. كالا ئېغىر قەدەم تاشلاپ قوزغىلىدۇ. لۇتپۇللا ھارۋىنىڭ شوتىسىغا ئېسىلغىنىچە، ئالدىراپ سورايدۇ:

— ئاغا، نېمە دەيلا؟

— نېمە دەيتتىم، ئەپەندىم، ئۇزاقراق تۇرسىلا ئۆزلىرى بىلىپ قالىلا.

— ئۇنداقتا ئۆزلىرىنىڭ سەپىرى قاياققا؟

— شەھەرگە، يامۇلغا لەك تاپشۇرغىلى كېتىۋاتىمەن. بۇ كۈنلەردە يامۇلنىڭ چىقىمى كۆپىيىپ كەتتى، ئانچە-مۇنچە ھە-ھۇ دېيىشمىسەك بولمىدۇ...، — دەيدۇ ۋە ئۆزىنىڭ ئارتۇق سۆزلەپ قويغانلىقىنى سەزگەندەك كالىغا قامچا ئۇرىدۇ. يولدا غىچىر-غىچىر قىلغان ئاۋاز يەنە ئاڭلىنىپ، ھېلىقى ناخشا يەنە ياڭراشقا باشلايدۇ.

4

ئىشچىلار بىلەن

ئاقسۇ گېزىتخانىسىنىڭ بىر باسما زاۋۇتى بولۇپ، ئۇنىڭدا قول بىلەن ئايلاندۇرىدىغان باسما ماشىنىسىدىن بىرى، ئۇن نەچچە ئىشچى بار ئىدى. ئاقسۇ بويىچە بۇ بىردىنبىر زاۋۇت ئىدى. بۇ زاۋۇتنى قۇرىدىغان چاغدا ئىشچىلىققا ھەم كەمبەغەل، ھەم ساۋاتلىق كىشىلەرنى ئىلىشقا توغرا كەلگەن. چۈنكى بۇ ئىشنى كەمبەغەللەر ئىشلىمىسە باشقىلار ئىشلەشنى خالىمايتتى، ساۋاتسىزلار بولسا بۇ ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمايتتى. بۇ چاغدا گېزىتخانا باشلىقىنىڭ يادىغا دارلىتام كەلدى. ئۇ يەردە ھېچقانداق يۆلەنچۈكى يوق باشپاناھسىز بالىدىن ئۇن نەچچىنى ئىشچىلىققا ئالدى. گېزىتخانا باشلىقى ئۇلارغا:

— مۇشۇ يەر ئۆيۈڭلەر بولسۇن، مەن سىلەرگە دادا بولاي، — دېدى.

هەر كۈنى ئىشتىن چۈشكەندىن كېيىن ئۇلارنىڭ
بەزىلىرى گېزىتخانا باشلىقىنىڭ ئاش-تامىقىغا قاراش-
سا، بەزىلىرى كىر-قاتلىرىنى يۇياتتى. گېزىتخانا باش-
لىقىنىڭ خانىسى سىرتقا چىقىپ كەتكۈدەك بولسا، يېرىم
كېچىدە پانۇس كۆتۈرۈپ ئالدىغا چىقاتتى. ئاقسۇدا مۇشۇ
بىرلا زاۋۇت بولغاچقا، ئىشچىلارمۇ نېرى-بېرىسىنى
ئويلىمايلا تۇرمۇش دېگەن مۇشۇنداق ئوخشايدۇ، دەپ
يۈرۈۋېرەتتى.

لۇتپۇللا كەلگەندىن كېيىن ئىشچىلارنىڭ تۇرمۇشىدا
زور ئۆزگىرىشلەر بولدى. گېزىتخانا باشلىقىنىڭ رازى
بولۇش-بولماسلىقىغا قارىماي، ئىشچىلارغا مەشغۇلات
ۋاقتىنى، خىزمەت ۋاقتىنى بېكىتتى. شۇنىڭدەك خىزمەت-
تىن سىرتقى ۋاقىتلارنىڭ ئىشچىلارنىڭ ئۆزىگە تەئەللۇق
ئىكەنلىكىنى، ئۇنى ھېچكىمنىڭ ئىگىلىۋېلىش ھوقۇقى
يوقلۇقىنى بەلگىلىدى.

ئىشتىن چۈشكەندىن كېيىن لۇتپۇللا باسما زاۋۇت
قورۇسىغا كېلىپ ئىشچىلارغا:

— ئادەم ئىشلەشنىلا بىلىپ، ئويناشنى بىلمىسە
قانداق بولىدۇ، — دەيتتى. ئۇ، ئۆزى قول سېلىپ ياغاچ-
لارنى ئوشلاپ، ئىشچىلار بىلەن بىرلىكتە «گەرەتكە①»
ئوينايتتى. گېزىتتىن ئېشىپ قالغان قەغەزلەرنى چاپلاپ
قارت ياساپ ئىشچىلار بىلەن بىللە ئوينايتتى. شۇنىڭ-
دىن ئېتىبارەن زاۋۇتتا كۈلكە ئاۋازى ياڭرىدى. كەچ

① ئويۇننىڭ بىر تۈرى.

كىرىش بىلەنلا ئىشچىلار لۇتپۇللانىڭ ئۆيىگە (ئۇ چاغلاردا لۇتپۇللا مېھرىخان ئىسىملىك بىر موماينىڭ ئۆيىدە تۇرغانىدى) يۇگرەيتتى. ئۆيدە سۆزلىشىۋاتقان، كۈلۈشۈۋاتقان، ھېكايە، ناخشا ئېيتىۋاتقان ئاۋاز ئۈزۈلمەيتتى. ئۇلار ئۇسسىسا ئۆزلىرى چاي قاينىتىپ ئىچەتتى، قوغۇن - تاۋۇز يىگۇسى كەلسە پۇل يىغىش قىلىپ ئېلىپ يەتتى. ئىشچىلار بۇ ئۆيگە بەك ئامراق ئىدى.

ئاي نۇرى ئەتراپقا يېقىملىق نۇر چېچىۋاتقان، كەچكى سەلكىن شامال تېرەك يوپۇرماقلىرىنى لەرزان شىلدىرلىتىۋاتقان بىر ئاخشىمى لۇتپۇللا گېزىتخانىدىن چىقىشىغا ئاي يورۇقىدا ئۇدۇلىدىن بىرسىنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆردۇ. يېقىن كېلىپ قاراپ ئۇنىڭ ئىشچى ھوشۇر زايىت ئىكەنلىكىنى تونۇيدۇ. ئۇ لۇتپۇللانى كۆرۈش بىلەنلا چىرايىنى پورۇشتۇرۇپ:

— تازا نەس باستى - دە! ئاغرىپ قېلىپ دوختۇرخانىغا بارسام، دوختۇرخانىمۇ تاقىلىپ قاپتۇ، — دەيدۇ.

— نەرىڭىز ئاغرىپ قېلىۋىدى، دەپ سورايدۇ لۇتپۇللا.

— قورسۇقۇم.

— ئۇنداقتا، دوختۇرخانىغا بېرىشنىڭ ھاجىتى يوق، مەندە گىرىلكا بار، قويۇپ باقايلى.

ئۆي ئىچى قاپقاراڭغۇ بولۇپ، لۇتپۇللا سەرەڭگە چېقىپ چىراغنى ياندۇردۇ. ھوشۇر زايىتنىڭ كۆزى

ئۇستەلدە تۇرغان بىر پارچە رەسىمگە چۈشىدۇ. قارىماققا رەسىمدىكى قاپقارا، قويۇق بۇرۇتلۇق، كۆزلىرى ئوتلۇق بۇ كىشى ناھايىتى سەمىمىي، خۇشپېئىل كۆرۈنەتتى. ھوشۇر زايىت ھەر قانچە ئويلاپمۇ، ئۇ كىشىنىڭ كىملىكىنى بىلەلمەدى.

لۇتپۇللا ئۇنىڭ رەسىمگە سىنچىلاپ قاراپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ كۈلۈمسىرىگەن ھالدا:

— ئۇنى مەن سىزغان. قانداقراق بوپتۇ؟ — دەپ سورايدۇ.

ھوشۇر زايىت بېشىنى لىڭشىتىپ:

— ئۇنى ئوبدان سىزىپسىز. سىزىپ نېمە قىلاتتىڭىز؟ — دەيدۇ.

— بۇنىڭغا نېمە دېسەم بولار. مېنىڭچە بۇنىڭ پايدىسى كۆپ، — دەيدۇ لۇتپۇللا قولىدىكى گىرىلكىنى پۈلاڭلىتىپ تۇرۇپ، — مەسىلەن، سىزنى ئالساق، ناۋادا ئۇ مۇشۇ يەردە بولغان بولسا، سىزمۇ ئاغرىپ قالمىغان بولاتتىڭىز، — دەيدۇ.

ھوشۇر زايىت لۇتپۇللانىڭ گېپىنىڭ تېگىگە يېتەلمەي، كۆزلىرىنى چەكچەيتكىنىچە بىردە رەسىمگە، بىردە لۇتپۇللاغا قاراپ، ھەيرانلىق بىلەن:

— ئۇ دوختۇرمۇ؟ — دەپ سورايدۇ.

لۇتپۇللا كۈلۈپ كېتىدۇ-دە:

— ھەئە، سىزنىڭ دېگىنىڭىزدەك ئۇ دوختۇر، ئۇ پۈتۈن دۇنيادىكى كېسەللىك، ئازاب، پاسكىنىچىلىق،

قاراڭغۇلۇقلارنى ئوڭشايدىغان دوختۇر. ئۇ، ئىنسانلارنى ەڭگۇ ساغلام، بەختلىك ياشسۇن، بارلىق ئەسكىلەر-نىڭ تۇخۇمى قۇرۇسۇن، دەيدۇ. بۇرادەر، سىزچە بۇنداق دوختۇر ياخشى ئەمەسمۇ؟ — دەيدۇ.

هوشۇر زايىت سەممىيلىك بىلەن بېشىنى لىڭشىتىدۇ.

لۇتپۇللا تېخىمۇ كۆتۈرەڭگۈ تەلەپپۇزدا:

— بۇرادەر، ئېسىڭىزدە بولسۇن، بۇ دوختۇر بىز-نىڭ ئۇستازىمىز، — دەيدۇ.

بۇ چاغلاردا لۇتپۇللا توغرىسىدىكى مەخپىي ماتېرى-ياللار ئاقسۇ ساقچى ئىدارىسىگە يېتىپ بولغان، ئاقسۇ ساقچى ئىدارىسىدە بىرنەچچە ئالدىراش كىشى پەيدا بولغانىدى. ئۇلارنىڭ ۋەزىپىسى سايىدەك كېچە - كۈندۈز شائىرنىڭ كەينىدىن ماراش ئىدى.

5

قىرى ساتىراش

ساقچى ئىدارىسىدىكى بىرنەچچە ئىشپىيون لۇتپۇللا-نىڭ كەينىگە كىرىۋالىدۇ. مۇشۇنداق شارائىتتا لۇتپۇللا نېمە قىلالىسۇن؟

بىر كۈنى لۇتپۇللا چاچ ئالدۇرغىلى ساتىراشخانىغا بارىدۇ. ساتىراشخانا پاكار ۋە زەي بىر ئېغىز ئۆيگە جايلاشقان بولۇپ، ئۇنىڭدا ئاتا - بالا ئىككىيلەن ھۇ-نەر قىلاتتى. ئوغلى لۇتپۇللانىڭ چېچىنى ياساۋاتقاندا دادىسى — قىرى ساتىراش دۇتار چېلىپ بوغۇق ھەم غەمكىن ئاۋازدا قەدىمكى خەلق ناخشىسىنى ئېيتىۋاتاتتى:

ئۈستەڭنىڭ تېگى قاتتىق،
چاپسا كەتمەن ئۆتمەيدۇ.
زالىم توڭچى بەگلەر،
بېشىمىزدىن كەتمەيدۇ.

ئۈستەڭنى چېپىۋېرىپ،
كەتمەن قايرىلىپ كەتتى.
كەمبەغەل ھاشار بىلەن،
ئۆيدىن ئايرىلىپ كەتتى.

دەريانىڭ سۈيى تاشسا،
توختى ئاتلىقنى تاشلايدۇ.
بۇ ھالنى كۆرۈپ ھاشار،
خۇدايىمغا يىغلايدۇ.

ناخشا ئەۋجىگە كۆتۈرۈلگەنسېرى تېخىمۇ مۇڭلۇق، تېخىمۇ ئېچىنىشلىق تۈس ئالدى. ئېيتا ـ ئېيتا قېرى ساتىراش ئاخىرىنى داۋاملاشتۇرالماي قالدى، قولىمۇ دۇتار تارلىرىنى چىرتىشتىن توختىدى.

لۇتپۇللا ئۆزىنىڭ چاچ ياسىتىۋاتقانلىقىنى ئۇنتۇپ، ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ـ دە:

— ئېيتماسمىز، بوۋا، توختاپ قالدىڭىزغۇ، ئېيتىڭ! دەپ ۋاقىراپ تاشلىدى.

قېرى ساتىراش ئېغىر خورسىنىپ تۇرۇپ:

— ھەي... قېرىدۇق، ئەمدى خەقلەرگە ياققۇدەك ئېيتالمايدىغان بوپقالدۇق، — دېدى.

— ياق، ئېيتىۋېرىڭ، مانا مەن ياقتۇرىمەن،—دېدى لۇتپۇللا ئالدىراپ.

بوۋاي كۈلۈپ قولىغا دۇتارنى ئالدى.

— بوپتۇ، ئاڭلىسىڭىز ئېيتىپ بېرەي.

بوۋاينىڭ ناخشىسى تۈگىگەندىن كېيىن لۇتپۇللا ئۇنىڭ قولىنى چىڭ سىقىپ ھاياجانلانغان ھالدا:

— تاغا، قالتىسكەنسىز. مانا بۇنى ھەقىقىي ناخشا دېسە بولغۇدەك. ئۇلار ئاتا - بوۋىلىرىمىز ئۆز ھاياتى بەدىلىگە بىزگە قالدۇرغان ناخشىلار. تاغا، مۇشۇنداق كۆپ ناخشىنى ئەستە تۇتماق ئۇڭايغا توختىمىغاندۇر،—دېدى.

شۇنىڭدىن باشلاپ ھەر كۈنى كەچتە لۇتپۇللا بۇ يەرگە كېلىپ بوۋاينىڭ ناخشىسىنى ئاڭلايدۇ ۋە خاتىرە دەپتىرىگە بىرمۇ بىر خاتىرىلىۋالىدۇ. بەزىدە ھاياجىنىنى باسالماي «ئۆرگىلەي» دەپ توۋلايدۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن ھەر كۈنى كەچتە بۇ يەردە ئادەم ھەممىلا يىغىلىدىغان بولىدۇ.

6

«غېرىپ - سەنەم» نى ئوينىش

كۈتۈلمىگەندە لۇتپۇللانىڭ ئۆيى جىمىپ قالدى. دوستلىرى ئۇنى ئىزدەپ كېلىپ ئىشىكنى تاقىۋېلىپ يوتقانغا پۈركىنىپ ياتقانلىقىنى كۆرىدۇ - دە، بىر-بىرىگە:

— ئۇنى ئويغاتمايلى، ئارام ئېلىۋالسۇن،—دەپ شىۋىرلىشىدۇ. ئەتىسى كەلسە، ئۇ يەنە ياتقان. بۇنى

كۆرۈپ دوستلىرى بىئارام بولۇپ ئاغرىپ قالغانمۇ؟ دوختۇر چاقىرامدۇق ـ قانداق دېگەن ئويلارغا كېلىدۇ ۋە كىرىپ كۆرۈپ چىقماقچى بولىدۇ. لېكىن ئۆي ئىگىسى مېھرىخان ئانا ئىشىكنى توسۇۋېلىپ ئۇلارنى كىرگىلى قويمايدۇ. بىر موماي بىر نەچچە يىگىتنى توسۇپ قالالامتى؟ ئۇلار دۈپۈرلىشىپ ئۆيگە بېسىپ كىرىپ يوتقاننى ئېچىپ قاراپ، ھاڭ ـ تاڭ قالىدۇ. ئەسلىدە يوتقان ئىچىدە ئادەم يوق ئىدى. ئۇنداقتا لۇتپۇللا قېنى؟ مېھرىخان ئانا:

— غەلۋە قىلماڭلار! ئۇ شەھەر سىرتىدىكى بېغىمدا بىر نەرسە يېزىۋاتىدۇ، — دەيدۇ.

لۇتپۇللا ئەسلىدە بۇ چاغدا «غېرىپ ـ سەنەم» ئوپېراسىنى يېزىۋاتاتتى. «غېرىپ ـ سەنەم» تارىخىي تېما بولۇپ، ئۇنىڭدا بىر جۈپ ياشنىڭ مۇھەببىتى ھېكايە قىلىنىدۇ. بۇ بىر جۈپ ياش مۇھەببەت يولىدا شاھنىڭ پەرمانى، دادىسىنىڭ بۇيرۇقى ۋە كونا قائىدە-يوسۇنلار ئۈستىدىن ئىسيان كۆتۈرۈپ، قاتمۇ قات قىيىنچىلىقلارنى يېڭىپ، ئاقىۋەت مۇراد ـ مەقسىتىگە يېتىدۇ. ئەينى چاغلاردا شۇ جايدىكى كىشىلەر مۇشۇنداق ئىدىيىگە، مۇشۇنداق ئىسيانكار روھقا نەقەدەر مۇھتاج ئىدى ـ ھە!

لۇتپۇللانىڭ مۇھەببەت ۋە سادىقلىق كۈيلىنىدىغان دراما ئويناشقا تەييارلىنىۋاتقانلىق توغرىسىدىكى خەۋەر ئاقسۇدىكى تەرەققىپەرۋەرلەر ئارىسىغا ناھايىتى تېز

تارقالدى. ئىلغار ياشلار لۇتپۇللانىڭ ئەتراپىغا يىغى-
لىشقا باشلىدى. ئۇلار ساقچى ئىدارىسىنىڭ قاتمۇ قات
مۇھاسىرىسى ئاستىدا بۇ ئۇيېرانى ئويناپ چىقىش ئۈ-
چۈن ئۆزلىرىنىڭلا تىرىشچانلىقىغا تايىنىش يېتەرسىزلىك
قىلىدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى. ئادەم كۆپ بولسا
ئەقىل كۆپ بولىدۇ. ئۇلار بىر ئادەمنى ئەسكە ئالدى.
ئۇنىڭدىن پايدىلانغىلى بولسا، تازا ئوبدان بولاتتى-دە،
بۇ ئادەم مەنچىنىڭ خانى تەرىپىدىن ئاقسۇ كونىشەھەر ھاكى-
مى قىلىپ تەيىنلەنگەنلەرنىڭ ۋارىسى پادىشا خوجا بولۇپ،
ئاقسۇ ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ باشلىقى ئىدى. ئۇيغۇر ئۇيۇشمى-
سىغا يىلىغا بىر تۈمەن كۈرىدىن ئارتۇق بۇغداي تاپشۇ-
رۇلاتتى. ئۇ، ۋالىي چاۋگېن بىلەن شېرىكلىشىپ بۇغداي-
نىڭ ھەر بىر كۈرىسىنى 20 يۈەندىن سېتىۋېلىپ،
200 يۈەندىن سودىگەرلەرگە ساتاتتى. شۇڭا، ئاقسۇ-
دا پادىشا خوجا ھېسابسىز پۇلغا ئىگە ئىدى، ئۇنىڭ
ئۈستىگە ھوقۇقىمۇ يەتكۈدەك بولۇپ، ۋالىينىڭ ئالدى-
دىمۇ دېگىنى - دېگەن، قىلغىنى - قىلغانىدى.

ئارىدىن ئۇزاق ئۆتمەي پادىشا خوجا دوستلى-
رىغا يېگىت بىلەن قىزنىڭ مۇھەببىتى ھېكايە قىلىنى-
دىغان بىر ئويۇن قويۇشقا تەييارلىق كۆرۈۋاتقانلىقىنى
جاكارلىدى. مۇشۇنداق كاتتا ئادەم قوشۇلغان تۇرسا
باشقىلارنىڭ غىدىڭ - پىدىڭ قىلىشىغا نېمە ھەددى؟
ۋالىي چاۋگېنمۇ تىلىنى چىشلەشكە مەجبۇر بولدى.

رېپېتىتسىيە باشلاندى. پۈتۈن ئاقسۇ قايناملاشقانلىقتا چۈمدى. بۇ، پادىشا خوجىنىڭ ئۇخلاپ چۈشىگەمۇ كىرمىگەن ئەھۋال ئىدى. ھەممە ئادەم ئويۇننىڭ تېزرەك قويۇلۇشىنى كۈتەتتى. پادىشا خوجا ھېسابلاپ كۆرۈپ بىلەتتىن كىرىدىغان كىرىمنىڭ ئاز بولمايدىغانلىقىنى پەملىدى.

رېپېتىتسىيە داۋاملاشماقتا. تويۇقسىز ساقچى ئىدارىسىدىن ئىدارە باشلىقىنىڭ بۇ ئويۇننى قويۇشنى مەنئى قىلىش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇشى كەلدى. بۇنى ئاڭلاپ پادىشا خوجىنىڭ ئەرۋاھى قىرىق گەز ئۇچتى. ئۇ ۋالىي مەھكىمىسىگە بېرىپ، ئۇستەلنى مۇشتلاپ تۇرۇپ ساقچى باشلىقىنى راسا سۆكتى. ۋالىي ئۇنىڭغا:

— ئايلىناي بېگىم، ئاچچىقلىرىنى بېسىۋالسىلا. بۇ ئىشتا مەندىن ياماڭلىمىسىلا، مەنمۇ تەڭلىكتە قالدىم. شەھەر ئىچىدىكى - سىرتىدىكى بولۇپ قانچىلىك ئادەم بۇ ئويۇننى كۆرسەمىز دەۋاتىدۇ، بىلەملا، — دېدى.

— ئادەم كۆپ بولسا نېمە بوپتۇ، ئادەم كۆپ بولسا تېخى ياخشى ئەمەسمۇ، — دېدى پادىشا خوجا ئىرەڭسىمىگەن ھالدا.

— باپىرى، سىلى بۇنى بوش چاغلاۋاتىلا، قالايمىقانچىلىق چىقسا كىم جاۋابكار بولىدۇ؟

پادىشا خوجا تېخىچە ئاچچىقىنى باسالمايۋاتاتتى.

— ئۇنىڭ بىلەن كارىم يوق. مەن 100 نەچچە كورە بوغدايىنىڭ پۇلىنى سەرپ قىلدىم. ئەمدىلىكتە قويۇشنى مەنئى قىلساڭلار...

— ئىسمىلا دېگەن بىلەن ۋالىينىڭ چارىسى كۆپ. ئۇ ساقچى باشلىقى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ بېلەتتىن كىرگەن كىرىمگە ئۇنىمۇ شېرىك قىلماقچى، ئويۇن قويۇلغاندا ساقچى ئىدارىسىدىكىلەرنى چىقىرىپ تەرتىپ ساقلىماقچى، ئۇلار يېتىشمىسە ئاتلىق ئەسكەرلەر 5 - پولكىنى چىقارماقچى بولدى.

مانا شۇنداق جىددىي پەيتتە «غېرىپ — سەنەم» سەھنىگە چىقىرىلدى.

7

ئۈچقۇنلار ئىتتىپاقى

شۇنىڭدىن كېيىن لۇتپۇللا سەنئەت ئۆمىكىنى باشلاپ «غېرىپ - سەنەم» نى ھەر قايسى ناھىيە، يېزىلارغا ئاپىرىپ قويۇشقا كىرىشتى.

1944 - يىل 11 ئايدا. ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي ئۈچ ۋىلايەتتىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ گومىنداڭنىڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى ئىنقىلابىي ئۇرۇشى باشلاندى. گومىنداڭ باندىت قوشۇنى تۇركۈم - تۇركۈملەپ تارمار قىلىندى. مىللىي ئارمى-

يىغىنىڭ بىر قىسمى چەك بىلەن ساۋەنگە يېتىپ كەلدى، بىر قىسمى مۇزداۋاندىن ھالقىپ ئۆتتى. گومىنداڭنىڭ رەھىمسىز ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدا نالە - پەرياد چېكىۋاتقان ئاقسۇ خەلقى ئۈچۈن بۇ نەقەدەر زور ئىلھام - ھە!

شۇ كۈنلەردە لۇتپۇللانىڭ ئۆيىدىن ئاقسۇدىكى ئىنقىلابىي ياشلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمىدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر، قازاق، ئۆزبېك، قىرغىز، رۇس مىللىتىدىن بولغان ئىشچى، ساتىراش، موزدوز، ناۋاي، ھارۋىكەش، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى، ئوقۇغۇچىلار، دوختۇرلار شۇنىڭدەك گومىنداڭنىڭ ناھىيىلىك بۆلۈمىنىڭ ئاددىي خىزمەتچىلىرى، ئاتلىق 5 - پولكنىڭ ھال دوختۇرى ... بار ئىدى.

شۇ كۈنلەردە لۇتپۇللا جەڭگىۋار شېئىرى «خىيالچان تىلەك» نى يېزىپ كىشىلەرگە خىيالنىڭ رېئاللىققا ئايلىنىش ئالدىدا تۇرغانلىقىنى، گومىنداڭنىڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمرانلىقى چوقۇم گۇمران بولىدىغانلىقىنى، ئازادلىق تېڭىنىڭ يېتىپ كېلىش ئالدىدا تۇرغانلىقىنى بىلدۇرۇپ، خەلقنى قوزغىلىپ كۈرەش قىلىشقا چاقىردى. بۇ شېئىر پات ئارىدىلا ئاقسۇ خەلقىنىڭ ئىنقىلابىي جەڭ مارشىغا ئايلاندى. مىللىي ئارمىيە ئاقسۇنى مۇھاسىرىگە ئالغاندا كىشىلەر مۇشۇ ناخشىنى ئېيتىپ جەڭگە قاتناشتى، كىشىلەر مۇشۇ ناخشىنى ئېيتىپ شىنجاڭ ئازاد بولغانغا قەدەر كۈ-

رەشنىداۋاملاشتۇرىدۇ، كىشىلەر مۇشۇ ناخشىنى ئېيتىپ جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنى كۈتۈۋالىدۇ.

شۇ كۈنلەردە لۇتپۇللا ۋە دوستلىرى «ئۇچقۇنلار ئىتتىپاقى» نى قۇرۇپ، شەھەر، يېزىلاردا، گومىنداڭ ئاتلىق 5 - پولكى ئارىسىدا، باشقا ناھىيىلەردىن ئەسكەرلىككە تۇتۇپ كېلىنگەنلەر ئارىسىدا تەشۋىقات خىزمىتىنى قانات يايدۇرىدۇ.

بىر كۈنى مۇنداق بىر ئىش يۈز بېرىدۇ. لۇتپۇللا تەشۋىق ۋەرەقىسىنى يېزىپ بولۇپ، كېچىدە ئۈچ ئادەم بۇشۇرۇن باسماقچى بولىدۇ. كىم بىلسۇن؟ شۇ ۋاقىتتا ئىشچى قادىر يۈسۈپ كەلمەيدۇ. ئۇنى ساقلا - ساقلا تاڭ ئېتىپ كېتىدۇ. ئەتىسى ئىشقا چۈشىدىغان چاغدا ئۇ باشقىلار بىلەن بىللە ئىشقا كېلىدۇ. ئۇ كەچكىچە چىرايىنى ئاچماي، باشقىلارغىمۇ گەپ قىلماي يۈرىدۇ. كەچتە لۇتپۇللانى تېپىپ ئۇنىڭغا:

— ئاكا! ئىش بۇزۇلدى، — دەيدۇ.

ئەسلىدە تۈنۈگۈن كەچتە ئۇنى ساقچى تۇتۇپ ئاپىرىپ سولاپ قويغان. تاڭ يورۇشقا يېقىن بىر بولۇم باشلىقى كىرىپ ھەجىيىپ تۇرۇپ:

— قورقۇپ كەتكەنسىز، ھېچ گەپ يوق، سىزنى ئازراق ئىش بىلەن ئەكەلگەنىدۇق — دەيدۇ.

نېمە ئىش؟

ئەسلىدە ئۇنى لۇتپۇللانىڭ ئارقىسىدىن يۈرۈپ، ئۇنىڭ نېمە دېگەن، نېمە قىلغانلىقىنى قالدۇرماي تۈز-

لىرىگە يەتكۈزۈشكە سالماقچى بولغانىكەن.

— مېنى ئىشپىيون بول دېگەنلىك ئەمەسمۇ بۇ، دەپ ئويلايدۇ قادىر يۈسۈپ، — كەمبەغەل بولساممۇ ۋىجدانىمنى يوقاتماسلىقىم، يولداشلىرىمنى ساتماسلىقىم لازىم، — دېگەن قارارغا كېلىدۇ ـ دە، ئاڭقىرالمىغان سىياقتا:

— باشلىق، بۇ قانداق بولىدۇ؟ ئۇ دېگەن تەھرىر، مەن بولسام ئىشچى، ئۇنىڭ نېمە قىلىۋاتقانلىقىنى مەن قانداق بىلەي؟ — دەيدۇ.

كىم بىلسۇن؟ بۇ گەپ تۈگەش بىلەنلا بۆلۈم باشلىقى زەھەرخەندىلىك بىلەن كۈلۈپ:

— بىلمەسكە سالما! ئۆزەڭنىڭ 1 ـ باشلانغۇچ مەكتەپتىكى ھېلىقى مۇئەللىمگە دېگەنلىرىڭنى ئۇنتۇپ قالدىڭمۇ؟ — دەيدۇ.

شۇنداق! ئالدىنقى كۈنى ئۇ بىر باشلانغۇچ مەكتەپ مۇئەللىمگە ئىنقىلاب توغرىسىدىكى گەپلەرنى قىلغان. بىراق ئۇنىڭ مۇشۇنداق ئىپلاس نەرسە ئىكەنلىكى خىيالىغىمۇ كەلمىگەنىدى.

مۇز داۋاندىن ھالقىپ ئۆتكەن مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى گومىنداڭ ئاتلىق 5 ـ پولكىنىڭ بىر روتىسىنى تارمار قىلدى. ئىنقىلاب بورىنى كۈندىن ـ كۈنگە ئۇلغايماقتا ئىدى. ئۇچقۇنلار ئىتتىپاقىدىكى كىشىلەرنىڭ جەڭگە ئاتلىنىشقا تاقەتى تاق بولماقتا ئىدى.

بىراق جەڭ قىلىش ئۈچۈن قورال لازىم ـ دە، بۇنى لۈتپۇللا ئالدى بىلەن ھەل قىلىشنى ئويلىغانىدى.

ئاقسۇدىن 30 چاقىرىم يىراقلىقتىكى ئاقسۇ كونا شەھەر ناھىيىسىدە سىلتىق، تاپانچا بولۇپ 30 نەچچە تال قورالغا ئىگە بىر ساقچى ئەترىتى بار ئىدى. مانا شۇ ئەترەتتىكى بىلال ئەزىزى ئۇچقۇنلار ئىتتىپاقىنىڭ ئەزاسى بولۇپ، لۇتپۇللا مۇنداق پىلان تۈزىدۇ. بىر كېچىسى ئۇچقۇنلار ئىتتىپاقى ئەزالىرى لۈكچەكلەر سىيا-قىدا ياسىنىپ ساقچى ئەترىتىنىڭ يېنىدا قىمار ئوينى-غان بولۇپ تۇرىدۇ. بىلال ئەزىزى ساقچىلارنى قىمارۋاز-لارنى تۇتىمىز، دەپ باشلاپ كەلگەندە ئىچى - تېشى تەڭ ماسلىشىپ ساقچىلارنىڭ قورالىنى تارتىۋالىدۇ. ئاندىن شەھەرنىڭ شىمالىدىكى تاغقا چىقىپ كېتىدۇ. ئۇ يەردە بىر ئۆلىمانىڭ مازىرى بولۇپ، بۇ چاغ ما-زارغا تاۋاپ قىلىش چاغلىرى بولغاچقا، ھەر قايسى ناھىيىلەردىن نەچچە مىڭ دېھقان بۇ يەرگە يىغىلاتتى. مانا شۇ جايدا لۇتپۇللا ئاقسۇ بويىچە چوڭ قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشنى پىلانلايدۇ.

ئەپسۇسكى ئويلىمىغان يەردىن ئىپلاس خائىن ھې-كىم نىياز ئۇلارنىڭ تەشكىلاتىغا سوقۇنۇپ كىرىۋالغان ھەم باش كاتىپلىق ئورنىغا ئىگە بولۇۋالغانىدى. ئۇ، بۇ پىلاندىن خەۋەر تېپىپ، كېچىلەپ بۇ پىلانىنى ۋە ئۇچقۇنلار ئىتتىپاقى ئەزالىرىنىڭ ئىسىملىكىنى ساقچى ئىدارىسىگە يەتكۈزىدۇ. ئەتىسى لۇتپۇللا ۋە ئۇنىڭ سەپداشلىرىنىڭ ھەممىسى قولغا ئېلىنىدۇ.

قازا تېپمش

1945 - يىل 9 - ئايدا، مىللىي ئارمىيە ئاقسۇنى قورشىۋالدى.

كېچە، ئاسماندا ئايمۇ، يۇلتۇزمۇ كۆرۈنمەيدۇ. ئەتراپ قولنى سوزسا قولنىڭ ئۇچىمۇ كۆرۈنمىگۇدەك دەرىجىدە قاپقاراڭغۇ.

تۇرمە ھويلىسىدا ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ۋۇ شاۋبىڭ ۋە ئۇنىڭ ئاتارمەن - چاپارمەنلىرى غەرق مەس يۈرمەكتە. قاراڭغۇلۇقتىن كىشىنىڭ جاراق - جۇرۇق قىلغان ئاۋازى كېلىدۇ. ۋۇ شاۋبىڭ ئەسەبىيلەرچە ۋاقىرىماقتا:

ئات! چاپ!

لۇتپۇللا مۇتەللىپ، بىلال ئەزىزى، قادىر يۈسۈپ ۋە باشقا سەپداشلار سېپىل تۈۋىدە تۇرىدۇ. لۇتپۇللا:

— ئات! چاپ! بىز ئۇچۇن قىساس ئالىدىغانلار چىقىدۇ، — دەپ ۋارقىرايدۇ.

ئوق ئاۋازى ياڭرايدۇ. شائىر يىقىلىدۇ، شائىر قاراڭغۇلۇق ئىچىدە يىقىلىدۇ، شائىرنىڭ قېنى دۈز تۇپرىقىغا تۆكۈلىدۇ...

شىنجاڭ ئازاد بولدۇ. شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى ئۈستىدىن قانلىق قىرغىنچىلىق يۈرگۈزگەن جاللاتلار بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى قولغا چۈشىدۇ. 1952-

يىلى باھاردا جاللات ۋۇ شاۋىڭ ئۇرۇمچىدە ئېتىپ ئۆلتۈرۈلدى. ئەينى يىللىرى ئۇچقۇنلار ئىتتىپاقىدىكىلەر مەخپىي يىغىلىش ئۆتكۈزگەن دەرەخزارلىق يېنىدا ئاقسۇ بويىچە ئاممىۋى يىغىن ئېچىلىپ، ھېكىم نۇر نەق مەيداندا ئېتىلدى. ئاندىن كىشىلەر كەتمەن، گۈرجەكلەرنى كۆتۈرۈپ گومىنداڭنىڭ شەرقىي دەرۋازا سىرتىدىكى بىر قورغىنىنى ئۆرۈپ تۈزلىۋەتتى. مانا شۇ قورغان يېنىدىن لۇتپۇللا ۋە باشقا ئىنقىلابىي قۇربانلارنىڭ جەسىتى تېپىلدى. خەلق ماتەم مۇراسىمى ئۆتكۈزۈپ ئۇلارنى يەرلىكىدە قويدى.

كىشىلەر بۇ ئۇنتۇلماس بىر كۈن، قىساس ئېلىنغان كۈن دېيىشتى.

كىشىلەر ئاشۇنداق پارلاق سەھەردە قاراڭغۇ كېچىنى يورۇتۇپ غىل - پاللا قىلىپ ئۆتۈپ كەتكەن نۇرلۇق يۇلتۇزنى كۆرگەندەك بولدى.

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئوت يۈرەك شائىرى لۇتپۇللا مۇتەللىپنى خاتىرىلەش ئۈچۈن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى 1956 - يىل 8 - ئايدا ئۇنى ئىنقىلابىي قۇربان دەپ تونۇشنى قارار قىلدى. ئۇنىڭ ئىسمى جۇڭگو ئىنقىلابىنىڭ تارىخ سەھىپىسىگە يېزىلدى.

ۋەتەنپەرۋەر ئىلغار ياشلارنىڭ مۇنەۋۋەر ۋەكىلى

— ئىنقىلابىي قۇربان چاۋ گورىن توغرىسىدا

جۇ ياڭگۇي (قەلەم تەۋرەتكەن)، شېڭ دېجۇن، لۇياپىڭ

1938 - يىلىنىڭ بىر كۈنى، شىنجاڭ چېگرا مۇداپىئە دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ يېنىدىكى يامۇلنىڭ سىرتقى دەرۋازىسى تۈۋىدە شىنجاڭ شۆيۈەنىنىڭ ئوقۇغۇچىلار تەشۋىقات ئەترىتى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تەشۋىقات ئېلىپ بېرىپ، ئاممىنى ھوشيارلىقنى ئۆستۈرۈپ، جاسۇسلارنى تازىلاپ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئارقا سەپنىڭ جەمئىيەت ئامانلىقىنى مۇستەھكەملەشكە سەپەرۋەر قىلىۋاتاتتى. شۇئەسنادا قولىدا سېتىقچىلىق سۆۋدىتىنى كۆتەرگەن بىر بوۋاي ئاممائارىسىنى ئارىلاپ جېنىنىڭ بارىچە خېرىدار چاقىرىپ تەشۋىقاتقا تەسىر يەتكۈزۈپ، ئاممىنىڭ نارازىلىقىنى قوزغايدۇ، كۆپچىلىك ئۇنى سۈرەن سالماسلىققا ئۈندىسە ئۇ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تەشۋىقاتىغا ھۇجۇم قىلىدۇ، بۇنىڭ بىلەن ئوقۇغۇچىلار ۋە ئاممىنىڭ غەزىپى ئۆرلەپ— بۇ قېرى چوقۇم ياخشى نىيەت ئەمەس دېيىشىدۇ - دە، بەزىلەر ئۇنىڭ بېشىنى ئاختۇرۇپ دېگەندەك ياپون باي-

رىقىدىن بىرنى تېپىپ چىقىدۇ، بۇنىڭ بىلەن ئاممىنىڭ
غەزىپى تېخىمۇ ئۆرلەپ، ھۇشتىلىرىنى شىمايلىتىشىپ بۇ
«ياپون جاسۇسى» نى راسا ساۋىداقچى بولۇشىدۇ. بۇ
چاغدا تەشۋىقات ئەترىتىدىكى ئوقۇغۇچىلار بوۋاينى ئەمە-
دى قوغدىمىسا بولمايدىغانلىقىنى پەملەپ ئاممىغا: بۇ
بوۋاي جاسۇس ئەمەس، تەشۋىقات ئەترىتىمىزنىڭ ئار-
تىسى، رول ئېلىۋاتىدۇ، — دەپ چۈشەندۈرىدۇ. شۇنداقتى-
مۇ ئۇ يەنىلا تاياقتىن خالى بولالمايدۇ. بوۋاينىڭ رو-
لىنى شۇنداق قاملاشتۇرۇپ ئويناپ ئاممىنىڭ ۋەتەنپەر-
ۋەرلىك قىزغىنلىقىنى ئۇرغۇتقان بۇ ياش — شىنجاڭ
شۆيۈەنىنىڭ ئىلغار ئوقۇغۇچىسى چاۋگورىن ئىدى. ئۇ،
لىن جىلۇ، چې تيەنمىن قاتارلىق كومپارتىيە ئەزالىرى،
دۇ جۇڭيۈەن، ماۋدۇن قاتارلىق مەشھۇر ۋەتەنپەرۋەر زات-
لار ۋە ئىلىم ئەھلىلىرىنىڭ تەربىيىسىدە يېتىلگەن ياپون
باسقۇنچىلىرىغا قارشى ۋەتەنپەرۋەر ئىلغارلاردىن بولۇپ،
كوممۇنىستىك غايىگە، كۆپ تەرەپلىمە تالانتقا ئىگە،
ئالغا ئىنتىلىشچان ئىنقىلابىي ياش ئىدى. بىراق بۇ
ۋەتەنپەرۋەر ياش 1942 - يىلى جاللات شېڭ شىسەي
تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى. ئىلگىرى شىنجاڭدا خىزمەت
ئىشلىگەن پېشقەدەم ئىنقىلابچىلار كۆپ يىللاردىن بۇيان،
چاۋ گورىننى ئىنقىلابىي قۇربان دەپ تونۇشنى تۇشمۇ
تۇشتىن تەلەپ قىلىپ كەلگەنىدى. 1985 - يىل 12 -
ئاينىڭ 2 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى
چاۋ گورىننى ئىنقىلابىي قۇربان دەپ تونۇشنى قارار قىلدى.

چاۋ گورىن (تەخەللۇسى خەن مو) قەمەرىيە 1920 - يىل 8 - ئاينىڭ 20 - كۈنى گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ لىڭشيا (خېجۇ) شەھىرى ئەتراپىدىكى نەنلۇڭ يېزىسىنىڭ چاۋ جيا (چاۋ جەمەتىدىكىلەر) كەنتىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇنىڭ ئاتا - بوۋىسى ئەمگەكچان، ئاقكۆڭۈل دېھقان بولۇپ، بىر نەچچە مو يەرنى تېرىش بىلەن تۇرمۇشىنى ئاران قامداپ كەلگەن. دادىسى چاۋ زىخې كونا ئارمىيىدە چاكار بولۇپ ئىشلىگەن. ئانىسى مەلۇماتلىق، ئەخلاقلىق ئايال ئىدى. چاۋ گورىن كىچىكىدىنلا ئەمگەكنى سۆيەتتى، چوشقا، توخۇ، كالا بېقىش، تېزەك تېرىش قاتارلىق چامىسى يېتىدىغانلىكى ئىشلارنى قىلىپ ئائىلىسىگە ياردەملىشەتتى. ئائىلىسىدىكىلەر ئۇنى بەكمۇ ياخشى كۆرەتتى. ئوقۇش يېشىغا يەتكەندە ئانىسى ئۇنى خېجۇ شەھىرىدىكى جۇڭسەن باشلانغۇچ مەكتىپىگە ئوقۇشقا بېرىدۇ. ئۇ تىرىشىپ ئوقۇپ، ئوقۇتقۇچىلارنى ھۆرمەتلەيدۇ.

1928 - يىلى، گەنسۇدا قۇرغاقچىلىق ئاپىتى يۈز بېرىدۇ. مىلىتارىستلار خۇيزۇ، خەنزۇ مىللەتلىرى ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتلەردىن پايدىلىنىپ مىللىي قىرغىنچىلىق پەيدا قىلىدۇ. شۇ ۋاقىتتىكى قىرغىنچىلىقتا ئۇنىڭ بوۋىسىنىڭ بېشى چېپىلىپ كېتىدۇ. بۇ ئەنسىزچىلىك يىللاردا يۇرتىدا تۇرۇشقا مۈمكىن بولمىغاچقا

1930 ـ يىلى چاۋ گورىنىڭ ھامىسىنىڭ ئائىلىسىدىكى ـ
لەر شىنجاڭغا بارماقچى بولىدۇ، تاغىسى بىلەن مومىسى ـ
مۇ ئۇلار بىلەن بىللە مېڭىش قارارىغا كېلىدۇ. مومىسى
چوڭ نەۋرىسى چاۋ گورىنى بەكمۇ ياخشى كۆرگەچكە ئۇ ـ
نىمۇ بىرگە ئېلىپ ماڭماقچى، چاۋ گورىنىڭ ئاتا ـ ئا ـ
نىسىمۇ ئارقىدىنلا يولغا چىقماقچى بولۇشىدۇ. ئەمدىلا
10 ياشقا كىرگەن چاۋ گورىن 1930 ـ يىلى 7 ـ ،
8 ـ ئايلاردا سۆيۈملۈك ئاتا ـ ئانىسى ۋە ئۇرۇماق ئىنى ـ
سىدىن ئايرىلىپ جاھاندارچىلىق قىلىش ئۈچۈن، موما ـ
سى بىلەن شىنجاڭغا قاراپ يول ئالىدۇ. ئۇرغۇن جەۋ ـ
رى ـ جاپالارنى بېشىدىن ئۆتكۈزۈپ ئۈچ ئايدىن ئار ـ
تۇق يول يۈرۈپ، 1930 ـ يىلى كۈزدە دىخۇا (ئۈرۈمچى) ـ
غا يېتىپ كېلىدۇ.

ئىنقىلابىي ئاقارتىش

چاۋ گورىنىڭ شىنجاڭغا كەلگەن ۋاقتى دەل گەنسۇ
خېجۇلۇق مىللىتارىست جىن شۇرېننىڭ ھۆكۈمرانلىق قى ـ
لىۋاتقان ۋاقتى ئىدى. يۇرتداشلىق مۇناسىۋىتى بىلەن
تاغىسى بىلەن ھامىسىنىڭ يولدىشى جىن شۇرېننىڭ
قىسمىدا قارا خىزمەتچى بولۇپ ئىشلەيدۇ. ئۇلار مانجۇ
قەلئەسىدىن بىر كىچىك قورانى ئىجارىگە ئېلىپ ئول ـ
تۇرىدى. مومىسى نەۋرىسىگە بەكمۇ ئامراق ئىدى، ئۇ ـ
نىڭ مەكتەپتە ئوقۇشىنى، ئوي ـ ئوچاقلىق بولۇشىنى

ۋە نام چىقىرىشنى تېخىمۇ ئارزۇ قىلاتتى. شۇڭا ئورۇن-
لىشىپ بولۇپلا چاۋ گورىنىنى لوگېۋ ئۇيۇشمىسى باشقۇر-
غان جۇڭشەن باشلانغۇچ مەكتىپىگە ئاپىرىپ بېرىدۇ.
ئۇ تىرىشىپ باشتىن - ئاخىر ياخشى ئوقۇيدۇ، رەسىم
سىزىشقا بەكمۇ قىزىقىدۇ، ئەينى ۋاقىتتا ئۇ «خادىمىن»
ماركىلىق تاماكىنىڭ قېپىغا بېسىلغان شىجۇي تىياتىرى-
دىكى «ئەجنەبى» سۈرىتىنى تەقلىد قىلىپ سىزىشنى تو-
لىمۇ ياخشى كۆرەتتى. گۈەن گۇڭ، خۇاڭ تيەنبانىڭ سۈ-
رەتلىرىنى ئەينەن سىزغانلىقى ئۈچۈن نۇرغۇن يۇرتداش-
لىرى ئۇنى ئۆيلىرىگە چاپلىۋېلىشقانىدۇ. ئۇ رەسىم سى-
زىشنى ياخشى كۆرۈپلا قالماستىن، تەنتەربىيە ۋە مۇزىكا
ھەۋەسكارى ئىدى. قىزىقىش دائىرىسىنىڭ كەڭرىلىكى —
ئۇنىڭ كېيىنكى كۈنلەردىكى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قار-
شى تۇرۇپ، ۋەتەننى مۇنقەرزلىكتىن قۇتقۇزۇش خىزمى-
تى ئۈچۈن پۇختا ئاساس سالغانىدى.

1934 - يىلى 7 - ئايدا، ئۇ جۇڭشەن باشلانغۇچ
مەكتىپىنى پۈتتۈرۈپ، ئۆلكىلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ
تولۇقسىز سىنىپىغا ئوقۇشقا كىردى. ئوتتۇرا مەكتەپكە
كىرگەندىن كېيىن، دادىسى بىلەن تاغىسى ئىشسىز قال-
غانلىقتىن ئائىلە ئىقتىسادى بىر قەدەر قىيىن ئەھۋالغا
چۈشۈپ قالىدۇ. ئۇ پەقەت ھۆكۈمەت تەرىپىدىن بېرىل-
گەن ئوقۇش پۇلىغىلا تايىنىپ ئوقۇشنى داۋاملاشتۇرىدۇ.
ئۇستى بېشى كونا بولغاچقا بەزى ساۋاقداشلىرى ئۇنى
كۆزگە ئىلمايدۇ. ئۇ ئۆسەك گەپ - سۆزلەرگە قۇلاق

سالماي قەيسەرلىك بىلەن قېتىرقىنىپ ئۆگەنگەچكە ئوقۇ-
گىنىش نەتىجىسى باشتىن - ئاخىر سىنىپ بويىچە ئال-
دىنقى قاتاردا تۇرىدۇ.

1935 - يىلى، كومپارتىيە ئەزاسى ۋاڭ شۇچىڭ (يۈي شۇسۇڭ) جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشمىنىڭ باش كاتىپى، شىنجاڭ شۆيۈەنىنىڭ مۇدىرى، شۇنىڭ بىلەن بىرگە 1 - ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ مۇدىرلىقىنى قوشۇمچە ئۆتەيدۇ. ئۇ مەكتەپكە كەلگەندىن كېيىن، پەقەت ماتې-ماتىكا، فىزىكا، خىمىيە دەرسلا تەسىس قىلىنغان ئەھ-ۋالنى ئۆزگەرتىپ سىياسىي دەرسىنىمۇ تەسىس قىلدى ھەمدە ۋاڭ شۇچىڭنىڭ ئۆزى سىياسىي دەرس بېرىشنى ئۈستىگە ئېلىپ، ئوقۇغۇچىلارغا ماركسىزم - لېنىنىزمنى، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ ۋەتەننى مۇنقەرز-لىكتىن قۇتقۇزۇشنى، ئالتە بۈيۈك سىياسەتنى تەشۋىق قىلىدۇ. چاۋگوردىن ماركسىزملىق مەرىپەت تەربىيىسىگە ئېرىششكە باشلايدۇ ھەمدە 1931 - يىلدىكى «18 - سېن-تەبىر» ۋەقەسىدىن كېيىن، ياپون جاھانگىرلىكىنىڭ تۆ-مۈر تاپىنى ۋەتىنىمىزنىڭ شەرقىي شىمالدىكى گۈزەل تاغ - دەريالىرىنى نابۇت قىلىپلا قالماي، بەلكى قەدەممۇ قەدەم ۋەتىنىمىزنىڭ مۇقەددەس زېمىنىگە ئىچكىرىلەپ كىرىپ ئىشغال قىلىۋاتقانلىقىنى چۈشىنىدۇ. مىللەتنىڭ ھالاك بولۇش خەۋپى ئۇنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك قىزغىنلى-قىنى ئۇرغىتىدۇ. ئۇ بىر قىسىم ئىلغار ساۋاقداشلىرى بىلەن بىرلىكتە قۇرۇلغىنىغا ئۇزۇن بولمىغان ئىلغار تەش-

كىملات — «شىنجاڭ خەلقىنىڭ جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسى» غا كىرىپ، ئۇيۇشمىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۈرلۈك پائالىيەتلىرىگە پائال قاتنىشىدۇ. دائىم تىياتىرخانىلارغا بېرىپ ئاممىغا ياپونغا قارشى تەشۋىقات ماتېرىياللىرىنى ئوقۇپ بېرىدۇ. ئۇ يەنە 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما تەشۋىقات ئەترىتىنىڭ مۇزىكا گۇرۇپپىسىغا قاتنىشىپ، مۇزىكا بىلەن ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تەشۋىقات ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ. ھەممىشە جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشمىنىڭ رادىئو ئىستانسىسىغا بېرىپ ئويۇن كۆرسىتىدۇ. بۇ جەرياندا ئۇ شىنجاڭدىكى ئاتاقلىق رەسسام دەي پېڭيىڭنىڭ يېتەكلىشى ئارقىسىدا رەسساملىق تېخنىكىسى جەھەتتە زور ئىلگىرىلەيدۇ، ياغاچ ئويمىچىلىقىنىمۇ ئۆگىنىۋالىدۇ - دە، رەسىم سىزىش ۋە ياغاچ ئويمىچىلىق بىلەن ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تەشۋىقات ئۈچۈن خىزمەت قىلىشتا باشلاپ زور تەسىر قوزغايدۇ.

تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇغان 3 يىل جەرياندا ئۇ ماركسىزملىق مەرىپەت تەربىيىسىگە ئۇچراشقا باشلاپ ۋەتىنىنىڭ مۇنقەرزلىك خەۋپىدىن ئىبارەت ھالقىلىق پەيتتە تۇرۇۋاتقانلىقىنى چۈشىنىدۇ. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ ۋەتەننى مۇنقەرزلىكتىن قۇتقۇلدۇرۇش قىزغىنلىقى يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈلىدۇ.

غايه نۇرى

1937 - يىل 7 - ئايدا، چاۋگورىن ئۆلكىلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ تولۇقسىز سىنىپىنى ئەلا نەتىجە بىلەن پۈتتۈرۈپ شىنجاڭ شۆيۈەنىنىڭ تولۇق ئوتتۇرا سىنىپىغا كىردۇ. ئەينى ۋاقىتتا شىنجاڭ شۆيۈەن پۈتۈن شىنجاڭ بويىچە بىردىن - بىر ئالىي بىلىم يۇرتى ئىدى. ماركسىزملىق تەربىيە ئومۇملاشقان، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ ۋەتەننى مۇنقەرزلىكتىن قۇتقۇزۇش تەربىيىسى ئىنتايىن جانلانغانىدى، بولۇپمۇ «7 - ئىيۇل» لۇگوچياۋ ۋەقەسىدىن كېيىن، شۆيۈەنىنىڭ ياپونغا قارشى تۇرۇپ ۋەتەننى مۇنقەرزلىكتىن قۇتقۇزۇش پائالىيىتى تېخىمۇ ئەۋج ئالدۇ.

پارتىيىمىز شىڭشىسەي بىلەن ياپونغا قارشى مىللىي بىرلىكسەپ تۈزگەندىن كېيىن، 1938 - يىلى 3 - ئايدا، كومپارتىيە ئەزاسى لىن جىلۇ، چېنتەنچيۇ ۋە ياڭمىڭشىڭ قاتارلىقلار شىنجاڭغا كېلىپ، شىنجاڭ شۆيۈەنگە خىزمەتكە تەقسىم قىلىنىدۇ. لىن جىلۇ ئىلمىي مۇدىرلىقتا، چېنتەنچيۇ كاتىپ قوشۇمچە ئوقۇتقۇچىلىقتا، ياڭمىڭشىڭ ھەربىي تەلىم - تەربىيىچىلىككە تەيىنلىنىدۇ. ئۇلار شۆيۈەنگە كەلگەندىن كېيىن ئوتتەك قىزغىنلىق بىلەن يەنئەن ياپونغا قارشى ھەربىي - مەمۇرىي داشۆنىڭ ھەكتەپ ئىستىلى بويىچە ئوقۇغۇچى

لارنى مەكتەپ قۇرۇش ئەمگەكى ئېلىپ بېرىشقا يېتەك-
لەپ، ئوقۇتۇش مۇھىتىنى تەرتىپكە سېلىپ، نەزەرىيىنى
ئەمەلىيەتكە تەتبىقلاشتىن ئىبارەت يېڭى ئوقۇتۇش ئۇس-
لۇبىنى ئورنىتىدۇ. لىن جىلو قاتارلىق كومپارتىيە ئە-
زالىرىنىڭ يېتەكچىلىكىدە پۈتۈن مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇ-
چى - ئوقۇغۇچىلار بىر ئاي جىددىي، جاپالىق ئەمگەك
قىلىپ، مەكتەپ ئىچىدىكى يوللارنى تۈزلەپ، كۆچەت
تىكىپ، توپ مەيدانىنى ئاغدۇرۇپ قايتا تۈزلەپ، سې-
نىپ - ياتاقلارنى ئاقارتىپ، ئىشىك - دېرىزە، ئۈس-
تەل - ئورۇندۇقلارنى رېمونت قىلىپ مەكتەپنى يېڭى
تۈسكە كىرگۈزىدۇ. ئوقۇغۇچىلارنىڭ روھىي كەيپىياتىدىمۇ
كۆتۈرەڭگۈ ھالەت بارلىققا كېلىدۇ. چاۋگورىن
مەكتەپ قۇرۇش ئەمگىكىگە پائال قاتنىشىپ،
ھېرىپ-چارچاش ۋە پاسكىنىلىقتىن قورقماي لىن جىلو-
نىڭ ماختىشىغا سازاۋەر بولىدۇ. مەكتەپنىڭ يېڭى قىيا-
پىتىنى كۆرگەن چاۋگورىن كۆپنىڭ كۈچىنىڭ ئۇلۇغلۇقى-
نى چوڭقۇر ھېس قىلىدۇ. لىن جىلو ۋەزىيەتنىڭ يۆنىلى-
شىگە قاراپ پۈتۈن مەكتەپتىكىلەرگە «ئىتتىپاق بولۇش،
جىددىي بولۇش، ئاددىي-ساددا بولۇش، جانلىق بو-
لۇش» تىن ئىبارەت سەككىز سۆزلۈك مەكتەپ مىزانىنى
ئوتتۇرىغا قويىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئالغا
ئىنتىلىش، قېتىرقىنىپ ئۆگىنىش كەيپىياتى كۈنسايىن
يۇقىرى كۆتۈرۈلىدۇ. لىن جىلو قاتارلىقلار ماركسىزم - لې-
نىنىزم نەزەرىيىسى تەربىيىسىگە ئىنتايىن ئېتىبار بېرىپ،

ئوقۇغۇچىلارنىڭ توغرا دۇنيا قاراش تىكلىشىگە ياردەم قىلىدۇ. ئۇلار سىياسىي دەرسنى كۆپەيتىپلا قالماستىن، يەنە، بەزى يېڭى دەرسلەرنى تەسىس قىلىدۇ. لىنجىلۇ «سىياسىي ئىقتىساد ئىلمى»، «خەلقئارا سىياسەت ۋە ئىپقىم سىياسىتى» دىن، لىيۇنيالىڭ «بىرلىكسەپ نەزەرىيەسى» دىن، چېتيەنمىن «جۇڭگو ئىجتىمائىي تارىخى»، «جۇڭگو ئىقتىسادىي جۇغراپىيەسى»، «مائارىپ تەرەققىيات تارىخى» دىن، شۈيلياڭ «جۇڭگو تارىخى» قاتارلىقلاردىن دەرس بېرىدۇ. ئۇلار ماركس، لېنىن ئەسەرلىرى ياكى ماركسىزم-لېنىنىزم كۆز قارىشى بويىچە يېزىلغان دەرسلىكلەرنى ئاساسىي ئوقۇتۇش ماتېرىيالى قىلىدۇ. لىنجىلۇ ئوقۇغۇچىلارغا دائىم: «بىزنىڭ نەزەرىيە ئۆگىنىشتىن مەقسىتىمىز ئۇنى ئىشلىتىش، ھەرگىزمۇ ئۆزىمىزگە بېزەك بېرىش ئەمەس. ياشلار ئۆزىنى جەمئىيەتنىڭ تۈۋرۈكى قىلىپ يېتىشتۈرۈشى، ھەقىقىي بىلىمگە ئىگە بولۇشى لازىم. قۇرۇق ئابروينىڭ ھېچقانداق پايدىسى يوق. يۈزەكىلا تەتقىق قىلىپ بولدى قىلىش، چوڭقۇر ئىگىلەشكە ئىنتىلمەسلىك پوزىتسىيەسى ئىستىقباللىمىزغا نوقسان يەتكۈزىدۇ» دەپ تەلىم بېرىدۇ. لىنجىلۇ قاتارلىقلارنىڭ تەربىيەسىدە چاۋگورىن ئىنقىلاب نەزەرىيەسىنى قانماي ئۆگىنىدۇ. سىياسىي دەرسنى ئىخلاس بىلەن ئاڭلاپ، دەرستىن كېيىن خاتىرىسىنى ئەستايىدىل رەتلەپ چىقىدۇ، قىرائەتخانا ۋە ساۋاقداشلىرىدىن ماركسىزم-لېنىنىزم ئەسەرلىرىنى ئارىيەت ئېلىپ

ئۇقۇپ، مەخسۇس تېمىلاردا ئېلىپ بېرىلىدىغان مۇھاكىمە يىغىنلىرىغا پائال تەييارلىق قىلىدۇ. ئۆزىدە كوممۇنىزم غايىسى ئۈچۈن كۈرەش قىلىش ئىدىيىسىنى روشەن تىكلەشكە باشلاپ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ ۋەتەننى مۇنقەرزلىكتىن قۇتقۇزۇش پائالىيەتلىرىگە پائال قاتنىشىپ، بۇ پائالىيەتنىڭ ئاكتىپلىرىدىن بولۇپ قالىدۇ. *مەكتەپتە ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ناخشا ئېيتىش دولقۇنى كۆتۈرۈلۈپ، ناخشا ھەۋەسكارلىرى «قىلىچ مارشى» قاتارلىق ياپونغا قارشى ناخشىلارنى ئېيتىشقا ئۇيۇشتۇرۇلىدۇ. چاۋگورىنىڭ قوبۇل قىلىشى تېز، ئاۋازى جاراڭلىق بولغانلىقتىن ئۇ ئالدى بىلەن ئۆگىنىۋېلىپ ساۋاقداشلىرىغا ئۆگىتىدۇ، ساۋاقداشلىرى ئاممىغا ئۆگىتىدۇ. شۇنداق قىلىپ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ناخشىلار ناھايىتى تېزلا ئۈرۈمچىنىڭ چوڭ-كىچىك كوچىلىرىغا تارقىلىپ، ئاممىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى قىزغىنلىقىنى ئۇرغىتىدۇ.

لىنجىلۇ — سەنئەت تالانتىغا ئىگە ئىنقىلابچى. ئۇ شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن ناخشا-مۇزىكىلارنىڭ كونا، چاكىنىلىقى، دەۋرنىڭ تەلىپىگە ماسلىشالمايۋاتقانلىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلىپ، دۈشمەنگە قارشى درامىلارنى ئويناشنى تەشەببۇس قىلىدۇ. دراما ئويناش پائالىيىتى ئەڭ ئالدى بىلەن شۆيۈەندە قانات يايىدۇ. لىنجىلۇ چاۋگورىدا رول ئېلىش تالانتىنىڭ بارلىقىنى بايىقاپ ئۇنى يېتەكلەيدۇ، بۇنىڭ بىلەن چاۋگورىدىن ياپونغا

قارشى ئوينالغان دراممىلاردىكى ئاساسلىق ئارتىس بولۇپ قالىدۇ ھەمدە مەكتەپتە ئوينالغان ياپونغا قارشى تۇنجى دراما «خۇاڭفېيلۇڭ» دا باش قەھرىمان خۇاڭفېيلۇڭنىڭ رولىنى ئېلىپ چىقىدۇ. شۇنداقلا لىن جىلۇ ئۆزى يېزىپ ئۆزى رېژىسسورلۇق قىلغان دراما «سىگنال» نى ئويناشقا قاتنىشىدۇ. بۇ دراما ئالىي، ئوتتۇرا مەكتەپلەر بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن دراما مۇسابىقىسىدە 1 - لىككە ئېرىشىدۇ. كوچىلاردا گىردىم بىلەن ئويۇن قويغاندا ئۇ ئۆز تالانتىنى تېخىمۇ نامايەن قىلىدۇ. مانا بۇ پائالىيەتلەر جەريانىدا چاۋگورنىڭ لىن جىلۇ بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى قويۇقلىشىپ تېخىمۇ كۆپ تەربىيىگە ئىگە بولىدۇ. چوڭقۇر دوستلۇق ئورنىتىدۇ.

شۆبۈەندىكى ئوقۇغۇچىلار لىن جىلۇ قاتارلىق كومپارتىيە ئەزالىرىنىڭ تەربىيىسىدە تېز ئۆسۈپ يېتىلىۋاتقانلىقىغا شىڭشىسەي ئىنتايىن ئۆچمەنلىك بىلەن قارايدۇ، ئۇ كومپارتىيە ئەزالىرىنىڭ ياشلار ئارىسىدىكى تەسىرىنى چەكلەش مەقسىتىدە 1939 - يىلىنىڭ بېشى «ئايرىم ۋەزىپىگە قويۇلىدۇ» دېگەننى باھانە قىلىپ لىن جىلۇ، چيتيەنمىن قاتارلىق يولداشلارنى ئۈرۈمچىدىن يۆتكىۋېتىدۇ. بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان چاۋگورنىڭ ئۇلاردىن ئايرىلىشقا كۆزى قىيمايدۇ، ئۇلارنى يوقلاپ بېرىپ يوليورۇق سورايدۇ. لىن جىلۇ بىلەن چيتيەنمىنمۇ مېڭىش ئالدىدا ساۋاقداشلارغا ئايرىلىش سۆزى قىلىپ لىنجىلۇ: «تۇرمۇشتا ئاددىي - ساددا، ئىدىيىدە بىردەك بو-

لۇكلار»، «ھەممە ئىشتا ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇ-رۇشنى مەقسەت قىلىڭلار»، «شىنجاڭنى گۇللەندۇرۇش، جۇڭخۇا مىللىتىنىڭ ئازادلىقى ۋە ھاياتلىقى ئۇچۇن كۈ-رەش قىلىڭلار» — دەيدۇ؛ چىتيەنمىن: «خىزمەت جەريانى-دا ئۆگىنىڭلار، ئۆگىنىش داۋامىدا خىزمەت قىلىڭلار» — دەيدۇ. چاۋگورىن ئۇلارنىڭ ئايرىلىش ئالدىدا قىلغان سۆزىنى خاتىرىلىۋالىدۇ ھەمدە «مەن چوقۇم ئۇلارنىڭ بىز-گە قالدۇرغان قىممەتلىك تەلىمىنى رىئاللىققا ئايلاندۇ-رىمەن» دەپ ئىرادە باغلايدۇ. لىنجىلۇ قاتارلىق كىشى-لەر گەرچە شىنجاڭ شۆيۈەندىن ئايرىلغان بولسىمۇ لېكىن ئۇلار تارقاتقان ئىنقىلابىي ئىدىيە چاۋگورىن ۋە باشقا ساۋاقداشلارنىڭ قەلبىگە چوڭقۇر ئورناپ ئۇلار-نىڭ ھەرىكىتىگە يېتەكچىلىك قىلىدۇ.

ساغلام ئۆسۈپ يېتىلگەن ئۈچ يىل

لىنجىلۇ يۆتكۈلۈپ كەتكەندىن كېيىن، كومپارتىيە ئەزاسى گوچۈنزې شىنجاڭ شۆيۈەنىنىڭ ئىلمىي مۇدىرلى-قىغا تەيىنلىنىدۇ. ئۇ لىنجىلۇنىڭ ھاۋالىسىگە بىنائەن چاۋگورىننى داۋاملىق تەربىيىلەيدۇ. شۆيۈەنىنىڭ مۇدىرلى-قىنى مەشھۇر ۋەتەنپەرۋەر زات دۇجۇڭيۈەن ئۆتەيدۇ. ئۇ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇشقا ياردەم بېرىش، شىنجاڭنى گۇللەندۇرۇش ئۈچۈن ئىختىساس ئىگىلىرى تەربىيىلەشكە پۈتۈن قان-تەرىنى سەرپ قىلىدۇ.

مەشھۇر زات

1939 - يىلى 7 - ئايدا، چاۋگورىن تولۇق ئوتتۇ-را سىنىپنى پۈتتۈرۈپ، 9 - ئايدا شۆيۈەنىڭ تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىغا كىردى. ئۇ ماركس، لېنىن ۋە ماۋزېدۇڭ ئەسەرلىرىنى تېخىمۇ ئەستايىدىل ئۆگەندى. 1939 - يىلى 2 - ئايدا «شىنجاڭ گېزىتى» دە رەئىس ماۋزېدۇڭنىڭ پارتىيە 6 - نۆۋەتلىك مەركىزي كومىتېتى 6 - ئومۇمىي يىغىنىدا قىلغان «يېڭى باسقۇچ ھەققىدە» دېگەن دوكلاتى ئېلان قىلىنغاندا چاۋگورىن گېزىتنى تېپىپ كېلىپ ئەستايىدىل كۆرۈپ چىقىدۇ ۋە خاتىرە قالدۇرىدۇ. 1940 - يىلى 1 - ئايدا، ئۇ خەلقئارا كىتاب-خانىدىن «سوۋېت ئىتتىپاقى كوممۇنىستىك پارتىيىسى (بولشېۋىكلار) نىڭ تارىخى» دېگەن كىتابنى سېتىۋېلىپ خۇددى ئەڭگۈشتەر تېپىۋالغاندەك ئىنتايىن خۇشال بو-لىدۇ ھەمدە كونكرېت ئۆگىنىش پىلانى تۈزۈپ چىقىپ ئىككى ئايدىن كۆپرەك ۋاقىت سەرپ قىلىپ بۇ كىتابنى ئەستايىدىل ئوقۇپ چىقىدۇ. نەزەرىيە ئۆگىنىشنى ئىل-گىرى سۈرۈش ئۈچۈن، ئەينى ۋاقىتتا ئۇلارنىڭ سىنىپى-دا پەلسەپە، سىياسىي ئىقتىساد قاتارلىق تەتقىقات گۇرۇپ-پىلىرى ئۇيۇشتۇرۇلىدۇ. ئۇ بۇ گۇرۇپپىلارنىڭ پائالى-يىتىگە پائال قاتنىشىپ، ئەستايىدىل ماتېرىيال كۆرۈپ تەتقىقات دوكلاتلىرىنى يېزىپ چىقىدۇ. 1940 - يىلى 9 - ئايدا، ئۇ، پۈتۈن سىنىپتىكى ساۋاقداشلىرى بىلەن بىرلىكتە قىشلىق كانىكۇلدىكى جەنۇبىي شىنجاڭغا ساياھەتكە بېرىش ئۆمىكىگە قاتنىشىپ جەنۇبىي شىنجاڭغا

بىرىپ تەكشۈرۈش ئېلىپ باردۇ ۋە ياپون باسقۇنچىلى-
رىغا قارشى ئۇرۇشنى تەشۋىق قىلىدۇ. ئۇ، خىزمەتلەرنىڭ
شۇنچە ئېغىرلاشقىنىغا قارىماي ۋاقىت چىقىرىپ ستا-
لىننىڭ «مىللىي مەسىلە ھەققىدە»، لېۋابرومېۋىچ لىئون-
تېۋنىڭ «سىياسىي ئىقتىساد ئىلمىدىن لېكسىيە»، خۇ-
شېڭنىڭ «دىئالېكتىكا ماتېرىيالىزم ھەققىدە دەسلەپكى
ساۋات» قاتارلىق نۇرغۇن ئىنقىلابىي كىتابلارنى ئوقۇپ
چىقىدۇ. 1941-يىلى 5-ئايدا ئۇلار مەكتەپكە قايتىپ
كېلىدۇ. ئەينى ۋاقىتتىكى ۋەزىيەتنىڭ ناھايىتى جىددىي
بولۇشىغا قارىماي ئۇ يەنىلا يازلىق كانىكۇلدا ستالىن-
نىڭ «لېنىنىزم مەسىلىسى»، «لېنىن تاللانما ئەسەرلىرى»
قاتارلىق كىتابلارنى ئوقۇپ چىقىش پىلانىنى
تۈزۈپ چىقىدۇ. ئۇ ماركسىزم - لېنىنىزم نەزەرىيىلىرى-
نى ئۆگىنىش ئارقىلىق سىياسىي جەھەتتىكى ھەق - نا-
ھەقنى پەرقلەندۈرۈش، مەسىلىلەرنى كۆزىتىش ۋە بىر
تەرەپ قىلىش ئۇسۇلىنى ئېنىق ئايرىۋالىدۇ. چىرىگەن،
جىنايەت بىلەن تولغان كونا جەمئىيەتتىن نەپرەتلىنىپ،
سوتسىيالىزمغا تەلپۈنىدۇ، سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئىنتايىن
سۆيىنىدۇ. ئۇ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ سوتسىيالىستىك قۇ-
رۇلۇشتىكى مۇۋەپپەقىيەتلىرى تونۇشتۇرۇلغان كىنولارنى
كۆرگەندىن كېيىن ئىنتايىن ھاياجانلىنىپ خاتىرىسىگە:
سوۋېت ئىتتىپاقى «ھەقىقەتەن پۈتۈن دۇنيا ۋە ئىنسانى-
يەت تارىخىدىكى ئەڭ ئىلغار دۆلەت بولۇشقا مۇناسىپ
ئىكەن. ئۇلار دۇنيا تىنچلىقىنى ھەقىقىي قوغداپلا قال-

ماي، بەلكى دۇنيا تىنچلىقىنى قوغداشقا قۇربى يېتىدى-
غانلىقىنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ!» دەپ يازىدۇ. ئۇ ئېقىم
ھەسسىلىرىدىگە تولىمۇ كۆڭۈل بۆلەتتى. گېزىت ئوقۇشنى
ياخشى كۆرەتتى. ئۇ دۇنيا ۋە جۇڭگو زېمىنىنىڭ خەر-
تىسىنى سىزىپ، كۈندىلىك گېزىتتىن كۆرگەن دۇنيا ۋە-
زىيىتى ۋە ياپونغا قارشى ئۇرۇش ھەققىدىكى خەۋەرلەر-
نى ئۇنىڭغا خاتىرىلىمەكچى بولىدۇ. كىشىلىك تۇرمۇشقا
دىيالېكتىكا ماتېرىيالىزم ۋە تارىخىي ماتېرىيالىزم
نۇقتىئىنەزەرى بىلەن قارايدۇ، ئۇ مۇنداق دەيدۇ: «مې-
نىڭچە بىزدە ئىنسانلاردا ئورتاق بولۇشقا تېگىشلىك
بەخت - سائادەت بولۇشى لازىم. لېكىن بۇ بەخت - سا-
ئادەتنى ئىنسانلار ئۆزى يارىتىشى لازىملىكى ھەرگىزمۇ
ئۆزلىكىدىن كەلمەيدۇ. چوقۇم ھازىر مەۋجۇت بولۇپ
تۇرغان نامۇۋاپىق كونا، چىرىك، مۇدھىش ئىجتىمائىي
تۈزۈم بىلەن كۈرەش قىلىش لازىم. ئىنسانلار دۇنيادا
ياشاش ئۈچۈن ھازىرقى بارلىق نامۇۋاپىق تۇسالغۇلار
بىلەن كۈرەش قىلىشى لازىم، ئەگەر ئىنسانلاردا ھەق-
قەت ئۈچۈن قۇربان بولۇش روھى بولمايدىكەن، كېسىپ
ئېيتالايمەنكى مۇۋاپىق، بەختلىك، كۆڭۈللۈك يېڭى جە-
مئىيەت سىزنى ئىزدەپ كەلمەيدۇ. ئەكسىچە بىر ئا-
دەم ئىنسانىيەتنىڭ ھەقىقىي بەخت - سائادىتى ئۈچۈن
كونا، نامۇۋاپىق جەمئىيەت بىلەن كۈرەش قىلماي،
پەقەت بەختلىك، خاتىرجەم ياشاشنى ئويلايدىكەن بۇ
مۇمكىن ئەمەس. ئېرىشكەن ھالەتتىمۇ ئۇ نۇرغۇن كى-

شىلەرنىڭ قان ـ تەرىنى سۈمۈرگەن ھارامتاماقلاردۇر، ئۇلار ھامان دەۋرنىڭ ئۇلۇغ ئېقىمى تەرىپىدىن شاللىۋېتىلىدۇ.» بۇ سۆزلەردىن چاۋگورنىڭ كونا دۇنيانى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ ئىنسانىيەتكە بەخت يارىتىشتەك كوممۇنىزم ئىدىيىسى چاقناپ تۇرىدۇ. ئۇ خەلق ئۈچۈن ياشاشقا، ھەرگىزمۇ جەمئىيەتتىكى ھارامتاماقلاردىن بولۇپ قالماسلىققا ئىرادە باغلايدۇ، ئۇ شەخسىيەتچىلىكتىن بەكمۇ يىرگىنەتتى. ئۇ: «شەخسىيەتچىلىك كوللېكتىپ مەنپەئەتىگە تۈپتىن زىت كېلىدۇ»، «كوللېكتىپ مەنپەئەتى ئۈچۈن شەخسىي مەنپەئەتنى شەرتسىز قۇربان قىلىشقا بولىدۇ»، دۆلەت ھالاكەت گىردابىدا تۇرۇۋاتقان جىددىي پەيتتە، بىر ئوت يۈرەك باشتا «مۇستەقىللىق ۋە ئەركىنلىك ئۈچۈن كۆز قارىچۇقى ئېيۇلۇپ يۈرىكى سۇغۇرۇلغان تەقدىردىمۇ ئاخىرغىچە كۈرەش قىلىش» ئىرادىسى بولۇش كېرەك دەيدۇ. چاۋگوردىن شۇنداق دېگەن ھەمدە شۇنداق قىلدى. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تەشۋىقات رەسىملىرىنى سىزىش، دراما ئوييناش ئۈچۈن ئىشتىن سىرتقى ۋاقتى ۋە ئويقۇسىنى قۇربان قىلىپ ئۆزىنى ئۇنتۇتقان ھالدا خىزمەت قىلىدۇ، ئۇلۇغ غايىگە بولغان ئىنتىلىشىنى ياپونغا قارشى تەشۋىقات خىزمىتىنىڭ ئەمەلىيىتىگە سىڭدۈرىدۇ.

چاۋگوردىن ئۆزىنىڭ ئىدىيىۋى ئەھۋالىنى خولاسلاپ ئالغا بېسىش قەدىمىنى خاتىرىلەش، يېزىقچىلىق ئىقتىدارىنى يېتىلدۈرۈش ئۈچۈن مۇدىر دۇجۇكيۈەننىڭ

ئوقۇغۇچىلار خاتىرە يېزىپ ئەركىن تۇرمۇشنى «دائىم، ھەر كۈنى، ئىزچىل يېڭىلاپ تۇرۇشى لازىم» دېگەن چاقىرىقىغا ئاكتىپ ئاۋاز قوشۇپ، 1939 - يىلى 2 - ئاينىڭ 6 - كۈنىدىن باشلاپ تا قولغا ئېلىنىشىنىڭ ئالدىغىچە خاتىرە يېزىشنى قەتئىي داۋاملاشتۇرىدۇ. ئۇ ئۆزىنىڭ خاتىرە يېزىشتىكى مەقسىتىنى شېئىر شەكلى بىلەن مۇنداق يازىدۇ:

ئۆتكەن تۇرمۇشۇمدىن يېزىپ خاتىرە،
يېتىلدۈرەي كۈرەش ئىقتىدارىمنى.
يېزىپ قەغەز يۈزىگە
پۈكەي يۈرەك قېتىمغا.
شۇنداق قىلسامىلا
ئېرىشەرمەن كەلگۈسىدە
پارلاق، بەختلىك(!!!) ئەتىگە!

چاۋ گورىنىڭ كۈندىلىك خاتىرىسىنى كۆرۈپ مۇدىر دۇجۇڭيۈەن ئۇنى ماختايدۇ ھەمدە ئۇنىڭ كۈندىلىك خاتىرىسىگە: «ياخشى خاتىرىلەپسىز»، «خاتىرىڭىز ئىنتايىن راۋان يېزىلىپتۇ، مۇشۇنداق تەرەققىي قىلسىڭىز يازغۇچى بولۇپ يېتىلىشىڭىز تەس ئەمەس» دەپ يېزىپ قويىدۇ. خاتىرىسىدە ئوتتۇرىغا قويغان مەسىلىلەرگە قارىتا ئۇنىڭغا تەلىم بېرىدۇ. بىر قېتىم ساۋاقداشلىرى ئۇنى باھار بايرىمى پائالىيىتىگە تەييارلىق

كۆرۈشكە مەسئۇل بولۇشقا كۆرسىتىدۇ. ئۇ بۇنىڭ قىيىنلىقىنى ھېس قىلغاندا مۇدىر دۇجۇكيۇەن ئۇنىڭ خاتىرىسىگە «ھەر قانداق ئىش تەجرىبىدىن ھوجۇتقا چىقىدۇ، رەئىس بولۇپ ئۆگىنىپ قالسا ئۇنىڭ قىيىنلىقىنى ھېس قىلمايدۇ» دېگەن سۆزنى يېزىپ، ئۇنى يۈكنىڭ ئېغىرلىقىنى زىممىسىگە ئېلىشقا جۈرئەت قىلىپ قەيسەرلىك بىلەن ئەمەلىيەتكە ئاتلىنىشقا رىغبەتلەندۈرىدۇ.

ياخشى ئۆگىنىش ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى، ياخشى ئۆگىنىپ ئىقتىدارلىق بولغاندىلا ياپونغا قارشى ئۇرۇشقا ياردەم بېرىپ چېگرىنى گۈللەندۈرگىلى بولىدۇ. بۇ نۇقتىنى چاۋ گورىن ئېنىق چۈشىنەتتى. بىراق ئەينى ۋاقىتتا ئۇنىڭ ئىجتىمائىي خىزمىتى بەكمۇ ئالدىراش ئىدى، رەسىم سىزاتتى، دراماغا قاتنىشاتتى، بۇنىڭ ھەممىسى ياپونغا قارشى تەشۋىقاتنىڭ جىددىي ئېھتىياجى ئىدى. ھەم خىزمەت قىلىش، ھەم ياخشى ئوقۇشقا توغرا كېلەتتى. قانداق قىلىش كېرەك؟ بۇنىڭغا ئۇ ھەر بىر مىنۇت ۋاقىتنى قەدىرلەپ، تېخىمۇ كۆپ ۋاقىتنى قولغا كەلتۈرۈپ ئۆگىنىشىم لازىم دەپ جاۋاب بېرىدۇ. 1939 - يىلى 11 - ئاينىڭ مەلۇم بىر كۈنى ئۇ «ئۆزىڭىزنى قانداق چېنىقتۇرماقچىسىز» دېگەن كىتابتىن «ئۆتۈپ كەتكەن ۋاقىت قايتىپ كەلمەيدۇ، ۋاقىتنى قەدىرلەش كېرەك» دېگەن جۈملىنى كۆرۈپ قالىدۇ. بۇ ئۇنىڭغا زور ئىلھام بولىدۇ. ۋاقىتنى ھەقىقەتەن تۇتۇپ قېلىشقا بولمايدىغانلىقىنى شۇڭا ئۇنى ئۆزىنىڭ ھاياتىنى قە-

دىرلىگەندەك قەدىرلەش لازىملىقىنى ھېس قىلىدۇ ۋە «مەن ئۆز ھاياتىمنى قەدىرلەش ئۈچۈن، ئالتۇنغىمۇ سېتىۋالغىلى بولمايدىغان ۋاقتىنى تېخىمۇ قەدىرلەيمەن» دەيدۇ. چاۋ گورىن ئۆگىنىش، خىزمەت ۋاقتىنى ئىنتايىن چىڭ تۇتىدۇ. ۋاقتىنى بوش ئۆتكۈزۈۋەتمەسلىك ئۈچۈن ئۆگىنىش، خىزمەت ۋە بەدەن چېنىقتۇرۇش پائالىيەتلىـ رىنى ناھايىتى زىچ ئورۇنلاشتۇرىدۇ. ئۆزىنىڭ پىلانىنى قەتئىي ئىجرا قىلىش ئۈچۈن، بارلىق ناتوغرا ئىدىيىلەر بىلەن كۆرەش قىلىدۇ. 1939 - يىلى 3 - ئاينىڭ مە- لۇم بىر كۈنى مەكتەپ ھەربىي مەكتەپتىن بىر ۋالىبول ئارىيەت ئېلىپ كېلىدۇ. ۋالىبول ھەۋەسكارى بولغان چاۋگورىننىڭ ئالقانلىرى قىچىشىپ تولىمۇ ئوينىغۇسى كېلىدۇ، بىراق ئۇ شۇئان پىلانىنى خالىغانچە ئۆزگەر- تىشكە بولمايدىغانلىقىنى ئويلاپ بۇ نىيىتىدىن قايتىدۇ. بەلگىلىگەن ئۆگىنىش ۋەزىپىسىنى تاماملىغاندىن كېيىنلا ئاندىن بېرىپ ئوينايدۇ. دېمەك ئۇ بۇ سىناقتىن ئۆ- تىدۇ. ئۇ مۇنداق دەيدۇ: «ئىزچىل تۇردە مۇشۇنداق قىلالىسام‌لا تۇرمۇش ۋە ئۆگىنىشتە چوقۇم زور ئۇتۇنۇمگە ئېرىشەلەيمەن». ئۇ ھەقىقەتەن ۋاقىتنى قەدىرلەش بى- لەن تېخىمۇ كۆپ ئۆگىنىش ۋاقتىنى قولغا كەلتۈرۈپ ياخشى ئۆگىنىش ئۈچۈن زۆرۈر بولغان شەرتلەرنى ھازىرلايدۇ.

چاۋ گورىن ئۆگىنىشتە مىنۇت - سېكۇنتنى قەدىر- لەپلا قالماستىن، بەلكى ئۆزىگە قاتتىق تەلەپ قويۇپ قىلچە بىپەرۋالىق قىلمايدۇ. 1939 - يىلى 2 - ئايدا

مۇنداق بىر ئىش يۈز بېرىدۇ، بىر كۈنى ئەتىگەندە ئۇ تېكىست يادلايدۇ، بىراق دەرس باشلانغىچە يېرىمىنى دېگەندەك پىششىق يادلىيالمايدۇ. دەرس باشلانغاندا مۇئەللىم سوراپ سالسا يادلاپ بېرەلمەي يۈزۈم چۈشمىسۇن دەپ دەككە ـ دۈككە ئىچىدە ئولتۇرىدۇ، تەلىيىگە يارىشا مۇئەللىم ئۇنىڭدىن سورىمايدۇ. دەرستىن چۈشكەندىن كېيىن ئۆزىنى تولىمۇ خىجالەتچىلىك ئىچىدە ھېس قىلىپ ئۆز ـ ئۆزىگە بۈگۈن قىلغىنىم توغرىمۇ؟ ئۆزۈمگە پايدىلىقمۇ؟ دېگەن سوئالنى قويۇپ، بۇنىڭغا ئۇ: «بۇ تەلەي سىنىغانلىق»، «ئۆگىنىشىمگە زىيانلىق»، «ئۆز ئۆگىنىشىمگە بولغان سەممىيەتسىزلىك، بۇ تولىمۇ نومۇسسىزلىق» ــ دەپ جاۋاب بېرىدۇ. شۇنىدىن ئېتىبارەن، ئۇ تېخىمۇ جاپالىق ئۆگىنىدۇ، ئۆگىنىش ۋەزىپىسىنى تۈگىتەلمىگەندە سەھەر تۇرۇپ كەچ يېتىپ تاكى پىششىق ئىگىلىۋالمىغىچە بولدى قىلمايدۇ.

ئۇ ۋاقتىنى چىڭ تۇتۇپ ئۆزىگە قاتتىق تەلەپ قويغاچقا ئۆگىنىش نەتىجىسى مەيلى تولۇق ئوتتۇرا ياكى تىل ـ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا بولسۇن ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدۇ.

چاۋ گوردىن شىنجاڭ شۆبىۋەندە ئوقۇۋاتقان مەزگىلدە تىرىشىپ ئۆگىنىپلا قالماستىن بەلكى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تەشۋىقات خىزمىتىگە ئۆزىنى ئونتۇتقان ھالدا قاتنىشىدۇ. بولۇپمۇ رەسىم سىزىش، دراما ئويناش جەھەتتە كۆرۈنەرلىك خىزمەت كۆرسىتىدۇ.

ئۇ كىچىكىدىنلا رەسىم سىزىشقا قىزىققاچقا شۆيۈەنگە كىرگەندىن كېيىن رەسىم سىزىش ماھارىتى كۆرۈنەرلىك ئۆسىدۇ، ئۆگىنىش ۋەزىپىسى گەرچە ناھايىتى ئېغىر بولسىمۇ لېكىن ئۇ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى رەسىم سىزىش — ياپونغا قارشى ئۇرۇشقا ياردەم بەرگەنلىك دەپ قارىغاچقا ئۆزىگە تاپشۇرۇلغان رەسىم سىزىش ۋەزىپىسىدىن ھەرگىز باش تارتماي دائىم كىنو كۆرۈش ۋە چېنىقىش ۋاقىتلىرىنى قۇربان قىلىپ رەسىم سىزىدۇ. سىزغاندىمۇ ئىنتايىن ئەستايىدىللىق بىلەن مۇكەممەل، تەبىئىي سىزغاچقا ھەر ھېيت-بايراملاردىكى پائالىيەتلەردە ئۇ سىزغان چوڭ تېپتىكى رەسىملەر مەيلى يىغىن مەيدانىغا قويۇلغان ياكى نامايىشلاردا ئىشلىتىلگەن بولمىسۇن ھامان ئاممىنىڭ ماختىشىغا سازاۋەر بولماي قالمايدۇ. بىر قېتىم شەھەر بويىچە چوڭ يىغىن ئېچىلغاندا ئۇ سىزغان بىر جوڭگولۇق ھەربىينىڭ ئات ئۈستىدە ھەيۋەت بىلەن قىلىچ ئويىنىتىپ ياپون ئالۋاستىلىرىنىڭ كاللىسىنى ئېلىۋاتقان رەسىمى ئاممىنى ناھايىتى روھلاندۇرىدۇ. لۇشۈن ئەپەندى ۋاپاتىنىڭ ئۈچ يىللىقىنى خاتىرىلىگەندە ئۇ، جۇڭگو يېڭى مەدەنىيىتىنىڭ تەشەببۇسكارى بولغان بۇ ئۇلۇغ شەخسكە بولغان چوڭقۇر ھۆرمەت ۋە سېغىنىش ھېسسىياتى بىلەن مەرھۇمنىڭ سۈرىتىنى ئويۇپ چىقىپ تېخىمۇ كۆپ ئادەمنىڭ ئۇنىڭغا بولغان ھۆرمىتىنى ئاشۇرىدۇ. ئۇ ھەممىشە «شىنجاڭ گېزىتى»، «شىنجاڭ ياشلىرى»غا ياپونغا قارشى

رەسىم ۋە ماقالىلەرنى ئەۋەتىپ تۇردۇ. ئۇنىڭ ماھىر قولى بىلەن سىزىلىپ چىققان سۈرەتلەر كەڭ ئاممىنىڭ ياپونغا قارشى ئۇرۇشنىڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈش كۈرۈشىگە ئىلھام بېرىدۇ.

چاۋگورىنىڭ سەنئەت تالانتى يولداش لىن جىلۇنىڭ تەربىيىسىدە يېتىلگەن. 1939 - يىل 3 - ئايدا، ماۋدۇن شۆيۈەنگە ئوقۇتقۇچى بولۇپ كەلگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ قىزغىن يېتەكلىشى ئاستىدا چاۋگورىن، جاڭ جېيۈەن، جاۋمىڭ قاتارلىق ئوقۇغۇچىلار ئۈچ پەردىلىك ئاخبارات دراممىسى «يېڭى شىنجاڭ مارشى» نى كوللېكتىپ ئىجاد قىلىدۇ. دراممىنى يېزىشقا قاتناشقانلىق ئۈچۈن چاۋگورىن ئۆزىنى تەلەيلىك ھېس قىلىدۇ. چۈنكى بۇنىڭدا ماۋدۇننىڭ باھاسى ۋە تەلىمىگە بىۋاستە ئېرىشەلەيتتى. دراممىنى ماۋدۇن تۈزىتىپ چىققاندىن كېيىن، چاۋگورىن رول ئېلىشقا قاتناشتى. 1939 - يىل 7 - ئايدا، شىنجاڭ شۆيۈەنىنىڭ يازلىق كانىكۇلدىكى ئىلمىغا بېرىش خىزمەت ئۆمىكى شىمالىي شىنجاڭغا ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇشنى ۋە «ئالتە بۈيۈك سىياسەت»نى تەشۋىق قىلىشقا بارغاندا يول بويى بۇ دراممىنى قويۇپ ماڭغاچقا ئۇنىڭ تەسىرى پۈتۈن شىنجاڭغا تارىلىدۇ.

1939 - يىلى مەشھۇر سەنئەتكار جاۋدەن، ۋاڭ ۋېيى، جۇجىنىڭ قاتارلىقلار شىنجاڭغا كېلىدۇ. ئۇلارنىڭ كېلىشى شىنجاڭنىڭ دراما ئىشلىرىنى يېڭى باسقۇچقا كۆتۈرۈدۇ. ئۇلار سان جەھەتتىن ئاز بولغانلىقتىن شىن-

جاڭ شۆيۇەن بىلەن ھەمكارلىشىپ ئىشلەيدۇ. شۆيۇەن چاۋگورىن قاتارلىق سەنئەت تالانتى بىر قەدەر ئۈبدان ساۋاقداشلارنى ئۇلار بىلەن بىرگە ئويۇن قويۇشقا چىقىرىپ بېرىدۇ. ئۇلار تۇنجى قېتىم ياپونغا قارشى دراما «كۈرەش» نى ئويناپ چىقىدۇ. رېپېتىتسىيە جەريانىدا جاۋدەن ئۇلارنى قاتتىق مەشىق قىلدۇرۇپ ھەتتا ئارتىسلارنىڭ سەھنە سۆزىنى يادلاش ئاھاڭلىرىغىچە ئەستايىدىل تۈزىتىدۇ. بۇ جەريانىدا چاۋگورىننىڭ رول ئېلىش ماھارىتى تېخىمۇ ئاشىدۇ. 1940-يىل 9-ئايدا ئۇ قىشلىق كانىكولدىكى ساياھەت ئۆمىكى بىلەن بىرگە جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىغا بېرىپ ئويۇن قويۇشقا قاتنىشىدۇ. ئۇ مەسئۇل بولغان دراما گۇرۇپپىسىدىكىلەر ئاساسلىق «كۈرەش» دراممىسىنى ئوينايدۇ. ئۇ، ياپون ئوفىتسىرىنىڭ رولىنى ناھايىتى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئويناپ چىقىپ، ياپون ئالۋاستىلىرىنىڭ ئادەم قىياپىتىدىن چىققان ۋەھشى ئەپتى - بەشىرىسىنى شۇنداق ئېچىپ تاشلايدۇكى ياپون ئوفىتسىرى شام بىلەن ياپونغا قارشى ياشنىڭ دۈمبىسىنى كۆيدۈرگەن ۋاقتىدا تۆۋەندىكى تاماشىبىنلار غەزەپكە كېلىپ «ياپون جاھانگىرلىكىنى يوقىتايلى!» دەپ شوئار توۋلايدۇ، نۇرغۇن كىشىلەر سەھنىگە بېسىپ چىقىپ ئۇنى ئۇرماقچىمۇ بولىدۇ. بۇ ئىشتىن كېيىن ئۇ كۈندىلىك خاتىرىسىگە سەھنىدىن ئۇرۇپ چۈشۈرۈلۈش خەۋپىنىڭ بارلىقىنى ھېس قىلغانلىقىنى يېزىپ قويىدۇ. 1939 - يىلنىڭ بېشىدىن

1941 - يىلى 8 - ئايدا قولغا ئېلىنغىچە بولغان ئىككى يېرىم يىل ئىچىدە ئۇ يەنە «لەيلىدەش»، «يالۇڭچياڭدىكى بوران - چاپقۇن»، «مىللىي روھ»، «لوگۇچياۋ كۆۋرۈكى»، «يىڭتىيەن بازىرى»، «قىزىققان تاش يۈرەكلەر»، «تەييەرجۇاڭ كەنتى» قاتارلىق ئون نەچچە دراممىنى ئويناشقا قاتنىشىپ تىيانشاننىڭ جەنۇب ۋە شىمالىنى قېزىپ ئاممىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك قىزغىنلىقىنى ئۇرغۇتتى، شىنجاڭنىڭ دراما ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن ئۆز تۆھپىسىنى قوشتى. شىنجاڭنىڭ يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتىدە بەلگىلىك رول ئوينىدى.

چاۋگورىن سەنئەت تالانتى جەھەتتىن كۆزگە كۆرۈنۈپلا قالماستىن تەنتەربىيە پائالىيىتىدىمۇ ئالاھىدە كۆزگە كۆرۈندۇ. ئۇ مەكتەپ ۋاسكېتبول، ۋالىبول كوماندىسىنىڭ ئەزاسى، بىر قېتىملىق تەنتەربىيە يىغىنىدا 10 مىڭ مېترغا يۈگۈرەشتە 1 - بولغان. ئۇ تەنتەربىيىگە قىزىقىپلا قالماستىن، تەنتەربىيە پائالىيىتى ئارقىلىق ئۆز ئىرادىسىنى چېنىقتۇرۇشقا تېخىمۇ دىققەت قىلاتتى. ئۇ ھەر كۈنى قوش تورنىڭ ئويناشنى ئادەت قىلىۋالغان بولۇپ، بىر كۈنمۇ ئۈزۈلدۈرمەي چېنىقىپ ئۆزىنىڭ ھەر قانداق ئىشتا باشتىن - ئاخىر بوشاشماس ئىرادىسىنى يېتىلدۈردى.

مەردلەرچە قۇربان بولۇش

چاۋ گورىن ساغلام ئۇسۇپ يېتىلمىۋاتقان پەيتتە. شىڭ شىسەي ئۆزىنىڭ ئەكسىيەتچىل قىياپىتىنى ئوچۇق ئاشكارىلاپ، 1941 - يىل 8 - ئاينىڭ 31 - كۈنى كېچىدە، «ئىسيان كۆتۈرۈش سۇيقەستىدە بولغان» دېگەن جىنايەتنى ئويدۇرۇپ چىقىپ چاۋ گورىن ۋە ئۇنىڭ بىر قانچە ساۋاقداشىنى قولغا ئېلىپ 2 - تۈرمىنىڭ غەربىي 3 - كامېرىغا قامايدۇ. تۈرمىدە ئۇ كۆپ قېتىم قاتتىق قىيىن قىستاققا ئېلىنغان بولسىمۇ قىلچە باش ئەگمەيدۇ، بەلكى لاي بىلەن لېنىننىڭ باش ھەيكىلىنى ياساپ ئۆز ئېتىقادىنى بىلدۈردۇ. 1942 - يىلى 2 - ئايدا، شىڭ شىسەي ئاممىنى ئالداپ ئۆزىنىڭ دۈجۈكيۈەن قاتارلىق ئىلغار زاتلارغا قىلغان زىيانكەشلىكىنى يوللۇق دەپ كۆرسىتىش ئۈچۈن، دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ شەرقىي باغچىسىدا ئاتالمىش قايتا ئوچۇق سوت يىغىنى ئاچىدۇ، يىغىنغا ھۆكۈمەتنىڭ ھەر قايسى ئاپپاراتلىرى ۋە شىنجاڭ شۆيۈەن، 1 - ئوتتۇرا، سىفەن مەكتىپىنىڭ مەسئۇللىرى قاتنىشىدۇ. سوت قىلىش نۆۋىتى چاۋ گورىنغا كەلگەندە ئۇ ئامما ئالدىدا شىڭ شىسەينىڭ رەھىمسىز جازالاش، قىستاپ ئىقرار قىلدۇرۇش ۋاسىتىلىرىنى قوللىنىپ ئىلغار زاتلارغا زىيانكەشلىك قىلغان جىنايىي قىلمىشلىرىنى كەسكىن ئېچىپ تاشلايدۇ، دۈشمەنلەر ئىنتا-

يەن پەرىشان ئەھۋالغا چۈشۈپ قېلىپ ئالدىراپ-سالدىراپ قول چوماقچىلىرىغا ئۇنى سوت مەيدانىدىن ئېلىپ چىقىپ كېتىشكە بۇيرۇق چۈشۈرىدۇ. شۇ يىلىنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا چاۋ گورىن ئاخىرى شىڭ شىسەي تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلىدۇ. قۇربان بولغاندا ئۇ ئەندىلا 22 ياشتا ئىدى. ئۇنىڭ تۆھپىلىرىنى تەقدىرلەش ئۈچۈن، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى 1985 - يىل 12 - ئاينىڭ 2 - كۈنى، ئۇنى ئىنقىلابىي قۇربان دەپ تونۇشنى تەستىقلىدى، ئىنقىلابىي قۇربان چاۋ گورىن مەڭگۈ ھەر مىللەت ياشلىرىنىڭ ئۆگىنىش ئۈلگىسى بولۇپ قالغۇسى.

«پارلاق يولدا ميڭىشقا ئىرادە باغلىدىم!»

ئىنقىلابىي قۇربان تىيەن يۈيگۈينىڭ قىسقىچە
تەرجىمىھالى

چېن دېجۇن (يازغان)، جۇ ياڭگۇي، لۇ ياپىڭ

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى پۈتۈن مەملىكەتتىكى ھەر مىللەت، ھەر ساھەدىكى كۈچلەرنى سەپەرۋەر قىلىپ ۋە قولغا كەلتۈرۈپ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا ئورتاق قارشى تۇرۇش ئۈچۈن، شىنجاڭنىڭ دۇبەنى شېڭ شىسەي بىلەن ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى مىللىي بىرلىكسەپ ئورناتتى ھەمدە شېڭ شىسەينىڭ تەكلىپىگە بىنائەن يەنئەندىن بىر تۈركۈم كوممۇنىستلارنى ئەۋەتتى. ئۇلار يولنىڭ يىراقلىقىغا قارىماي شىنجاڭغا كېلىپ ئىشلىدى.

پارتىيىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى مىللىي بىرلىكسەپ سىياسىتىنىڭ يېتەكچىلىكىدە شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ ۋەتەننى قۇتقۇزۇش ھەرىكىتى تازا ئەۋج ئالدى. شىنجاڭ بىر مەھەل «ئىككىنچى يەنئەن» دەپ ئاتالدى. شىنجاڭ شۆيۈەنىدىكى ھەر مىللەت ياشلىرى جۇڭگو كوممۇنىستلى-

رىنىڭ بىۋاسىتە تەربىيىسى ۋە يېتەكچىلىكىدە تېز ئۆسۈپ يېتىلىپ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنىڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈشتە ئۆز تۆھپىسىنى قوشتى.

ئىنقىلابىي قۇربان تيەن يۈيگۈي دەل مۇشۇ ئىلغار ۋەتەنپەرۋەر ياشلار ۋەكىللىرىنىڭ بىرى ئىدى.

تيەن يۈيگۈي (تەخەللۇسى رۈي چۇ)، 1917 - يىل 8 - ئايدا گەنسۇ ئۆلكىسى مىنچىڭ ناھىيىسىنىڭ شىنخې يېزىسىدىكى (سىبا) تيەنجيا پىڭ دېگەن جايدا تۇغۇلغان. 1924 - يىلى قەھەتچىلىك دەستىدىن ئاتا - ئانىسى بىلەن شىنجاڭغا كەلگەن.

تيەن يۈيگۈينىڭ ئاتىسى تيەن مىڭجى «تۆت كىتاب»، «بەش نوم»نى ئوقۇغان. دۇكان خىزمەتچىسى، ئادەتتىكى خىزمەتچى بولغان. ئىشسىز قالغاندىن كېيىن ئۇششاق تىجارەت بىلەن شۇغۇللانغان. ئاپىسى ۋاڭ سى ساۋاتسىز يېزا ئايلى بولۇپ، ئۆمۈر بويى ئائىلە ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللانغان. ئۇنىڭ ئائىلىسىدە بىر كىيىم تىكىش ماشىنىسى بولۇپ، دۇبەن مەھكىمىسى ئاشلىق، كىيىم - كېچەك باشقارمىسىنىڭ ھەربىي كىيىم ۋە پايپاقلىرىنى تىكەتتى. ئاتا - ئانىسىنىڭ ئايلىق كىرىمى بىلەن پۈتۈن ئائىلىنىڭ تۇرمۇشى ئاران قامدىلاتتى.

1925 - يىلى كۈزدە، تيەن يۈيگۈي ئۈرۈمچى شەھەرلىك جۇڭسەن باشلانغۇچ مەكتىپىگە ئوقۇشقا كىرىدۇ. ئۇ بېرىلىپ ئوقۇپ ھەرگىز دەرس تاشلىمايدۇ. ئۇ ئىنتىزامچان، تىرىشىپ ئوقۇيدىغان، تاپشۇرۇقلارنى ئوبدان

ئەشلەيدىغان ياخشى ئوقۇغۇچى ئىدى. ئۇ، باشلانغۇچ مەكتەپتە ئالتە يىللىق ئۆگىنىشنى ئوقۇشلۇق ئاياغلاشتۇرۇپ، 1932 - يىلى كۈزدە، شىنجاڭ ئۆلكىلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپكە ئىمتىھان بېرىپ كىردى. بۇ ئۈچ يىللىق مەكتەپ ئىدى. يېشىنىڭ چوڭىيىشىغا ئەگىشىپ، ئۇنىڭ ئۆگىنىش قىزغىنلىقى يەنىمۇ ئاشتى، مول غايىگە ئىگە بولدى، دۆلەت ۋە خەلق ئالدىدا ئۆز بۇرچىنى ئادا قىلىش ئىرادىسىگە كەلدى. ئوتتۇرا مەكتەپتە ئۇ، ئەخلاقلىق، ئەلاچى ئوقۇغۇچى ئىدى. ئۇ كىتاب ئوقۇپ ئەدەب - قائىدىلەرنى چۈشەنگەنلىكى ئۈچۈن، ئائىلىدە ئاتا - ئانىسىنى ھۆرمەتلەيتتى، ئاكا - ئۇكا، ئاچا - سىڭىللىرىغا كۆيۈنەتتى. قورۇدىكى ۋە مەھەللىدىكى ياشلار بىلەن ئىناق ئۆتەتتى. ئۇنىڭ ئەتراپىغا بىلىم ئېلىش، ئالغا بېسىشقا ئىنتىلىدىغان بىر توپ ياشلار يىغىلغانىدى.

1935 - يىلى يازدا، تېخى يۈيىگۈي ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، ئەلا نەتىجە بىلەن شىنجاڭ شۆيۈەنىڭ سىياسىي ئىقتىساد فاكۇلتېتىغا ئىمتىھان بېرىپ كىرىپ ئالىي مەكتەپ ھاياتىنى باشلىدى. ئەينى ۋاقىتتا شىنجاڭ شۆيۈەن شىنجاڭدا بىردىن - بىر ئالىي بىلىم يۇرتى ئىدى. 1935 - يىلدىن باشلاپ سوۋېت كومپارتىيىسىنىڭ ئەزاسى يۈي شۇسۇڭ مەكتەپ مۇدىرلىقىنى ئۆتەيدۇ، شەخسەن ئۆزى دەرس ئۆتىدۇ. ئۇ، ماركسىزملىق نەزەرىيە دەرسى ۋە سىياسىي دەرس تەسىس قىلىپ، نەزەرىيىنى ئەمەلىيەتكە باغلاپ، بىر ئەۋلاد ياشلارنى

بىلىمگە، غايىگە ئىگە ئىختىساس ئىگىسى قىلىپ تەربىيىلەپ چىقىشقا كۆڭۈل بۆلىدۇ.

1937 - يىلى، پارتىيىمىز شىڭ شىسەي بىلەن ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى مىللىي بىرلىكسەپ قۇرغاندىن كېيىن، پارتىيىمىز شىڭ شىسەيىنىڭ تەكلىپىگە بىنائەن يەنئەندىن ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ 100 دىن ئارتۇق كوممۇنىستنى شىنجاڭغا خىزمەتكە ئەۋەتىدۇ. بۇ كوممۇنىستلار شىنجاڭدا پارتىيىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى مىللىي بىرلىكسەپ سىياسىتىنى سادىقلىق بىلەن ئىجرا قىلىدۇ، شىڭ شىسەيىنىڭ تۈرلۈك قۇرۇلۇش ئىشلىرىغا زور كۈچ بىلەن ياردەم بېرىدۇ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ ۋەتەننى قۇتقۇزۇش تەشۋىقاتىنى پائال ئېلىپ بارىدۇ. شۇڭا، شىنجاڭنىڭ تۈرلۈك قۇرۇلۇش ئىشلىرى ئۇچقاندەك راۋاجلىنىپ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ ۋەتەننى مۇنقەرزلىكتىن قۇتقۇزۇش پائالىيىتى ئۈزلۈكسىز ئۇلغىيىدۇ.

ئەينى ۋاقىتتا، شىنجاڭ شۆبىسىنىڭ ھەر مىللەت ياش - ئوقۇغۇچىلىرى كوچىلاردا ئېلىپ بېرىلغان ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تەشۋىقاتقا پائال قاتنىشىپ، كوچا - دۇقمۇشلاردا نۇتۇق سۆزلەپ، ئەدەبىيات - سەنئەت نومۇرلىرىنى ئورۇنلاپ، ئاممىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى غەزەپ ئوتىنى ئۇلغايتىپلا قالماستىن، بەلكى ئالتۇن تەقدىم قىلىش پائالىيىتىنى كونكرېت تەشكىللەيدۇ. مەكتەپتە ماركسىزملىق نەزەرىيە تەربىيىسى ئالغان ۋە

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ ۋەتەننى مۇنقەرز-
لىكتىن قۇتقۇزۇش ھەرىكىتىنىڭ سىنىقىدىن ئۆتكەن تيەن
يۈيگۈي تېز ئارىدا غايىلىك، ئىرادىلىك ئىنقىلابىي زىيا-
لى ياش بولۇپ يېتىلىدۇ.

ماركسىزمدىن ئىبارەت بۇ ئىلغار ئىدىيەۋى قورال-
نى ئىگىلەش ئۈچۈن، تيەن يۈيگۈي ماركسىزم - لېنىنىزم
ئەسەرلىرى ۋە سوۋېت ئىتتىپاقى ئۆكتەبىر ئىنقىلابىغا
ئائىت ئەسەرلەرنى تەشنالىق بىلەن ئۆگىنىدۇ. ئۇنىڭ
ئائىلىسى نامرات، كىتاب سېتىۋېلىشقا پۇلى بولمىغاچقا،
باشقا بىر ساۋاقدىشى بىلەن تىرىشچانلىق بىلەن ئىشلەپ
ئىقتىسادچىللىق بىلەن ئوقۇش پائالىيىتىنى قانات يايـ-
دۇرىدۇ. ئۇ، بۇنىڭدىن كىرگەن كىرىمنىڭ كۆپ قىسمىغا
ماركسىزمنىڭ كلاسسىك ئەسەرلىرى ۋە دەرسلىك كىتاب-
لارنى سېتىۋېلىپ ئىخلاس بىلەن ئوقۇپ مۇھاكىمە قىلى-
دۇ ھەمدە ساۋاقداشلار ئارا مۇھاكىمىنى قانات يايدۇ-
رۇپ، ئوقۇتقۇچىلاردىن كەمتەرلىك بىلەن ئۆگىنىدۇ. ئۆ-
گىنىش ۋە ئىنقىلاب ئەمەلىيىتى ئارقىلىق ئۇ ئىدىيىدە
ناھايىتى تېز يۈكسىلىدۇ، ئىنقىلابىي كىشىلىك تۇرمۇش
كۆز قارىشىنى تىكلەپ، تۈرلۈك پائالىيەتلەرنى تېخىمۇ
ئاكتىپ قانات يايدۇرىدۇ. ئۇ، مەكتەپتە سىنىپ كادىرى،
ئوقۇغۇچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ كادىرى ۋە مەكتەپ جاھان-
گىرلىككە قارشى شۆبە ئۇيۇشمىسىنىڭ كادىرى بولغان.
ئۇ، بۇ پۇرسەتلەردىن تولۇق پايدىلىنىپ ئاممىۋى خىز-
مەتنى تىرىشىپ ئىشلىگەچكە ئوقۇغۇچى ۋە ئوقۇتقۇچىلار

تەرىپىدىن بىردەك ئېتىراپ قىلىنغان ئاكتىپلاردىن بىرى ئىدى.

تيەن يۈيگۈي قىسمەن ئىجتىمائىي خىزمەتلەرنىمۇ ئۈستىگە ئالغان. ئۇ، بايرام، تەتىل كۈنلىرى مەكتەپ تەشۋىقات ئەترىتىنىڭ كوچىلارغا چىقىپ ئەدەبىيات - سەنئەت نومۇرلىرى قويۇش ۋە نۇتۇق سۆزلەش پائالىيەتلىرىگە قاتناشقان. ھەر مىللەت خەلق ئاممىسىنى پۇل ۋە نەرسە - كېرەك تەقدىم قىلىپ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئالدىنقى سەپكە ياردەم قىلىشقا سەپەرۋەر قىلغان. جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما ۋە ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىلھاملاندۇرۇشى بىلەن ئۈرۈمچىدىكى ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلقى ئالتۇن ۋە نەرسە - كېرەك ئىئانە قىلىش ھەرىكىتىنى قانات يايدۇردى. ئىئانە پۇلغا سوۋېت ئىتتىپاقىدىن سېتىۋېلىنغان ئايروپلان، قورال - ياراق، ئوق - دورا، كىيىم - كېچەك ۋە دورىلار ئالدىنقى سەپكە يەتكۈزۈپ بېرىلدى.

تيەن يۈيگۈينىڭ ئوقۇش نەتىجىسى ئەلا، ئىدىيىسى ئىلغار بولغانلىقتىن، 1938 - يىلى كۈزدە ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، شىنجاڭ شۆيۈەنىنىڭ ئىلمىي بۆلۈمىگە ئېلىپ قېلىنىپ، ئىلمىي مۇدىر، پارتىيە ئەزاسى لىنجىلۇغا ياردەمچى قىلىندى.

ئەينى ۋاقىتتىكى شىنجاڭنىڭ مەتبەئەچىلىك شارائىتى ناھايىتى ناچار بولغاچقا، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئوقۇش ماتېرىياللىرىنىڭ بىر قىسمى سوۋېت ئىتتىپا-

قىلدىن ئىمپورت قىلىنغان ۋە ئىچكىرى ئۆلكىلەردىن ئېلىپ كېلىنگەندىن سىرت، كۆپ قىسمىنى سېتىپ ئادەم تەشكىللەپ ئوقۇتقۇچىلارنىڭ دەرس تېزىسىنى شاپىگرافتا بېسىپ ئوقۇغۇچىلارغا تارقىتىپ بېرەتتى. بۇ ۋەزىپىنى ئورۇنداشتا، تيەن يۈيگوي يۈرەك قېنىنى سەرپ قىلدى. ئۇ ھارماي ـ تالماي قېتىرقىنىپ ئىشلىدى. بۇنىڭ سىرتىدا، ئۇ يەنە ئوقۇتقۇچىلارنىڭ دەرسىنى ئورۇنلاشتۇرۇش، ئوقۇغۇچىلارنىڭ تۈرلۈك پائالىيەتلىرىنى تۇتۇشقا مەسئۇل ئىدى. شۆيۈەننىڭ رەھبەرلىكىدە، ئۇ ئوقۇغۇچىلار پائالىيىتىنى ئاكتىپ قانات يايدۇردى. ئوقۇغۇچىلارنى شىنجاڭ خەلقىنىڭ جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئويۇشمىسى قاتارلىق ئىلغار تەشكىلاتلارغا قاتنىشىشقا سەپەرۋەر قىلدى، ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تەشۋىقات پائالىيىتى ئېلىپ بېرىپ، كۆپچىلىكنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك قىزغىنلىقىنى قوزغىدى. ئوقۇغۇچىلارنىڭ تۇرمۇشىنى جانلاندۇرۇش ئۈچۈن، ئىلمىي باشقارمىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە ئوقۇغۇچىلارنى تەشكىللەپ تەنتەربىيە پائالىيەتلىرىنى پائال قانات يايدۇردى. مەسىلەن، يېنىك ئاتلېتىكا، توپ تۈرلىرى پائالىيەتلىرى ۋە بايرام كۈنلىرى، قىشلىق، ئەتىيازلىق تەنھەرىكەت مۇسابىقىلىرىنى تەشكىللەپ، ئوقۇغۇچىلارنى بەدەن چېنىقتۇرۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىپ، ئۇلارنىڭ ساپاسىنى ئاشۇرۇپ، تەن ساغلاملىقىنى

كۆچەيتتى. ئوقۇغۇچىلارنىڭ دەرستىن سىرتقى پائالى-
يىتىنى بېيىتىش ئۈچۈن، ئوقۇغۇچىلارنى جەمئىيەتكە
يۈزلىنىپ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئەدەبىيات-
سەنئەت نومۇرلىرىنى ئوينىتىشقا سەپەرۋەر قىلدى. بۇ
جەرياندا ئۇلار چېنىقتى، ئەدەبىيات - سەنئەت ئىخ-
تىساس ئىگىلىرى يېتىلدى، ئوقۇغۇچىلارنىڭ قابىلىيە-
تى ئاشتى. ئۇ ئىلمىي مۇدىر لىن جىلۇ تۈزگەن «ئىنتى-
پاق بولۇش، جىددىي بولۇش، ئاددىي - ساددا بو-
لۇش، جانلىق بولۇش» تىن ئىبارەت سەككىز سۆز-
لۈك مەكتەپ مىزانى ۋە يەنئەن ياپونغا قارشى
ھەربىي - مەمۇرىي داشۆنى ئۆلگە، نەزەرىيىنى ئەمەل-
لىيەتكە تەتبىقلاشنى ئوقۇتۇش فاكچىنى قىلغان مائا-
رىپ يېتەكچى ئىدىيىسىنى يولغا قويۇشتا زور كۈچ
سەرپ قىلىدۇ. لىن جىلۇنىڭ شۆيۇەنىنى «ياپون باسقۇن-
چىلىرىغا قارشى 2 - ھەربىي - مەمۇرىي داشۆ» قىلىپ
قۇرۇپ چىقىشتىن ئىبارەت ئۇلۇغۋار ئىرادىسىنى ئىشقا
ئاشۇرۇشىغا كۈچىنىڭ بېرىچە ياردەملىشىدۇ.

لېكىن، ئىچكى - تاشقى ۋەزىيەتنىڭ تەرەققىياتى
ۋە كومپارتىيە ئەزالىرىنىڭ شىنجاڭدىكى تەسىرىنىڭ
كېڭىيىشى شېڭشىسەيدە شىنجاڭدا ئىشلەۋاتقان كومۇ-
نىستلارغا گۇمان پەيدا قىلىدۇ. بولۇپمۇ، شىنجاڭ
شۆيۇەنىنىڭ جانلىق، تېتىك سىياسىي ۋەزىيىتى ۋە
قويۇق ئىنقىلابىي كەيپىياتى شېڭشىسەينى دەككە-
دۈككىگە سالىدۇ. شۇڭا ئۇ، لىن جىلۇ ۋە شۆيۇەندىكى

ئىلغار كۆچلەرگە زەربە بېرىشكە باشلاپ، لىن جيائونىڭ ئاما ئىچىدىكى ئابرويىنى چۈشۈرۈشكە ئۇرۇندى. 1938 - يىلى 10 - ئايدا «7 - ئىيۇل» ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنىڭ خاتىرە كۈنى لىن جيائو ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ناخشا توپلىمىنى بېسىپ تارقاتتى. ئۇنىڭ تىتۇلىغا ماركس، ستالىن، ماۋزېدۇڭ، جۇدې ۋە شېڭشىسەينىڭ رەسىمى بېسىلغانىدى. شېڭشىسەي ئۆز سۈرىتىنىڭ ئەڭ ئاخىرىغا بېسىلغانلىقىنى كۆرۈپ قاتتىق نارازى بولدى ھەمدە ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن «ناخشا توپلىمى» نى باستۇرغان دېگەننى باھانە قىلىپ لىن جيائوغا چوڭ گۇناھ يېزىش بويرۇقىنى چۈشۈردى. بۇ خەۋەر تارقىلىش بىلەنلا شۆيۈەندىكى ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا ۋە جەمئىيەتتە غۇلغۇلا پەيدا قىلدى، نۇرغۇن كىشىلەر شېڭشىسەينىڭ ئەكسىيەتچىل ماھىيىتىنى يەنىمۇ تونۇپ يېتىپ، ئىلمىي مۇدىر لىن جيائوغا تېخىمۇ قايىل بولدى. لېكىن ئاز ساندىكى كىشىلەر لىن جيائو بىلەن ئۇچرىشىشقىمۇ جۈرئەت قىلالمايدىغان بولۇپ قالدى. بۇ چاغدا تيەن يۈيگۈي لىن جيائو بىلەن تېخىمۇ يېقىن مۇناسىۋەتتە بولدى، ئۇ تاپشۇرغان تۈرلۈك خىزمەتلەرنى تېخىمۇ كۆرۈنەرلىك ئورۇنلايدۇ.

لىن جيائو شېڭشىسەينىڭ ھەيۋىسىدىن قورقۇپ قالمايدۇ ياكى ئۇنىڭدا قىلچە مۇرەسسە قىلىپ باش ئېگىش ئىپادىسى كۆرۈلمەيدۇ. ئەكسىچە ئالغا بې-

سىشقا ئىنتىلىدىغان ئوقۇغۇچىلار شۆيۈەندە ئىشلەۋاتقان
كومپارتىيە ئەزالىرىغا يېقىنلىشىشنى تېخىمۇ خالايدى-
غان بولۇپ قالدى. ھەيۋە بىلەن قورقۇتالمايدىغانلىقىغا
كۆزى يەتكەن شېڭشىسەي لىن جىلۇنىڭ ئىنقىلابىي
تەسىرىنىڭ يەنىمۇ كېڭىيىشىدىن ئەنسىرەپ، ئۇنى
1939 - يىلى 1 - ئايدا «خىزمەت ئېھتىياجى»
دېگەن باھانە بىلەن ئۆلكە مەركىزىدىن ئاقسۇ ۋىلايەت-
لىك مائارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىقلىقىغا يۆتكەشنى قا-
رار قىلدى. تيەن يۈيگۈي بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقاندىن
كېيىن، كۆڭلى ئىنتايىن غەش بولۇپ كېچىلىرى ئۇيقۇ-
سى كەلمەيدۇ. ئىلمىي مۇدىر لىن جىلۇ شۆيۈەنگە كەل-
گەندىن كېيىن يۈكسەك جاسارەت ۋە تولۇپ-تاشقان
قىزغىنلىق بىلەن مەكتەپ ئىنتىلىنى تەرتىپكە سېلىش،
مائارىپنى ئىسلاھ قىلىش، ئىقتىساس ئىگىلىرىنى يېتىش-
تۈرۈش، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇشنى تەشۋىق
قىلىشتا ئۆزىنىڭ ئاجايىپ تالانتى ۋە بىجانىدىللىق
روھىنى نامايەن قىلغاچقا ئۇنىڭغا ھەر ۋاقىت چوڭقۇر
تەسىر بەرمەي قالمىغانىدى. لىن جىلۇ گەرچە ئۆزىنىڭ
كومپارتىيە ئەزاسىلىق سالاھىيىتىنى ئاشكارىلىمىغان
بولسىمۇ، تيەن يۈيگۈي لىن جىلۇنىڭ ھەر بىر سۆز ھەرى-
كىتىدىن، ئۇنىڭ كەتتەر، ئىرادىلىك، ئوچۇق-يورۇق،
شەخسىيەتچىلىكى يوق كوممۇنىست ئىكەنلىكىگە قەتئىي
ئىشەنگەنىدى، شۇڭا ئۇ چىن كۆڭلىدىن ئۇنى ھۆرمەت
قىلاتتى. ئۇ، پەقەت مۇشۇنداق كىشىلەرگە ئەگىشىپ

ماكغاندىلا دۆلەت ۋە مىللەت ئۈچۈن ئاسمان-زېمىننى زىل-زىلىگە كەلتۈرگۈدەك ئىشلارنى قىلغىلى بولىدىغانلىقىنى ئوبدان تونۇپ يەتكەچكە، قىلچە ئىككىلەنمەي لىن جىلۇ بىلەن ئاقسۇغا بېرىپ ئىشلەش قارارىغا كېلىپ، ئىككىنچى كۈنى لىن جىلۇغا ئۆزىنىڭ قاراشلىرىنى ئېيتىدۇ. لىن جىلۇ:

— مەن بىلەن بارساڭ كۆپ جاپا چېكىسەن، — دەيدۇ، — تيەن يۈيگۈي، — مەن قورقمايمەن، — دەپ جاۋاب بېرىدۇ. لىن جىلۇ: «شىنىڭشىسەي ھەسەتخور ئادەم، مەن بىللە مېڭىش ساقاپايدىسىز» دەيدۇ. تيەن يۈيگۈي: «مەن ھەممىگە تاييارلىق كۆرۈپ قويدۇم، سىز ماڭغان يولنى تاللىدىم. بۇنىڭ پارلاق، توغرا يول ئىكەنلىكىگە ئىشىنىمەن، مەن بۇ يولدا ئاخىرغىچە مېڭىشقا بەل باغلىدىم» دەپ جاۋاب بېرىدۇ. شۇنداق قىلىپ تيەن يۈيگۈي قەتئىي نىيەتكە كېلىپ، ھالقىلىق پەيتتە باشقىلار تەرىپىدىن قاردالانغان كوممۇنىستقا ئەگىشىپ ئىنقىلاب يولىغا قەدەم تاشلايدۇ. 1939-يىلى يازدا ئاقسۇغا كېلىپ مائارىپ ئىدارىسىدە ۋەزىپە ئۆتەيدۇ. ئۇ ئاقسۇغا كەلگەندىن كېيىن، ئەينى ۋاقىتتا شۇ يەردە ئىشلەۋاتقان پارتىيە ئەزالىرى بىلەن ئۇچرىشىپ تۇرىدۇ، ئۇلار بىلەن يېقىن ئۆتۈپ، ئۇلارنىڭ تەربىيىسى ۋە تەسىرىنى داۋاملىق قوبۇل قىلىدۇ.

لىن جىلۇ ئاقسۇغا ئالمىشىپ بېرىدىم يىل بولا-بولا مايىلا يەنە كۆچا ناھىيىسىگە ھاكىم قىلىپ تەيىنلىنىدۇ.

تيەنيۈيگۈي خىزمەتنى تىرىشىپ ئىشلەپ، تولۇپ-تاشقان ھاياتىي كۈچىنى نامايەن قىلىدۇ. ئەينى ۋاقىتتىكى ئاقسۇ ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى، كومپارتىيە ئەزاسى خۇاڭمىنفۇ (خۇاڭخوچىڭ) نىڭ قوللىشى بىلەن، لىنجىلۇنىڭ يۆتكىلىپ كېتىشتىن بۇرۇنقى يېتەكچى ئىدىيىسىگە ئاساسەن، لىنجىلۇ تۈزگەن ئاقسۇنىڭ مائارىپ ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش پىلانىنى ئىشقا ئاشۇرۇشقا تۇتۇش قىلىدۇ.

ئۇلار ئالدى بىلەن ھەر مىللەت خەلق ئاممىسى ئارىسىدا باشلانغۇچ مائارىپنى ئومۇملاشتۇرۇش تەشۋىقاتىنى كەڭ قانات يايدۇرۇپ، دېھقانلارنىڭ مەدەنىيەت ئېھتىياجىغا بولغان تونۇشىنى ئۆستۈرىدۇ، ئۇلارنىڭ مەدەنىيەت ئۆگىنىش ئاكتىپچانلىقىنى قوزغاپ، پەرزەنتلىرىنى مەكتەپكە بەرگۈزىدۇ. ئىككىنچىدىن، ھۆكۈمەت پىلانلىق ھالدا مەخسۇس پۇل ئاجرىتىپ مەكتەپ سالغانىنىڭ سىرتىدا، ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى قاتارلىق ئاممىۋى تەشكىلاتلارنى مەكتەپ ئېچىشقا سەپەرۋەر قىلىدۇ. نەتىجىدە ناھايىتى قىسقا ۋاقىت ئىچىدىلا ھەر خىل مەكتەپلەر كۆپىيىپ، مەكتەپكە كىرگەن ئوقۇغۇچىلار كۆپلەپ ئاشىدۇ. ئۈچىنچىدىن، ئوقۇتقۇچىلارنى كۆپلەپ تەربىيىلەپ ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنىنى راۋاجلاندۇرىدۇ. ئاقسۇنىڭ مائارىپ ئىشلىرىنى مۇستەھكەملەش ۋە راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن، ئاقسۇ ۋىلايىتىدە بىر ئاددىي دارىلمۇئەللىمىن ئېچىلىدۇ. شۇ جاينىڭ مائارىپقا بولغان ئېھتىياجىغا

ئاساسەن، مەكتەپكە ھەر مىللەت ياشلىرى قوبۇل قىلىن-
نىپ، مەخسۇس كەسپلەر بويىچە تەربىيىلىنىدۇ. تيەن-
يۈيگۈي شەخسەن ئۆزى ئوقۇتۇش خىزمىتىنى ئۈستىگە
ئېلىپ ئاقسۇنىڭ مائارىپ ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى ئۈ-
چۈن بىر تۈركۈم ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇتقۇچىلار قو-
شۇنىنى تەربىيىلەپ بېرىدۇ. تۆتىنچىدىن، ئوقۇتۇشتا نا-
زارەت قىلىش خىزمىتىنى ئوبدان ئىشلەيدۇ. ئۇ دائىم
ناھىيە بازارلىرى، يېزا-كەنتلەرگە چوڭقۇر چۆكۈپ،
تەكشۈرۈپ ھەيدەكچىلىك قىلىدۇ، تەجرىبىلەرنى يەكۈن-
لەپ، ساقلانغان مەسىلىلەرنى ھەل قىلىپ، مائارىپ
ئىشلىرىنىڭ راۋاجلىنىشىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. تيەن يۈي-
گۈينىڭ بېرىلىپ خىزمەت ئىشلىشى نەتىجىسىدە ئاقسۇ-
نىڭ مائارىپ ئىشلىرى بىر يىلغا يەتمىگەن ۋاقىت ئى-
چىدە ناھايىتى زور تەرەققىي تاپىدۇ. بۇرۇن بۇ يەردە
ئاران بىر نەچچىلا دىنىي مەكتەپ بار ئىدى. دېھقان-
لارنىڭ پەرزەنتلىرىنىڭ مەكتەپكە كىرىپ ئوقۇش پۇر-
سىتى يوق دېيەرلىك ئىدى. كومپارتىيە ئەزالىرى ئاقسۇ-
غا كېلىپ مەكتەپ ئاچقاندىن كېيىن، نۇرغۇن پەننىي
مەكتەپ ئېچىلىپلا قالماستىن، دىنىي مەكتەپلەردىمۇ
دېھقانلارنىڭ پەرزەنتلىرى مەدەنىيەت بىلىملىرىنى ئۆگە-
نىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولىدۇ.

ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ مائارىپ ئىشلىرىنىڭ قىسقىغىنە
ۋاقىت ئىچىدە شۇنچىۋالا تەرەققىي تاپقانلىقى ھەر مىل-
لەت خەلقىنىڭ ئالقىشىغا سازاۋەر بولىدۇ. ئەكسىچە

شىڭشىسەي بۇنىڭغا ھەسەتخورلۇق قىلىدۇ. شىڭشىسەي ئادەم ئۆلتۈرۈشنى بۇرۇنلا يوشۇرۇن پىلانلاپ يۈرگەنىدى. كومپارتىيە ئەزالىرىغا ۋە ياشلار ئارىسىدىكى ئىلغار كۈچلەرگە يەنىمۇ زەربە بېرىش ۋە ئۇلارنى يىتىم قالدۇرۇش مەقسىتىدە 1941-يىل 7-ئاينىڭ 21-كۈنى ئوقۇغۇچىلارنىڭ «ئىسيان كۆتۈرۈش سۇيىقەستى ئەنزىسى»گە چېتىشلىق دەپ تېيەن يۈيگۈينى قولغا ئېلىپ تۈرمىگە تاشلاپ، قاتتىق قىيىن-قىستاققا ئېلىپ، «كوممۇنىستلار توپىلاڭ قىلىش سۇيىقەستىنى تەشكىللىگۈچى» دەپ ئىقرار قىلىشقا زورلايدۇ. تېيەن يۈيگۈي تۈرمىدە قىلچە باش ئەگمەيدۇ، ئۆلۈمگە پىسەنت قىلمايدۇ، ئەكسىيەتچى دائىرىلەر ھېچ نەرسىگە ئېگە بولالمايدۇ. دۈشمەنلەر شەرمەندە بولغانلىقىدىن غالجىرلىشىپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا تېيەن يۈيگۈينى تۈرمىدە يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ. ئۇ قۇربان بولغاندا 24 ياشتا ئىدى. ئۇنىڭ ئىش ئىزلىرىنى تەشۋىق قىلىش يۈزىسىدىن، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى 1985-يىل 12-ئاينىڭ 2-كۈنى تېيەن يۈيگۈينى ئىنقىلابىي قۇربانلار قاتارىغا كىرگۈزۈشنى تەستىقلىدى.

ئوت يۈرەك ياش داڭگۇ

لۇياپىڭ (يازغان) جۇياڭگۇي، چېن دېجۇن

داڭ گۇنىڭ ئەسلى ئىسمى داڭ يۈبكۇن، جىلىن ئۆلكىسى نىڭئەن ناھىيىسىدىن (ھازىر خېيلۇڭجياڭ ئۆلكىسىگە قارايدۇ)، 1915 - يىل 1 - ئايدا ئاددىي ئەمگەكچى ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. توققۇز يېشىدا ئوقۇشقا كىرىپ، 1930 - يىل 9 - ئايدا ئەلا نەتىجە بىلەن جىلىن شەھىرىدىكى 4 - ئوتتۇرا مەكتەپكە كىرگەن. 1931 - يىل «18 - سېنتەبىر ۋەقەسى» دىن كېيىن، ياپون جاھانگىرلىكى شەرقىي شىمالنى بېسىۋالغاندا ئۇ ۋەتەننى مۇنقەرزلىكتىن قۇتقۇزۇش ئۈچۈن، تولۇپ تاشقان قىزغىنلىق بىلەن ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى كۈرەشكە ئاتلانغان. 1931 - يىل 10 - ئايدا شەرقىي شىمال ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى قوشۇنغا قاتنىشىپ، يېشى كىچىك بولغانلىقتىن كولۇمىر (خەيدار) پىيادە ئەسكەرلەر 2 - لۈيىنىڭ ئوفىتسېر تەربىيىلەش سىنىپىغا ئوقۇشقا ئەۋەتىلگەن، ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن، شەرقىي شىمال ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئالدىنقى سەپكە تەقسىم قىلىنغان. ئۇرۇشتا قىسىم مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، 1933 - يىلى ئەتىيازدا ئەسلى قىسمىنىڭ قال-

دۇقى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىغا چېكىنىپ ئۇزۇن يوللار-
نى بېسىپ سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقىلىق شىنجاڭنىڭ
تارباغاتايغا كەلگەن. شىنجاڭغا كېلىپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا
يەرلىككە ئالمىشىپ تارباغاتاي ئاپتوموبىل ئىدارىسىدە
بۆلۈم خادىمى بولۇپ ئىشلىگەن. 1936 - يىل 6 - ئايدا
دىخۇا (ئۈرۈمچى) غا كېلىپ، شىنجاڭ ترانسپورت باش-
قۇرۇش ئىدارىسىدە بۆلۈم خادىمى، كاتىپ قاتارلىق
ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن. 1938 - يىل 9 - ئايدا شىنجاڭ
شۆيۈەنىنىڭ سىياسىي ئىقتىساد فاكۇلتېتىغا ئىمتىھان
بېرىپ كىرگەن. 1939 - يىل 4 - دېكابىر شېڭشىسەي
تەرىپىدىن «توپىلاڭ قىلىش سۇيىقەستىدە بولغان» دېگەن
باھانە بىلەن قولغا ئېلىنىپ، 1942 - يىلى ئەتىيازدا
پاجىئەلىك قەتلى قىلىنغان.

داڭگۇ كىچىكىدىنلا ئەقىللىق، تىرىشچان، قەيسەر،
ئىرادىلىك بالا ئىدى. ئائىلىسىنىڭ تۇرمۇشى نامرات،
پەقەت ئاتا - ئانىسىنىڭ ئەمگىكىگە تايىنىپ جان باق-
ماق تەس بولغانلىقتىن ئۇ دائىم ئاتا-ئانىسىغا يار-
دەملىشىپ چامىسى يەتكەن ئىشلارنى قىلىپ بېرەتتى.
ئاتا - ئانىسىمۇ ئۇنى ناھايىتى ياخشى كۆرەتتى ھەمدە
كەلگۈسىدە ئۇنىڭ يارامىلىق ئادەم بولۇپ يېتىلىشىنى
ئۈمىد قىلاتتى. شۇڭا داڭگۇ توققۇز ياشقا كىرگەندە
ئائىلىسىدىكىلەر يېمەك - ئىچمەك، كىيىم - كېچەكنى
قىسىپ ئۇنى ئائىلىسىدىن ئانچە يىراق بولمىغان بىر
باشلانغۇچ مەكتەپكە ئوقۇشقا بېرىدۇ.

داڭگۇ ئوقۇش پۈرسىتىنىڭ ئاسانلىقچە قولغا كەلمىگەنلىكىنى چوڭقۇر تونۇپ يەتكەچكە مەكتەپكە كىرگەندىن كېيىن ناھايىتى تىرىشىپ ئوقۇيدۇ. ئائىلىسى كەمبەغەل، تۇرمۇشى جاپالىق بولغانلىقتىن ئىمدىيە جەھەتتىن بالدۇر پىشىپ يېتىلىدۇ. ئۇ دائىم ساۋاقداشلىرىغا ئاسان قولغا كەلمىگەن ئوقۇش پۈرسىتىنى قەدىرلىشىمىز كېرەك — دەيدۇ. ئۇ جاپاغا چىداپ قېتىرقىنىپ ئۆگەنگەنلىكتىن باشلانغۇچنى مەكتەپ بويىچە ئەلا نەتىجە بىلەن پۈتتۈرىدۇ. ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ئەجرى بىكارغا كەتمەيدۇ. ئۇلار داڭگۇنى تېخىمۇ ياخشى كۆرىدۇ. ئۇنىڭ ئىستىقبالى بار دەپ قاراپ، پۈتۈن ئائىلىسىدىكىلەر مەسلىھەتلىشىپ ئائىلە تۇرمۇشى ھەر قانچە قىيىن بولسىمۇ ئۇنى ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇتۇشنى قارار قىلىدۇ. ئاتا ـ ئانىسىنىڭ تاپشۇرىقى، ئاكا ـ سىڭىللىرىنىڭ ئارزۇسى داڭگۇنىڭ بىلىمگە بولغان ئىنتىلىشىگە تېخىمۇ ئىلھام بولىدۇ. 1930 ـ يىلى كۈزدە ئۇ ئەلا نەتىجە بىلەن جىلىن شەھەرلىك 4 ـ ئوتتۇرا مەكتەپكە ئىمتىھان بېرىپ كىرىدۇ.

داڭگۇ ئوتتۇرا مەكتەپكە كىرگەندىن كېيىن، تېخىمۇ تىرىشىپ ئوقۇپ بارا ـ بارا سىنىپ بويىچە كۆزگە كۆرۈنگەن ئاساسىي شەخس بولۇپ قالىدۇ. ئۇنىڭ مىجەزى ياخشى، ئادىل بولغاچقا سىنىپتىكى ھەممەيلەن ئۇنىڭ بىلەن يېقىنلىشىشنى خالايتتى.

1931 - يىلى 18 - سېنتەبىر ياپون جاھانگىرلىكى شەرقىي شىمالغا كەڭ كۆلەمدە ھۇجۇم قوزغىدى. ئۈچ ئايغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە شەرقىي ئۈچ ئۆلكە قولدىن كەتتى. ۋەتەنىنىڭ گۈزەل تاغ - دەريالىرى ياۋۇزلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالدى. ئۇزۇن ئۆتمەي داڭگۇمۇ ئوقۇشتىن توختىدى. ياپون جاھانگىرلىكىنىڭ ۋەھشىلەرچە تاجاۋۇزچىلىقى، گومىنداڭ دائىرىلىرىنىڭ قارشى تۇرماسلىق سىياسىتى داڭگۇنىڭ جاھانگىرلىككە بولغان كۈچلۈك غەزەپ - نەپرىتىنى قوزغىدى. «18 - سېنتەبىر» ۋەقەسىدىن كېيىن ئۇزۇن ئۆتمەي، ئۇ بىرقانچە يېقىن ساۋاقداش، دوستلىرى بىلەن پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش تەشەببۇسىغا ئاۋاز قوشۇپ، ياپون جاھانگىرلىكىگە بولغان چەكسىز غەزەپ - نەپرىتى بىلەن شەرقىي شىمال ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى قوشۇنغا قاتنىشىپ، ھەربىي ھاياتنى باشلايدۇ.

1931 - يىل 10 - ئايدا، جۇڭگو كومپارتىيىسىدىن دۇڭجىنۋىن، چېڭپېيفۇ قاتارلىق يولداشلار ياپونغا قارشى كۈچلەرنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن، خېيلۇڭجياڭ ئۆلكىسىنىڭ كولۇمبىرگە يوشۇرۇن بېرىپ، ھەربىي گارنىزون قوماندانى قوشۇمچە خاربىن — مانجۇرىيە لىنىيىسى 2 - لۇينىڭ قوماندانى سۇبىڭۋىن بىلەن مۇناسىۋەت باغلاپ، ئۇنىڭ بىلەن كېڭەش ئېلىپ باردۇ. سۇبىڭۋىن دۇڭجىنۋىننىڭ ئوقۇغۇچىلارنى تەشكىل-

لەپ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى قوشۇنغا قاتناشتۇرۇش تەكلىپىنى قوبۇل قىلىدۇ. دالىگۇ ۋە ئۇنىڭ ساۋاقداشلىرى دەل مۇشۇ ۋاقىتتا ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئالدىنقى سەپكە يېتىپ كېلىدۇ. سوۋېتنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى كۈچىنى كېڭەيتىش ۋە تولۇقلاش، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى بازىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن، ئوقۇغۇچىلارنى قوللاپ ۋە ئۇلارنى تەشكىللەپ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ ۋەتەننى مۇنقەرزلىكتىن قۇتقۇزۇش تەشۋىقاتىنى قانات يايدۇرىدۇ ھەمدە توپلانغان 300 دىن ئارتۇق ئوقۇغۇچىنى ئىككى ئەترەت قىلىپ تەشكىللەيدۇ. دالىگۇ ئوقۇغۇچىلار ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى 1 - تەشۋىقات دۈيىگە تەقسىم قىلىنىدۇ. ئۇ ئۆز ئەترەتداشلىرى بىلەن بىرلىكتە پۇقراچە كىيىنىپ گۇرۇپپىلارغا بۆلۈنۈپ كوچىلارغا چىقىپ ۋە يېقىن ناھىيىلەرگە بېرىپ تەشۋىقات ئېلىپ بارىدۇ. ئوقۇغۇچىلار تەشۋىقات ئەترىتىنىڭ خىزمىتىنى يەنىمۇ كۈچەيتىش ئۈچۈن، سوۋېتنىڭ 1932 - يىلى ئەتىيازدا، ئىككى جايدىكى تەشۋىقات ئەترىتىنى بىرلەشتۈرۈپ ئوقۇغۇچى ئەسكەرلەر لىيەنىنى قۇرۇپ ھەربىي مەشق ئېلىپ بارىدۇ. ئۇ، ئوقۇغۇچى ئەسكەرلەر لىيەنىنىڭ مەشىقىنى كۈچەيتىش ئۈچۈن، ئىشنى ئاساسىي قىياپەت مەشقى قىلدۇرۇشتىن باشلاپ، ئارقىدىنلا بەن، پەي، لىيەن، يىڭ، تۈەن مەشقىنى ئېلىپ بارىدۇ. ھەربىي مەشقتە دالىگۇ ئۆزىنىڭ جاپاغا چىداملىقلىقى، ھەرىكەتنى توغرا

قىلىشى ۋە تاكتىكىسى ئىگىنىڭ كۈچلۈكلىكى بىلەن دا-
ئىم ماختاشقا سازاۋەر بولىدۇ. قارىغا ئېتىش، ھەربىي
تېخنىكا، ئۆلچەش، سىزىش قاتارلىق ئالتە پەندە ئەلا
نەتىجىگە ئېرىشىدۇ. ھەربىي ئىشلار نەزەرىيىسىنى يۇ-
قىرى كۆتۈرۈپ، ستراتېگىيە ۋە تاكتىكىنى ئۆگىنىش
ئۈچۈن، ئوقۇغۇچى ئەسكەرلەرنى 1932 - يىلى 7 -
ئايدا، تەلىم - تەربىيە سىنىپىغا ئۆزگەرتىلىپ، يەنىمۇ
چوڭقۇر ئىزدىنىپ، يىلىڭ، تۈننىڭ مەشقىنى داۋاملىق
تاماملايدۇ. داڭگۇ ۋە كۇرسانتلار تولۇپ - تاشقان ئى-
شەنچ بىلەن، جاپا - مۇشەققەتكە چىداپ دۈشمەننى
يوقىتىش ماھارىتىنى ئۆگىنىدۇ. كەڭرى كەتكەن كولۇم-
جىر يايلىقىدا تاڭ نۇرى بىلەن تەڭ دەرسكە كىرىشىپ
بىپايان يايلاق ۋە قېلىن قارغايزارلىقتا چېپىپ يۈرۈپ
ئۇرۇشقا قوماندانلىق قىلىش تېخنىكىسىنى ئۆگىنىدۇ،
گۇگۇم چۈشكەندىلا جەڭ مارشىنى ياڭرىتىپ گازارمىغا
قايتىشىدۇ. كومپارتىيە ئەزاسى دۇڭجىنۋىن
قاتارلىق يولداشلارنىڭ قوماندانلىقىدا
داڭگۇ ۋە كۇرسانتلار بەزىدە ئىنتېرناتسىئونال شېئىرىنىمۇ-
ياڭرىتىدۇ. تەلىم - تەربىيە سىپىدىكى ساۋاقداشلار ساغلام
ئۆسۈپ يېتىلىپ، ۋەتەن ۋە مىللەتنى مۇنقەرزلىكتىن
قۇتقۇزۇش ئىشىغا بارلىقىنى بېغىشلاشقا تەييارلىنىدۇ.

1932 - يىل 10 - ئايدا، تەلىم - تەربىيە سىنىپى تۇ-
رۇشلۇق سۇبىڭۋىن رەھبەرلىكىدىكى پىيادە 2 - لۇي بىر
ھەزگىل رەتكە سېلىنىپ كېڭەيتىپ تەشكىللەنگەندىن كې-

يمن، ياپونغا قارشى 1 ـ سەپكە قايتا ئاتلىنىدۇ. ئۇلار ياپونىيىنىڭ كانتون ئارمىيىسى ۋە دۈشمەنگە يان تىلـ ياق بولغان قورچاق مانجورىيە ئارمىيىسىگە دۈچ كەلگەچ كە چەكسىز ئورمان قارلىق دالا ۋە بۈك قوناقلىقلاردا ئايلىنىپ يۈرۈپ دۈشمەن بىلەن بىر يىلدىن كۆپرەك قانلىق ئېلىشىدۇ، ئاخىرى ئاشلىق ۋە ئوق دورا ئۈزۈلـ گەنلىكتىن دۆلەت چېگرىسىدىن ئايرىلىشقا مەجبۇر بولىـ دۇ. ۋەتەننىڭ ئار نۇمۇسى داڭگۇنىڭ دۈشمەندىن ئۆچ ئېلىش غەزەپ ئوتىنى تېخىمۇ يالقۇنجىتىدۇ. دۆلەت چېگـ رىسىدىن ئايرىلىش ئۇنى قاتتىق ئويغا سالىدۇ. ۋەتەنـ نىڭ تاغ ـ دەريالىرىنى قايتا كۆرۈشنى ئويلاپ ئۇنىڭ كۆڭلى بۇزۇلىدۇ.

شەرقىي شىمال ياپونغا قارشى قوشۇن دۆلەت چېگـ رىسىدىن ئايرىلغاندىن كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقىـ لىق 1933 ـ يىلى ئەتىيازدا، دۆلىتىمىزنىڭ غەربىـي شىمال چېگرىسى شىنجاڭغا يېتىپ كېلىدۇ. قوشۇن تارباغا- تاي بىلەن شىنجاڭغا كىرگەندە تارباغاتايدىكى قېرى ـ ياش قېرىنداشلار رەڭدار بايراقلارنى پۇلاڭلىتىپ «شەرقىي شىمال ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى قوشۇننى قارشى ئالىمىز»، «شەرقىي شىمال ياپون باسقۇنچىلىرىغا قار- شى قوشۇنغا ئېھتىرام بىلدۈرىمىز» دېگەندەك شوئار- لارنى ياڭرىتىپ قىزغىن قارشى ئالىدۇ. كىشىنى تەسىر- لەندۈرىدىغان مۇنداق مەنزىرىنى كۆرگەن داڭ گوۋە ئۇ- نىڭ سەپداشلىرىنىڭ كۆزىدىن ئىسسىق ياشلار تۆكۈلـ

دۇ. سۆيۈملۈك ۋەتەن، سۆيۈملۈك خەلقىم! بىز ئاخىرى
قوينىڭغا قايتىپ كەلدۇق!

قوشۇن شىنجاڭغا كىرگەندىن كېيىن، بىر قىسمى
ئۆلكە مەركىزي ئۈرۈمچىگە كېلىپ ئازراق قىسمى تار-
باغاتاي ھەربىي گارنىزون قوماندانلىق شىتابىدا
قالىدۇ. داڭ گۇ خىزمەت ئېھتىياجى بىلەن تارباغاتاي
ھەربىي گارنىزۇن قوماندانلىق شىتابىدا قېلىپ سەنمۇ-
لۇق ۋەزىپىسىنى ئۆتەيدۇ. كېيىن، ھەربىي گارنىزون
قوماندانلىق شىتابى تارقىتىۋېتىلگەنلىكتىن تارباغاتاي
ئاپتوموبىل ئىدارىسىگە يۆتكىلىپ يەرلىكتە خىزمەت قى-
لىدۇ. ئۇ خىزمەتنى كۆرۈنەرلىك ياخشى ئىشلىگەنلىكتىن
1936 - يىلى 6 - ئايدا ئۈرۈمچىگە يۆتكىلىپ، شىنجاڭ
ترانسپورت باشقۇرۇش ئىدارىسىدە بۆلۈم خادىمى، كا-
تىپ قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتەيدۇ. بۇ چاغدا داڭ گۇ-
نىڭ سەپداش ۋە دوستلىرى ئۇنىڭ ئۆلكە مەركىزىگە
كەلگەنلىكىدىن خەۋەر تېپىپ ئىنتايىن خۇشال بولۇشى-
دۇ ۋە تېزلا ئۇنىڭ بىلەن مۇناسىۋەت باغلايدۇ. ياپون
باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش ئوتىنىڭ سىنىقىدىن ئۆت-
كەن داڭ گۇ ۋە ئۇنىڭ سەپداشلىرى ئۈرۈمچىگە كەلگەندىن
كېيىن، نەچچە ئونلىغان تەشۋىقات ئەترىتىگە بۆلۈ-
نۈپ كوچىلارغا چىقىپ تەشۋىقات ۋەرەقىلىرىنى چاپلاپ،
ئاممىنى يىغىپ نۇتۇق سۆزلەيدۇ. «ياپون جاھانگىرلى-
رىنى يوقۇتايلى»، «ۋەتەنىنىڭ شەرقىي شىمال زېمىنىنى
قايتۇرۇپ ئالايلى» دېگەن سادالار غەپلەتتە ياتقان

ئۈرۈمچىنى ئويغىتىپ كۆتۈرەڭگۈ، جۇشقۇن يېڭى كەيپىيات بارلىققا كېلىدۇ.

مەملىكەت بويىچە ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش پارتلىغاندىن كېيىن، پرولېتارىيات مائارىپچىسى يولداش لىن جىلۇ 1938 - يىلى 4 - ئايدا، شىنجاڭ شۆيۈەنىنىڭ ئىلمىي مۇدىرى بولىدۇ. يولداش لىن جىلۇ قايناق ئىنقىلابىي قىزغىنلىق ۋە مائارىپچىلىقتا ئەمەلىي تەجرىبىلەرگە ئىگە بولغاچقا، ئۇ ۋەزىپە ئۆتىگەندىن كېيىن، مەكتەپ قىياپىتىدە كۈنسايىن يېڭىلىق ۋە ئۆزگىرىش بولۇپ، شىنجاڭدا زور تەسىر پەيدا قىلىدۇ. كۆپلىگەن ئىرادىلىك ياشلار شىنجاڭ شۆيۈەنىگە كېلىپ بىلىم ئېلىشقا ئىنتىلىدۇ. بۇ، داڭ گۇنىڭ شىنجاڭ ترانسپورت باشقۇرۇش ئىدارىسىدە ئىشلەۋاتقان ۋاقتى ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ بولۇم خادىمىدىن ئىبارەت راھەت خىزمىتىدىن ۋاز كېچىپ، ئىنقىلاب ئوچىقى شىنجاڭ شۆيۈەنگە بېرىپ بىلىم ئاشۇرۇپ ئۆزىنى تاۋلاشقا ئىرادە باغلايدۇ. ئۇ بىر تەرەپتىن ئۆگىنىشكە مۇناسىۋەتلىك نۇرغۇن ماتېرىياللارنى يىغىپ تەييارلىق قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن ترانسپورت باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ باشلىقىنىڭ ئىشخانىسى ۋە ئۆيىگە ھارماي قاتراپ يۇمشاق ۋە قاتتىق تاكتىكىلارنى ئىشقا سېلىپ ئىمتىھان بېرىشكە رۇخسەت قىلىشىنى ئۆتۈنۈپ سورايدۇ ۋە ئاخىرى غەلىبە قىلىدۇ. 1938 - يىلى 9 - ئايدا، داڭ گۇ ئەلا نەتىجە بىلەن شىنجاڭ شۆيۈەنىنىڭ سىياسىي ئىقتى-

ساات فاكۇلتېتىغا قوبۇل قىلىنىدۇ. ئارزۇسى ئاخىرى ئە-
مەلگە ئاشىدۇ.

ئەينى ۋاقىتتا، شىنجاڭ شۆيۈەنىدە لىن جىلۇنىڭ رىياسەتچىلىكىدە «ئىتتىپاق بولۇش، جىددىي بولۇش، ئاددىي - ساددا بولۇش، جانلىق بولۇش» تىن ئىبارەت سەككىز سۆزلۈك مەكتەپ مىزانى بېكىتىلگەن، لىن جىلۇ قاتارلىق كومپارتىيە ئەزالىرى شىنجاڭ شۆيۈەنىنى يەنەن «ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ھەربىي - مەمۇرىي داشۆ» گە ئوخشاش مەكتەپ قىلىپ قۇرۇپ چىقىپ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تەلىم - تەربىيىنىڭ ئۈلگىسى قىلىشقا ئىرادە باغلىغانىدى. ئۇلار كانسېپكىنى ئۆزلىرى تۈزۈپ، بىرى پەلسەپە، بىرى ئىقتىساد، بىرى خىزمەت ئۇسلۇبى قاتارلىق دەرسلەرنى سۆزلەيدۇ. لىن-جىلۇ ۋە شىنجاڭ شۆيۈەنىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى چى تيەنمىن (كومپارتىيە ئەزاسى)، ھەربىي تەلىم - تەربىيە ئوقۇتقۇچىسى ياڭ مىيشىڭ (كومپارتىيە ئەزاسى) قاتارلىقلار ئىتتىپاقلىشىپ كۈرەش قىلىدىغان بىر كىچىك كوللېكتىپ بولۇپ ئۇيۇشۇپ، شىنجاڭ شۆيۈەنىنى كۆتۈرەڭگۈ جۇشقۇن ھالەتكە كەلتۈرىدۇ. داڭ گۇ بۇ كومپارتىيە ئەزالىرىنىڭ تەربىيىسىدە دەرسنى تىرىشىپ ئۆگىنىپ، ئىنقىلاب نەزەرىيىسىنى جاپاغا چىداپ تەتقىق قىلىپ، ئىنقىلابىي نەزەرىيىگە ئائىت نۇرغۇن كىتابلارنى ئىشتىياق بىلەن ئوقۇپ چىقىدۇ. داڭ گۇ ئۆز ھېسسىياتىنى ئەسلا يوشۇرالمايتتى، سەممىي ئوچۇق-يورۇق ئىدى. ئۆگە-

نىشتە دۇچ كەلگەن مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش ئۈچۈن، دايىم لىن جىلۇنى ئىزدەپ تېپىپ يۈزتۇرانە سورايتتى ھەمدە ھەر قېتىم قانائەتلىنەرلىك جاۋابقا ئېرىشەتتى. لىن جىلۇمۇ داڭ گۇ ئارقىلىق ساۋاقداشلارنىڭ ئۆگىنىش ۋە ئىدىيىۋى ئەھۋالىنى ئىگىلەپ تۇراتتى.

لىن جىلۇ قاتارلىق يولداشلارنىڭ تەلىم بېرىشى ۋە داڭ گۇ ئۆزىنىڭ تىرىشىپ ئالغا ئىنتىلىشى بىلەن ئۇنىڭ بىلىم دائىرىسى كېڭىيىدۇ. ئىدىيە جەھەتتە تېخىمۇ پىشىپ يېتىلىدۇ.

داڭ گۇ جانلىق، تېتىك بولغاچقا سىنىپتىكى ساۋاقداشلىرى ئۇنى «پائالىيەتچى» دەپ ئاتىشاتتى. ئۇ قۇشقا كىرىپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا ئۇ جاھانگىرلىققا قارشى ئۇيۇشمىغا قاتناشتى. ئۇنىڭ سۆز قابىلىيىتى ياخشى بولغاچقا، يولداش لىن جىلۇ شەخسەن ئۆزى رىياسەتچىلىك قىلغان شىنجاڭ شۆيۈەنىنىڭ «ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ ۋەتەننى مۇنقەرزلىكتىن قۇتقۇزۇش كۈنى» (ھەر چارشەنبە) دە دايىم سەھنىگە چىقىپ نوتۇق سۆزلەپ، ئۆزىنىڭ شەرقىي شىمالدا بېشىدىن ئۆتكۈزگەن كەچۈرمىشلىرى ئارقىلىق ياپون فاشىزمىنىڭ رەزىل جىنايى قىلمىشلىرى ئۈستىدىن شىكايەت قىلىپ، ھەر مىللەت ساۋاقداشلىرىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى قىزغىنلىقىغا ئىلھام بېرىپ، لىن جىلۇنىڭ ماختىشى ۋە ساۋاقداشلىرىنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشىدۇ.

لىن جىلۇ قاتارلىق يولداشلارنىڭ شىنجاڭ شۆيۈەندىكى جاپالىق خىزمىتى ئىلغار ياش ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىززەت ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولىدۇ. بىراق مىلىتارىست شېڭ شىسەينىڭ ھەسەتخورلۇق ۋە ئۆچمەنلىكىنى قوزغايدۇ. ئۇ، لىن جىلۇ قاتارلىق كوممۇنىستلارنىڭ تەسىرىنىڭ تېخىمۇ كېڭىيىپ كېتىشىدىن قورقۇپ، 1939 - يىلىنىڭ بېشىدا «باشقا ۋەزىپە ئۆتەيدۇ» دېگەن باھانە بىلەن لىن جىلۇ، چى تيەنمىن قاتارلىق يولداشلارنى ئۈرۈمچىدىن يۆتكەپ، ئايرىم - ئايرىم جەنۇبىي ۋە شەرقىي شىنجاڭغا ئەۋەتىۋېتىدۇ. داڭ گۇ ۋە ساۋاقداشلىرى ئايرىلىشقا كۆزى قىيماي كۆزلىرىگە ياش ئالغان ھالدا لىن جىلۇ قاتارلىق يولداشلارنى بىرمۇ بىر ئۇزىتىپ، كېيىن يەنە دىدار كۆرۈشۈشنى ئارزۇ قىلىشىدۇ. لېكىن بۇنىڭ ھەقىقەتەن ھايات - ماماتلىق ۋىدالىشىش ئىكەنلىكىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمەيدۇ.

داڭ گۇ سىنىپ بويىچە يېشى چوڭراق، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئىدىيە جەھەتتە پىشقان بولغانلىقتىن، بەلگىلىك تەشكىللەش ۋە ھەرىكەتلەندۈرۈش ئىقتىدارىغا ئىگە ئىدى. شۇڭا، 1939 - يىلى ئەتىيازدىن باشلاپ ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ تىياتىر ئىشلىرى مەسئۇلى، ئوقۇغۇچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ باشلىقى، سىياسىي فاكۇلتېت سىنىپ باشلىقى قاتارلىق ۋەزىپىلەرگە سايلىنىدۇ. بۇ جەرياندا ئۇ ئۆز ئىقتىدارىنى تولۇق نامايەن قىلىدۇ.

1939 - يىلى 1 - ئايدا، جاھانگىرلىككە قارشى باش ئۇيۇشما ھەر قايسى مەكتەپلەرنى دراما مۇسابىقىسىگە ئۇيۇشتۇردى. داڭ گۇ ۋە جاۋ پۇلىن (جاۋ مىڭ) نىڭ تەشكىللىشى بىلەن سىياسىي ئىقتىساد فاكۇلتېتى دېھقانلارنىڭ ياپون جاھانگىرلىكىنىڭ تاجاۋۇزچىلىقىغا قارشى كۈرەشنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان دراما «ئۈچ يىللار» نى تەييارلىدى. درامىدا داڭ گۇ بىر ئىنقىلابىي ياشنىڭ رولىنى ئويناپ چىقتى، يولداش لىن جىلۇ ئۇ-يۇن تەييارلاشقا شەخسەن ئۆزى يېتەكچىلىك قىلدى. دراما قويۇلغاندىن كېيىن تاماشىبىنلارنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشتى، بولۇپمۇ داڭ گۇ ئوينىغان رول كۆپچىلىكنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشتى.

داڭ گۇ كۆپ تەرەپلىمە قابىلىيەتكە ئىگە ئىدى. رول ئېلىپلا قالماستىن ناخشىنىمۇ ياخشى ئېيتاتتى. ئۇ مەكتەپ ناخشا ئېيتىش پائالىيىتىنىڭ ئاكتىپ ئىشتىراكچىسى ئىدى، «قىلىچ مارشى»، «تەيخاڭشەن تېغىدا» قاتارلىق ياپونغا قارشى ناخشىلارنى ئېيتىشنى بەكمۇ ياخشى كۆرەتتى. بۇنىڭدىن تاشقىرى ئۇ يەنە ئەدەبىيات ھەۋەسكارى بولۇپ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنى ئالاھىدە ياخشى كۆرەتتى. ئىنقىلاب نەزەرىيىسى كىتابلىرىنى داۋاملىق ئۆگىنىشتىن سىرت «تۆمۈر ئېقىن»، «تىنچ دون» قاتارلىق ئەدەبىي ئەسەرلەرنىمۇ كۆرۈپ چىققانىدى.

1939 - يىل 1 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا، كومپارتىـ
يە ئەزاسى گۇجىنشەن (چۈن زى) شىنجاڭ شۆيۈەنىنىڭ
ئىلمىي مۇدىرلىقىغا تەيىنلەندى. ئاتاقلىق ۋەتەنپەرۋەر،
ئىجتىمائىي سىياسىي پائالىيەتچى دۇجۇڭيۈەن ئەپەندى
مەكتەپ مۇدىرى بولدى. دۇ جۇڭيۈەن تولۇپ - تاشقان
سىياسىي قىزغىنلىق بىلەن زور ئىشلارنى قىلىشقا بەل
باغلايدۇ ھەمدە شەخسەن ئۆزى ئىچكىرىگە بېرىپ ئۈچ چوڭ
ماشىنىدا ئىنقىلاب نەزەرىيىسىگە دائىر كىتابلارنى ئې-
لىپ كېلىدۇ ۋە ئەدەبىيات ساھەسىدىكى مەشھۇر زاتلار-
دىن ماۋدۈن، جاڭ جۇڭشى قاتارلىقلارنى شۆيۈەنگە كې-
لىپ دەرس سۆزلەشكە تەكلىپ قىلىدۇ. ماۋ دۈن، جاڭ-
جۇڭشى قاتارلىقلار شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن،
شىنجاڭنىڭ دېموكراتىك، ئىلغارلىقتەك پارلاق
مەنزىرىسىدىن ئىلھام ئېلىپ، ھېرىپ - چارچىغىنىغا
قارىماي جىددىي، ئالدىراش مەدەنىيەت - مائارىپ
ئىشلىرىغا كىرىشىپ كېتىدۇ.

مەكتەپنىڭ ئىلمىي كەيپىياتىنى جانلاندۇرۇش ئۈ-
چۈن، ماۋدۈن بىلەن دۇجۇڭيۈەن ئەپەندى بىرلىكتە
شىنجاڭ شۆيۈەنىنىڭ مەكتەپ ژۇرنىلى «يېڭى بىخ» نى
نەشر قىلىدۇ. سىياسىي ئىقتىساد فاكۇلتېتىنىڭ ئوقۇغۇ-
غۇچىسى جاۋپۇلىن ژۇرنالنىڭ باش مۇھەررىرلىكىگە،
داڭگو ژۇرنالنىڭ تۈزىجى باشلىقلىقىغا بەلگىلىنىدۇ. داڭگو
بۇ ژۇرنالغا ئىنتايىن ئىشتىياق باغلايدۇ، خىزمەتلەر
ناھايىتى ئالدىراش بولغانلىقتىن گەرچە ژۇرنالغا ئۆزى

ماقالە يازالمىسىمۇ، لېكىن سېلىشتۇرۇش، نەشر قىلىش، تارقىتىش قاتارلىق ئىشلارغا شەخسەن ئۆزى قاتنىشىدۇ ۋە سورۇشتە قىلىدۇ.

ماۋدۇن دەرستىن سىرتقى ۋاقىتلاردا ئوقۇغۇچىلار ئارىسىغا چوڭقۇر چۆكۈپ ئەدەبىيات ـ سەنئەت تايانچلىرىـ نى بايقاپ ۋە تەربىيىلەپ، ئۇلارنى ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىشقا يېتەكلەيدۇ ھەمدە «تىياتىر تەتقىـ قات ئۇيۇشمىسى» نى تەشكىللەپ قۇرۇپ چىقىدۇ. داڭگۇ بۇ ئۇيۇشمىنىڭ ئوقۇغۇچىلار تەرەپ ئاساسىي مەسئۇلى، جاۋپۇلىن، چاۋگورىن ئۇيۇشمىنىڭ ئاكتىپلىرى ئىدى. كېيىن ماۋدۇن ئەسلەپ مۇنداق دېگەن ئىدى: «شىنجاڭ شۆيۈەندە ئوقۇتقۇچىلىق قىلىشقا باشلاپ ئۇرۇن ئۆتمەيلا ئەدەبىياتقا ھەۋەس قىلىدىغان بىر قانچە ئوقۇغۇچى مېنى ئىزدەپ كەلدى. ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى سىياسىي ئىقتىساد فاكۇلتېتىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى بولۇپ، جاۋپۇلىن، چاۋگورىن، داڭگۇلار بار ئىدى. ئۇلارنىڭ يېشى 20 ئۆپچۆرىسىدە بولۇپ قىزغىن، بىلىمگە ئىنتىلىدىغان، ئارزۇ ـ ئىستەكى ئۇرغۇپ تۇرغان شۇنداقلا ئىدىيىدە ئىلغار ئىدى. بۇ مېنىڭ ئويلىمىغان يېرىمدىن چىقتى، مەدەنىـ يەتتە قالاق شىنجاڭدا ئىدىيىدە ئىلغار، مۇنداق ياشلارنىڭ بارلىقىنى ئويلىمىغان ئىكەنمەن. داڭگۇ ئوقۇغۇچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسى بولۇپ، تەشكىلاتچى ۋە ھەرىكەتـ لەندۈرگۈچى ئىدى، چاۋگورىن ئەدەبىيات ـ سەنئەت جەھەتـ تە ئىقتىدارلىق بولۇپ، مۇزىكا چېلىش، رەسىم سىزىش،

ئويۇن قويۇش، ئىجادىيەت ھەممىسى قولىدىن كېلەتتى.
جاۋپۇلىنىڭ قەلەم قۇۋۋىتى ياخشى ئىدى. ئۇ مېنىڭ
قوللىشىم ئارقىسىدا شىنجاڭ شۆيۈەنىنىڭ تۇنجى ژۇرنىلى
«يېڭى بىخ» نى ئويۇشتۇرۇپ، باش مۇھەررىرلىك ۋەزى-
پىسىنى ئۈستىگە ئالدى. ئۇلار يەنە مېنىڭ رىغبەتلەندۈرۈشۈم
بىلەن سەھنە ئەسىرى (ئاخبارات دىراممىسى) «يېڭى شىن-
جاڭ مارشى» نى كوللېكتىپ يېزىپ چىقتى. بۇ، مەن
شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن قاتناشقان تۇنجى قېتىملىق
ئەدەبىيات - سەنئەت پائالىيىتى، مەن خېلى كۆپ ۋاقىت
سەرپ قىلىپ بۇ ئەسەرگە قاش - كىرپىك سىزدىم.
1939 - يىلى 5 - ئاينىڭ ئاخىرىدا بۇ، خەنزۇ ئويۇش-
مىسى كۇلۇبىدا رەسمىي ئوينالدى. ئويۇن ناھايىتى
ياخشى ئۈنۈم ھاسىل قىلدى، ئاخبارات دىراممىسىدىن ئى-
بارەت بۇ شەكىلنى شىنجاڭدىكى تاماشىبىنلار تېخى تۇن-
جى قېتىم كۆرۈۋاتاتتى. بۇ دىراممىنىڭ ئارتىسلىرىنىڭ
ھەممىسى شىنجاڭ شۆيۈەنىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى بولۇپ،
چاۋ گورىن ۋە داڭ گۇ باش رولنى ئېلىپ چىقتى. ئەسلى
تۆت پەردىلىك ئىدى، ئۈچ پەردىگە قىسقارتىلىپ ئوي-
نالدى. شىنجاڭ «12 - ئاپرېل» ئىنقىلابىنىڭ ئالدى -
كەينىدىكى ئوخشاش بولمىغان سىياسىي ئىجتىمائىي
ئەھۋال سېلىشتۇرۇلۇپ، ئالتە بۈيۈك سىياسەتنىڭ غەلى-
بىسىنى تەشۋىق قىلىش ئاساسىي مەزمۇن قىلىن-
غانىدى». ①

1939 - يىلى يازدا، مەكتەپ مۇدىرى دۇجۇگيۇەن ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇشنى تەشۋىق قىلىپ پۈتۈن شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئېگىنى ئۆستۈرۈش، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىرادىسىنى چېنىقتۇرۇش ئۈچۈن، «شىنجاڭ شۆيۇەننىڭ يازلىق كانىكولدا ئىلىغا بېرىش خىزمەت ئۆمىكى» نى تەشكىللىدى. دۇجۇگيۇەننىڭ ئۆزى ئۆمەك باشلىقى، جاڭ جۇگشى مۇئاۋىن ئۆمەك باشلىقى بولدى. بۇ مەزگىلدە مەكتەپ ئوقۇغۇچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ۋىيىيۇەنجاڭى (رەئىسى) بولغان داڭ گۇ دۇجۇگيۇەننىڭ بىۋاسىتە رەھبەرلىكىدە تەشكىللەش، تەييارلىق كۆرۈش خىزمەتلىرىگە پائال قاتناشتى. خىزمەت ئۆمىكىنىڭ ئىلىغا بېرىپ - كېلىش جەريانىدا ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تەشۋىقات ئېلىپ بېرىش خىزمىتىنى ئوبدان ئىشلەپ، رىغبەتلەندۈرۈش رولىنى ھەقىقەتەن ياخشى ئوينىشى ئۈچۈن، ئۇ ھېرىپ - چارچاشقا قارىماي ھەر تەرەپكە قاتراپ، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت قاتارلىق ئورۇنلارغا ئۆزى بېرىپ يولداشلىرىنى ئىزدەپ تېپىپ ھەربىي كىيىم - كېچەك، كەمەر قاتارلىق سەھنە جابدۇقلىرىنى ئارىيەت ئېلىپ، ئىلىغا بارغان مەزگىلدىكى ئويۇن قويۇش پائالىيىتىنىڭ نورمال ئېلىپ بېرىلىشىغا كاپالەتلىك قىلدى. ئىلىغا بېرىش خىزمەت ئۆمىكى 1939 - يىلى 7 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا يولغا چىقىپ، ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ، سانجى، قۇتۇبى، ماناس، شىخو، جىڭ، ئىلى،

مايتاغ قاتارلىق جايلاردا ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تەشۋىقات ۋە تەكشۈرۈش ئېلىپ باردى. داڭ گۇ ۋە ئۇنىڭ ساۋاقداشلىرى بارغانلا يېرىدە تام ۋە سىم تاناپ تۈۋرۈكلىرى قاتارلىق كۆزگە ئاسان چېلىقىدىغان جايلارغا ياپونغا قارشى شوئارلارنى يازدى. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى نۇتۇق سۆزلىدى، ئويۇن قويۇش قاتارلىق پائالىيەتلەرگە قاتنىشىپ يول ئۈستىدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قارشى ئېلىشىغا ئېرىشتى. يازلىق كانىكولدىكى خىزمەت ئۈمىكىنىڭ تەشۋىقاتىنىڭ تۈرتكىسىدە جايلاردىكى ئامما تۈركۈم - تۈركۈملەپ قىشلىق كىيىم - كېچەك ئىئانە قىلىش، ئالتۇن تەقدىم قىلىش پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇپ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنىڭ ئالدىنقى سېپىگە ياردەم بېرىشكە زور تۆھپە قوشتى.

داڭ گۇ خۇشخۇي، تۇرمۇشتا ئاددىي - ساددا ئىدى. باشقىلارغا ياردەم بېرىشنى خۇشاللىق دەپ بىلەتتى. ئۇ جەمئىيەتتىن قايتا شىنجاڭ شۆيۈەنگە بېرىپ ئوقۇغاچقا ئەھۋالى باشقىلار بىلەن ئوخشىمايتتى. ئۇ چاغدا ئۇنىڭ ئەسلى خىزمەت ئورنى ھەر ئايدا ئۇنىڭغا يەتتە يۈەن بەش مو تۇرمۇش قوشۇمچە پۇلى بېرەتتى، مەكتەپ ئېيىغا ئىككى يېرىم يۈەن قوشۇمچە پۇل بېرەتتى. ئىككىسىنى قوشقاندا ئايلىق كىرىمى ئون يۈەن ئىدى. ئۇنىڭ بۇ كىرىمى ساۋاقداشلىرىنىڭكىدىن خېلى كۆپ بولسىمۇ لېكىن ئۇ بۇنىڭغا كىتاب ۋە زۆرۈر تۇرمۇش بۇيۇملىرى-

نى سېتىۋالغاندىن تاشقىرى ھەرگىز بەتخەجلىك قىلمايت-
تى. سىنىپىنىڭ بەزى ساۋاقداشلىرى ئىقتىسادىي جەھەت-
تىن قىيىنىلىپ قالغاندا ھامان ئۇلارنىڭ ھاجىتىدىن
چىقاتتى.

دۇ جۇگېۋەن ئەپەندى شىنجاڭ شۆيۈەنىنىڭ مۇدىرلىق
ۋەزىپىسىنى ئۆتىگەندىن كېيىن، يەنىلا يولداش لىن جىلۇ
تەشەببۇس قىلغان سەككىز سۆزلۈك مەكتەپ مىزانى ۋە
«نەزەرىيە بىلەن ئەمەلىيەتنى بىرلەشتۈرۈش» ئوقۇتۇش
فاڭجېنىدا چىڭ تۇرۇپ، مەكتەپنى باشقۇرۇشتا تىرىشچان-
لىق كۆرسىتىپ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تەشۋىقاتنى
پائال ئېلىپ باردۇ. بۇ شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت
خەلقى بولۇپمۇ ياش زىيالىيلار ئوتتۇرىسىدا كۈچلۈك تە-
سىر قوزغايدۇ. بىراق شىڭ شىسەينىڭ يېغىرىغا تېگىپ
ئۇنىڭ ھەسەتخورلۇقى ۋە غەزىپىنى قوزغاپ قويىدۇ. شۇ-
ڭا ئۇ ھىيلە-مىكىرلىرىنى ئىشقا سېلىپ ئىلغار زاتلارنىڭ
ئىنقىلابىي ھەرىكەتلىرىنى تۈرلۈك ئاماللار بىلەن چەك-
لەيدۇ. 1939 - يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن باشلاپ،
شىڭ شىسەي ھەدىسىلا دۇ جۇگېۋەن، ماۋدۇن قاتارلىق ئىل-
غار زاتلارنىڭ ئىشىدىن چاتاق تېپىپ، ئۇلارغا زەربە
بېرىدۇ ۋە بېسىم ئىشلىتىدۇ. 1939 - يىلى 8 - ئاي-
نىڭ ئوتتۇرىلىرى شىنجاڭ شۆيۈەنىنىڭ يازلىق كانىكولدا
ئىلىغا بېرىش خىزمەت ئۆمىكى خىزمەتنى ئاياغلاشتۇرۇپ
ئەمدىلا ئۈرۈمچىگە يېتىپ كېلىش بىلەن دۇجۇگېۋەن ئە-
پەندى شىڭ شىسەي باندىتلىرىنىڭ تۆھمەت ۋە زەربە-

سىگە ئۇچرايدۇ. دۇجۇگېيوەن مۇشكۇل ئەھۋالغا چۈشۈپ قېلىپ ئىلاجسىزلىقتىن شۇ يىلى 10 - ئايدا، كېسەل تۈپەيلىدىن خىزمەتتىن ئىستىپا بېرىش دوكلاتىنى يازدۇ. شېڭ شىسەي بۇنىڭغا دەرھال قوشۇلدۇ ھەمدە ئۇنىڭ ئەركىنلىكىنى چەكلەپ ئۆينى نەزەربەند ئاستىغا ئالدۇ. بۇ چاغدا شېڭ شىسەي ئۆزىنىڭ «ئىلغار» لىق نىقابىنى پۈتۈنلەي يىرتىپ تاشلىمىغان بولسىمۇ، لېكىن تۈرلۈك جىنايەتلەرنى ئويدۇرۇپ چىقىپ، شىنجاڭ شۆيۈەندىكىلەر بولۇپمۇ تەرەققىيپەرۋەر زاتلارغا تۈرمىگە سولاش ۋە قانلىق ھۆكۈمرانلىق قىلىش سىياسىتىنى يۈرگۈزدۇ. دۇجۇگېيوەن ئەپەندىنىڭ ئارقىدىنلا گوجىنشەن، تۇجىڭ، يۈي سۈن، جاۋدەن قاتارلىق يولداشلار ۋە داڭ گۇ، چاۋ گورېن، لو جىڭ قاتارلىق ئوقۇغۇچىلارنى ئىلگىرى - كېيىن تۈرمىگە سولايدۇ.

1939 - يىلى 12 - ئاينىڭ 4 - كۈنى كەچتە، داڭ گۇ سىنىپتا دەرس تەييارلاۋاتتى. بۇ ۋاقىتتا، چاقىرىلمىغان ئىككى مېھمان مەكتەپنىڭ بىر خىزمەتچىسىنىڭ باشلامچىلىقىدا داڭ گۇنىڭ كۆز ئالدىدا پەيدا بولۇپ ئۇنىڭغا: «كۈدە - كۆرپەڭ ۋە نەرسە كېرەكلىرىڭنى يىغىشتۇرغىن، شېڭ دۇبەن سەن بىلەن سۆزلەشمەكچى» دەيدۇ. داڭ گۇ قولغا ئېلىنىدۇ. ئاق تېررورلۇق پۈتۈن مەكتەپنى قاپلايدۇ، ساۋاقداشلارنىڭ كۆڭلى غەش بولۇپ، بەزىلىرىنىڭ كۆڭلى بۇزۇلۇپ ياش تۆككەن

هالدا ئۆز ئارا تۆۋەن ئاۋازدا: بۇ زادى نېمە ئۈچۈن؟
داڭگۇدەك ياخشى ئوقۇغۇچىنى نېمە سەۋەبتىن تۇتۇپ
كېتىشىدۇ؟ — دېيىشىدۇ.

داڭگۇ قولغا ئېلىنىپ تۈرمىگە تاشلانغاندىن كېيىن،
دۈشمەن داڭگۇنىڭ ئاغزىدىن دۇجۇڭيۈەن ئەپەندى ۋە
باشقا بەزى كومپارتىيە ئەزالىرىغا تۆھمەت قىلىنغان
ماتېرىياللارغا ئېرىشىش غەرىزىدە ئىلگىرى - كېيىن بو-
لۇپ داڭگۇنى تۆت قېتىم سوراق قىلىدۇ. داڭگۇ دۈش-
مەنگە باش ئەگمەيدۇ، ئۇ ئۆز ۋىجدانىنى قەتئىي ساق-
لاپ دۈشمەن بىلەن قەھرىمانلارچە ئېلىشىپ ئۇلار ئويدۇ-
رۇپ چىققان بىمەنە پىتنە پاساتلارغا قاقشاتقۇچ زەربە
بېرىپ دۈشمەننىڭ سۇيقەستىنى ئېچىپ تاشلايدۇ.

1940 - يىلىدىن كېيىن، خەلقئارا ۋەزىيەتتە تېز
ئۆزگىرىش بولغانلىقتىن، شىڭشىسەي گېرمانىيە،
ئىتالىيە، ياپونىيە فاشىزمىنىڭ سىرتقى كۆرۈنۈشتى-
كى كۈچلۈكلۈكىدىن قورقۇپ كېتىپ، ئۇزۇل - كېسىل
ئوڭغا قاراپ ئېغىشقا باشلايدۇ. سوۋېت ئىتتىپاقىغا،
كوممۇنىستىك پارتىيىگە قارشى تۇرۇپ، جياڭجېشىغا
بېقىنىشقا تەييارلىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن تەرەققىيپەرۋەر
زاتلارغا شەپقەتسىزلەرچە زىيانكەشلىك قىلىش يۇقىرى
پەللىگە كۆتۈرۈلىدۇ. 5 - ئاينىڭ 18 - كۈنى،
شىڭشىسەي ئاتالمىش «ۋاڭجىڭۋېي سىستېمىسىدىكىلەر-
نىڭ توپىلاڭ قىلىش سۇيقەستى ئەنزىسى» دېگەن با-
هانە بىلەن دۇجۇڭيۈەننى رەسمىي قولغا ئېلىپ ئالاھىدە

كامىرغا سولايدۇ. پۈتۈن ئەنزە نەچچە يۈز ئادەمگە چېتىلىدۇ. داڭگۇ، چاۋگورىن قاتارلىق ساۋاقداشلارمۇ قايتىدىن بۇ يالغان ئەنزىگە كىرگۈزۈلىدۇ. 1942 - يىلى ئەتىيازدا داڭگۇ، چاۋگورىن قاتارلىق نۇرغۇن ئىنقىلابىي ياشلار قاتتىق شىكەنجىگە تېز پۈكۈشنى خالىمىغانلىقتىن زىيانكەشلىككە ئۇچراپ قازا تاپىدۇ.

داڭگۇ جۇڭخۇا مىللىتىنىڭ ئازادلىقىنى قولغا كەلتۈرۈش، ۋەتىنىنىڭ بىرلىكى ئۈچۈن ئاخىرقى بىر تامچە قېنىنى تۆكتى. گەرچە ئۇنىڭ ئۇلۇغ ئىرادىسى تېخى ئەمەلگە ئاشماستىن ئۇدۇنياغا ناھەق كەتكەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئالىيجاناب ئەخلاقى ۋە يۈكسەك روھى شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قەلبىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئالدى.

ئۇنىڭ ئىنقىلابىي پائالىيەتلىرىنى خاتىرىلەش يۈزىسىدىن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى 1987 - يىل 5 - ئايدا، ئۇنى ئىنقىلابىي قۇربان دەپ تونۇشنى قارار قىلدى.

---

① — «يېڭى ئەدەبىيات تارىخى ماتېرىياللىرى» 1984 — يىل 4 — سانىدىكى ماۋدۇنىڭ ئەسلىمىسى «شىنجاڭ بوران — چاپقۇنلىرى» نىڭ 24 — بابىدىن ئېلىندى.

MEHMET GAZI CUMA

مهمهت قادر

هاجم غازى هاجم

توغلى گودها

1990 . 8 . 3

مەسئۇل مۇھەررىر: تۇرسۇن ئەمەت
مۇقاۋىنى رىن مېڭفېي لايىھەلىگەن
ھۆسنخەتنى ھوشۇر ئەلى يازغان

MEHMET GAZI CUMA

乌鲁木齐文史资料

维文第七辑

中国人民政治协商会议乌鲁木齐市委员会
文史资料委员会编
新疆交通印刷厂印刷
1990年 6 月

定价： 1.50 元

1990 . 8 . 3